

Οι νέγρικες μάζες δὲ δικαιούνται νὰ ἐλπίζουν σὲ μὴν ἐνταξή τους στὴν ἀμερικάνικη κοινωνία, ὅπως ἐκείνη εἶναι διαρθρωμένη σήμερα. Μὰ δικαιούνται νὰ ἐλπίζουν πὼς θ' ἀποτελέσουν ἓνα ἀπ' τοὺς ἱστορικοὺς μοχλοὺς ποὺ θ' ἀνατρέψουν αὐτὴν τὴν κοινωνία καὶ θὰ βάλουν στὴ θέση τῆς μὴν ἄλλῃ, ὅπου αὐτοὶ δὲ θ' ἀπολαύσουν ἀπλῶς τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτη, μὴν ἐννοία στενὰ ἀστική, μὰ τὴν πλήρη ἰσότητα στ' ἀνθρώπινα δικαιώματα.

Ἡ ποιότητα τῆς μονοπωλιακῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας

I

Ὁ σκοπὸς τῆς προηγούμενης ἀνάλυσης δὲν ἦταν μόνο νὰ προωθήσει τὴν κατανόηση τῶν ἀρχῶν λειτουργίας τῆς σύγχρονης ἀμερικάνικης κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ νὰ φέρει σὲ φῶς τὶς δυνάμεις ἐκεῖνες ποὺ διαπλάθουν τὴ ζωὴ, διαμορφώνουν τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ καθορίζουν τὴν ἐξέλιξη τῆν ἀτόμων μέσα στὴν κοινωνία μας. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ εἶναι ἐπιτακτικὰ ἀναγκαῖα σήμερα. Ἡ ἔλλειψη προσανατολισμοῦ, ἡ ἀπάθεια καὶ πολλὰς φορὲς ἡ ἀπόγνωση ποὺ συντροφεύουν τοὺς Ἀμερικάνους σ' ὅλα τὰ βήματα τῆς ζωῆς τους, ἔχουν πάρει στὴν ἐποχὴ μας τὶς διαστάσεις βαθεῖας κρίσης. Ἡ κρίση αὐτὴ ἐπηρεάζει κάθε πλευρὰ τῆς ἐθνικῆς ζωῆς καὶ καταστρέφει τόσο μὲ τὶς κοινωνικο-πολιτικὰς ὅσο καὶ τὶς ἰδιωτικὰς ἐκδηλώσεις τῆς τὴν καθημερινῆς ὑπαρξῆς τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνα βαρὴ ἀποπνικτικὸ αἶσθημα κενότητος καὶ ματαιότητος τῆς ζωῆς διαποτίζει τὸ ἠθικὸ καὶ πνευματικὸ κλίμα τῆς χώρας. Ὑψηλοῦ ἐπιπέδου ἐπιτροπὲς ἐπιφορτίστηκαν μὲ τὴν ἀνακάλυψη καὶ τὴν ἐξειδίκευση τῶν «ἐθνικῶν στόχων», ἐνῶ ἡ μελαγχολία διαπνέει τὸ ἔντυπο ὕλικὸ (τὸ μυθιστόρημα καὶ αὐτὰ σοβαρὰ) ἀναγνώσματα) ποὺ προσφέρεται καθημερινὰ στὴ φιλολογικὴ ἀγορὰ. Ἡ κοινωνικὴ αὐτὴ νόσος στερεῖ τὴν ἐργασία ἀπὸ κάθε νόημα καὶ σκοπὸ. Μετατρέπει τὴν ἀργία σὲ κατηφῆ καὶ ἀποχαυνωτικὴ ὀκνηρία. Ἐξασθενίζει ὀλέθρια τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα καὶ τοὺς ὄρους ὑγιεινῆς ἀνάπτυξης τῆς νεολαίας. Μεταβάλλει τὴ θρησκεία καὶ τὴν ἐκκλησία σὲ ἐξεμπορικευμένα μέσα «συντροφικότητος» καὶ καταστρέφει τὸ κύριο θεμέλιο τῆς ἀστικῆς κοινωνίας τὴν οἰκογένεια.

Μερικοὶ σχολιαστὲς ἴσως παρατηρήσουν ὅτι αὐτὰ τὰ φαινόμενα δὲν εἶναι καθόλου καινούργια, ὅτι χαρακτηρίζαν πάντοτε τὸν καπιταλισμὸ καὶ ἴσως κάθε κοινωνία γενικά. Ἄλλοι μπορεῖ νὰ ἔχουν τὴν αἴσθησις ὅτι πρόκειται γιὰ τὰ ἀναπόφευκτα ὑποπροϊόντα τοῦ σύγχρονου βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ, τὰ ἀναπόδραστα χαρακτηριστικὰ τῆς «κοινωνίας τῆς

άφθονίας», τὸ ἀναπόφευκτο τίμημα τῆς οἰκονομικῆς προόδου. Ἐνα πρᾶγμα πρέπει νὰ γίνεи σαφές ἀπὸ τὴν ἀρχή: Δὲν ἐπιμένουμε ὅτι ἡ κατάσταση ποὺ ἀναλύουμε εἶναι ἐντελῶς καινούργια, οὔτε ὅτι ἀποτελεῖ κατ' ἀνάγκην ἐπιδείνωση σὲ σύγκριση μὲ τὴν κατάσταση ποὺ ἐπικρατοῦσε πρὶν εἴκοσι ἢ πενήντα χρόνια. Εἶναι ὅμως ἐδραιωμένη πεποιθήσή μας — ποὺ τὴ συμμερίζονται νουνεχεῖς παρατηρητὲς τῶν πῶ διαφορετικῶν πεποιθήσεων — ὅτι ἡ κρίση ποτὲ δὲν ἦταν τόσο ὀξεία ὅσο σήμερα καὶ δὲν εἶχε διαβρῶσει σὲ τέτιο βαθμὸ τὰ πάντα καὶ ὅτι ἐπίσης τὰ πράγματα τελευταῖα βαδίζουν ἀπὸ τὸ κακὸ στὸ χειρότερο. Ξέρουμε ὅμως ὅτι σὲ σχέση μὲ τὸ θέμα αὐτὸ κινούμαστε σὲ μιὰ περιοχὴ ὅπου εἶναι δύσκολο νὰ ὑπάρξουν ἀκριβεῖς ἔστω καὶ κατὰ προσέγγιση ἐκτιμήσεις καὶ ἀποδείξεις. Ἰσως εἶναι χρήσιμο νὰ ἀναφέρουμε σὲ συντομία τοὺς λόγους γι αὐτὴ τὴ δυσκολία.

Οἱ στατιστικὲς πληροφορίες γιὰ τὶς κοινωνικὲς ἐξελίξεις εἶναι ἡ πολὺ φτωχὲς ἢ διαφορούμενες¹. Ἄς πάρουμε ἕνα δείκτη κοινωνικῆς δυσφορίας ὅπως εἶναι π.χ. ὁ ἀριθμὸς τῶν αὐτοκτονιῶν. Ἐκτὸς ἀπ' τὸ ὅτι τὰ σχετικὰ στοιχεῖα δὲν εἶναι πλήρη, εἶναι φανερό ὅτι προέχει τὸ κατὰ πόσο ἀναφέρονται οἱ θάνατοι αὐτοί. Ἔτσι σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ ἡ αὐτοκτονία θεωροῦνταν σὰ σοβαρὴ κηλίδα στὴν ὑπόληψη τῶν ἐπιζώντων μελῶν τῆς οἰκογένειας, πολλὲς αὐτοκτονίες παρουσιάζονταν σὰ θάνατοι ποὺ ὀφείλονταν σὲ καρδιακὴ προσβολὴ ἢ ἄλλες φυσικὲς αἰτίες. Ἀφότου ἡ στάση τῆς κοινωνίας ἀπέναντι στὴν αὐτοκτονία ἄλλαξε καὶ ἡ ἀπροθυμία νὰ ὁμολογηθεῖ τὸ γεγονὸς λιγότεψε, οἱ περισσότερες αὐτοκτονίες ἀναφέρονται καὶ καταγράφονται σὰν τέτιες. Αὐτὴ ἡ ἀλλαγὴ ὡς πρὸς τὴ δημοσιότητα μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐντύπωση μιᾶς ἐπιδείνωσης ἐκεῖ ὅπου στὴν πραγματικότητα ἐνδέχεται νὰ μὴ σημειώθηκε καμιά.

Συνεχίζουμε γιὰ τὶς αὐτοκτονίες. Ὑποστηρίζεται πολλὲς φορὲς ὅτι στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες συμβαίνουν πολὺ λιγότερες αὐτοκτονίες στοὺς νέγρους παρὰ στοὺς λευκοὺς. Στὸ βαθμὸ ὅμως, ποὺ οἱ ἀρχὲς γενικά, ἄλλὰ κατὰ κύριο λόγο στὶς Νότιες Πολιτεῖες θεωροῦν ὅτι δὲν ἀξίζει τὸν κόπο νὰ ἀσχολεῖται κανεῖς μὲ ἕνα νέγρο καὶ ποὺ ἐπομένως καταβάλλουν πολὺ λίγη προσπάθεια γιὰ νὰ ἐξακριβώσουν τὴν αἰτία τοῦ θανάτου του, οἱ στατιστικὲς αὐτοκτονιῶν ἀνάμεσα στοὺς νέγρους μειώνουν σ' ἄγνωστη ἔκταση τὸν ἀληθινὸ ἀριθμὸ τῶν αὐτοκτονιῶν ἀνάμεσα στοὺς νέγρους.

1. Ἡ φτώχεια αὐτὴ σὲ μεγάλο βαθμὸ ὀφείλεται στὴν ἀπροθυμία τῶν εἰδησεογραφικῶν πρακτορεῶν καὶ τῶν ὑπηρεσιῶν συγκέντρωσης στοιχείων νὰ ἀνακαλύψουν πολλὰ διαδικασίες ποὺ ἔχουν ἀρνητικὲς ἐπιπτώσεις στὸ ὑπάρχον κοινωνικὸ σύστημα. Τὸ διαφοροῦμενο ὀφείλεται σὲ μερικὰ ἐννοιολογικὰ καὶ θεωρητικὰ προβλήματα ποὺ θὰ μπορούσαν νὰ ὀδηγηθοῦν πῶ κοντὰ πρὸς τὴν πρέπουσα λύση μόνο ἂν ἡ «ἐπιστήμη τῆς συμπεριφορᾶς» ἀφιέρωνε τὴ δραστηριότητά της στὰ σοβαρὰ προβλήματα καὶ ὄχι στὰ τετριμμένα θέματα ποὺ ὀλοφάνερα κυριαρχοῦν σ' αὐτὸ τὸν τομέα.

Ἡ ἄς πάρουμε ἓνα ἄλλο παράδειγμα: Τὸ πρόβλημα κατὰ πόσο ἡ νεανική ἐγκληματικότητα ἀντιπροσωπεύει μιὰ μεγαλύτερη ἀπειλή σήμερα παρὰ στὸ παρελθόν. Μιὰ ὀριστική ἀπάντηση ἐξαρτᾶται πρὶν ἀπ' ὅλα ἀπὸ τὸν ἐπίσημο ὀρισμὸ τῆς νεανικῆς ἐγκληματικότητας καὶ κατὰ πόσο αὐτὸς ἄλλαξε μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου. Ἄν ὁ ὀρισμὸς ἔχει στενέψει, ἂν πολλὰ παραπτώματα θεωροῦνται σήμερα «μικροπταίσματα» ἐνῶ προηγουμένα θεωροῦνταν σὰν ἀπλὲς παρεκτροπές, τότε εἶναι φανερὸ ὅτι τὰ πρόσφατα στατιστικὰ στοιχεῖα δὲν μποροῦν νὰ συγκριθοῦν μὲ ἐκεῖνα μιᾶς προηγούμενης περιόδου². Ἡ ἀπάντηση ἐξαρτᾶται ἐπίσης ἀπ' τὸ βαθμὸ πού τὰ μέσα τῶν ὑπηρεσιῶν ἐπιβολῆς τοῦ νόμου, ὅπως καὶ ὁ ζήλος καὶ ἡ ἐπαγρύπνησή τους, ἔχουν ἀλλάξει. Εἶναι μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἡ ἀναλογία τῶν «ἐγκληματιῶν» πού συλλαμβάνονται καὶ διώκονται ἀπὸ τὴν ἀστυνομία καὶ τὰ δικαστήρια ἀνηλίκων, σὲ σχέση μὲ, ἄς ποῦμε, πρὶν πενήντα χρόνια; Ἐκτὸς ἀπ' τὴν ποσοτική πλευρὰ τοῦ ζητήματος ὑπάρχει ἐπίσης καὶ ἡ ποιοτική: Μήπως ἄλλαξαν σὲ μεγάλο βαθμὸ ἡ φύση καὶ τὰ κίνητρα τῆς ἐγκληματικῆς πράξης; Γιατὶ εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ ὅταν ἡ ἐγκληματικὴ πράξη εἶναι φόνος ἢ ἀπαγωγή, χρῆση καὶ ἐμπορία ναρκωτικῶν ἢ μικροκλοπὴ, ὀδήγησις χωρὶς ἄδεια ἢ πρῶμιμη χρῆσις ποτῶν. Γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ σοβαρὰ θέματα ὑπάρχει μιὰ ἔλλειψη ἀπὸ ὀλοκληρωμένες καὶ ἀξιόπιστες πληροφορίες καὶ γι' αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο νὰ βγοῦν συμπεράσματα πού νὰ μποροῦν νὰ ὑποστηριχθοῦν στατιστικὰ.

Ἄς πάρουμε ἀκόμα ἓνα παράδειγμα. Ὑπάρχουν ἀναμφισβήτητες μαρτυρίες ὅτι ἀπ' τὸ δεῦτερο παγκόσμιον πόλεμον καὶ μετὰ ἡ ἀναλογία τῶν γάμων πού καταλήγουν σὲ διαζύγιο (ἢ σὲ νόμιμον ἢ σὲ οὐσιαστικὸ χωρισμὸ ἢ καὶ στὰ δύο) ἔχει ἀξιεθεῖ σημαντικὰ³. Τὰ συμπεράσματα, ὡστόσο, πού μποροῦν νὰ βγοῦν ἀπ' αὐτὸ τὸ γεγονὸς εἶναι διφορούμενα. Ἐμεῖς νομίζουμε ὅτι αὐτὴ ἡ ἐξέλιξις δὲν ἀντανακλᾷ ἀπλῶς τὴν ὀλοφάνερη τάσις πρὸς τὴν προοδευτικὴ ἀποσύνθεσις καὶ διάλυσις τῆς ἀστικῆς οἰκογένειας ἀλλὰ καὶ τὴν ἀξανάομενη μόνωσις καὶ δυστυχία τῶν ἀνθρώπων. Δὲν ὑπάρχει ὅμως τρόπος γιὰ νὰ ἀποδείξουμε τὸ βάσιμον αὐτῆς τῆς γνώμης. Πραγματικὰ καὶ τὸ ἐντελῶς ἀντίθετο συμπέρασμα θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἐξίσου δικαιολογημένο: Ὅτι ἡ ἀξανάομενη ἀναλογία τῶν γάμων πού διαλύονται μαρτυρεῖ βελτίωσις μᾶλλον παρὰ ἐπιδείνωσις τῶν συνθηκῶν ζωῆς

2. Παρόμοια ἐξέτασις κάνει ἀδύνατη μιὰ σύγκρισις τῆς ἐπίπτωσις τῆς νεανικῆς ἐγκληματικότητας κατὰ κοινωνικὰς τάξεις. Αὐτὸ πού στὴν περίπτωσις ἐνὸς ἀγοριοῦ ἢ κοριτικοῦ τῆς μεσαίας ἢ τῆς ἀνώτερης τάξης θεωρεῖται μιὰ πράξις νεανικῆς ζωτικότητας ἢ «κατεργαριᾶς», ὅταν πρόκειται γιὰ νεαρὸ πού προέρχεται ἀπὸ ἐργατικὴ ἢ νέγρικη οἰκογένεια θὰ μπορούσε νὰ ἀντιμετωπισθεῖ σὰν ἐκδήλωσις ἐγκληματικότητας.

3. Κατὰ σύμπτωσις, ἀκόμα καὶ σ' αὐτὸν τὸν τομέα οἱ πληροφορίες εἶναι ἐλλιπεῖς, σ' ὅτι ἀφορᾷ τὸ «διαζύγιον τῶν φτωχῶν», δηλαδὴ τὴν ἀπλή ἐγκατάλειψιν.

του ανθρώπου. Οι άνθρωποι απόχτησαν περισσότερη ελευθερία και αντί να πνίγονται στα ασφυκτικά δεσμά ενός άτυχου γάμου έχουν σήμερα τη δυνατότητα να ξαναφτιάξουν τη ζωή τους σύμφωνα με τις πραγματικές τους ανάγκες. Υπάρχει πολλή αλήθεια σ' αυτό το συλλογισμό, που μόνο φαινομενικά έρχεται σε αντίθεση με τη δική μας άποψη. Όποσδήποτε είναι πλησιέστερα προς την αλήθεια απ' τη συμβατική εικόνα της αντιπροσωπευτικά αμερικάνικης «ευτυχημένης οικογενειακής ζωής» που υποτίθεται ότι προσφέρει το ιδανικό πλαίσιο για την άνθηση της προσωπικότητας, της ήθικης και της τάξης. Έν πάση περιπτώσει το έπιχείρημα αυτό είναι άρκετά πειστικό για να κάνει αδύνατη τη χρησιμοποίηση του ποσοστού των διαζυγίων στο σύνολο των γάμων σά σίγουρου δείκτη της ευτυχίας και εδμερίας του λαού.

Μπροστά σ' αυτά τα εμπόδια, αποφασίσαμε να αποφύγουμε τις χρονικές συγκρίσεις σε ότι αφορά μερικούς πολύ σοβαρούς τομείς. Σ' αυτή την απόφαση καταλήξαμε με άπροθυμία, γιατί είμαστε πεπεισμένοι ότι η θεώρηση των φαινομένων στην ιστορική τους προοπτική είναι απαραίτητη. Επιπλέον, είναι εδραιωμένη άποψη μας ότι οι έντυπώσεις μας, αν και δέν μπορούν να αποδειχθούν στατιστικά, στην ουσία τους είναι σωστές. Έν τούτοις, για να κρατήσουμε τη συζήτηση πάνω σε ουσιαστικά θέματα, θα περιοριστούμε σ' ένα περίγραμμα των συνθηκών που υπάρχουν σήμερα, αφήνοντας άνοιχτο το θέμα αν αυτές είναι διαφορετικές, καλύτερες ή χειρότερες απ' τις συνθήκες που υπήρχαν σε προηγούμενες περιόδους.

Αυτή η άποχή απ' τις ιστορικές συγκρίσεις δέν είναι απαραίτητη και πραγματικά θα ήταν πέρα για πέρα άπαραδέκτη σ' ό,τι αφορά όρισμένες πλευρές της κοινωνικής πραγματικότητας που μπορούν να μετρηθούν. Έτσι μπορούμε όποσδήποτε να δώσουμε ποσοτική έκφραση στο άποφασιστικό γεγονός ότι η κοινωνία μας σήμερα είναι πολύ πλουσιώτερη παρά σ' όποιαδήποτε προηγούμενη εποχή. Η παραγωγικότητα και το κατά κεφαλήν προϊόν και εισόδημα είναι πολύ ύψηλότερες παρά όποτεδήποτε άλλοτε. Και η άπόσταση μεταξύ αυτού που είναι και αυτού που θα μπορούσε να είναι, ποτέ δέν ήταν τόσο έκδηλη όσο είναι σήμερα. Πάνω σ' αυτό το ζήτημα άκόμα και οι πιο σχολαστικοί έκτιμητές του έθνικού προϊόντος και του έθνικού εισοδήματος δέν μπορούν να κάνουν τίποτε περισσότερο από το να διατυπώνουν έρωτήματα για τόν άκριβη βαθμό αύξησης της έθνικης έκροης και του εισοδήματος ή για τόν άκριβη βαθμό που οι έπιτεύξεις ύστέρησαν σε σχέση με τις δυνατότητες. Αυτές οι άμφιβολίες σχετικά με τα ειδικά μεγέθη δέν άφορούν τη φύση της έπιχειρηματολογίας μας και δέν έχουν καμιάν έπίδραση πάνω στην όρθότητά της. Γιατί η άποφασιστικής σημασίας διαπίστωση είναι ότι ό μονοπωλια-

κός καπιταλισμός παρ' ὅλη τὴν παραγωγικότητα καὶ τὸν πλοῦτο ποὺ δημιούργησε ἔχει πέρα γιὰ πέρα ἀποτύχει νὰ διαμορφώσει τὶς βάσεις μιᾶς κοινωνίας ἱκανῆς νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ὑγιή καὶ εδνυχισμένη ἀνάπτυξη τῶν μελῶν της.

II

Ὄταν ἐτοιμάζαμε γιὰ δημοσίευση, τὸ 1962⁴, ἓνα σχέδιο αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου, θεωρήσαμε ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀφιερῶσουμε σημαντικό χῶρο στὸ νὰ ἀποδείξουμε τὸ ἀπατηλὸ τῆς ἄποψης, ποὺ ἦταν τότε τῆς μόδας, ὅτι ἡ φτώχεια ἐξαφανίσθηκε ἀπ' τὸ προσκῆνιο τῆς ἀμερικάνικης ζωῆς. Ἐνα χρόνο ἀργότερα, ὅμως, αὐτὸ δὲν ἦταν ἀπαραίτητο. Ἡ δημοσίευση, ἐπίσης τὸ 1962, τοῦ βιβλίου τοῦ Μάικελ Χάρριγκτον «Ἡ ἄλλη Ἄμερική» ἔριξε μὲ ἐπιτυχία τὸν προβολέα τῆς δημοσιότητας στὸ πρόβλημα τῆς φτώχειας καὶ ἀπὸ τότε ἡ φιλολογία πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα, τόσο μὲ τὴ μορφή τοῦ βιβλίου ὅσο καὶ μὲ τὰ μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης, ἔγινε ἐντυπωσιακὰ πλούσια. Τελικά, μὲ τὴν ἀπόφαση τοῦ προέδρου Τζόνσον νὰ κηρύξει τὸν ἀπόλεμο ἐναντίον τῆς φτώχειας» στὸ μήνυμά του γιὰ τὴν «Κατάσταση τῆς Ἐνωσης» τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1964, ὅλος ὁ κόσμος πληροφοροῦνταν ἐπίσημα ὅχι μόνον ὅτι ὑπάρχει φτώχεια στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, ἀλλὰ ὅτι ἀποτελεῖ καὶ ἓνα ἀπ' τὰ πιὸ κρίσιμα πολιτικὰ προβλήματα τῆς χώρας. Γιὰ τοὺς σκοποὺς ποὺ ἐπιδιώκουμε ἐμεῖς ἐδῶ δὲ χρειαζόμαστε παρὰ νὰ ἀναφέρουμε σήμερα ἐλάχιστα στατιστικὰ στοιχεῖα ποὺ εἶναι εὐχερῶς προσιτὰ καὶ ποὺ δείχνουν τὴν ἀποτυχία τοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ ἀπὸ καθαρὰ οικονομικὴ ἄποψη. Ἀλλὰ, πρὶν τὸ κάνουμε αὐτό, θὰ ἦταν χρήσιμο νὰ θέσουμε τὸ ἐρώτημα πῶς συνέβη καὶ ἡ φτώχεια, ποὺ λίγα μόνο χρόνια πρὶν μᾶς παρουσιαζόταν σὰν πράγμα ποὺ οὐσιαστικὰ ἀνῆκε στὸ παρελθόν, ἦρθε ξαφνικὰ νὰ καταλάβει τὸ κέντρο τῆς πολιτικῆς σκηνῆς.

Πιστεύουμε ὅτι ἡ ἐξήγηση, ἔχει δυὸ ὄψεις. Πρῶτο, ὅπως τονίζει ὁ Μάρξ στὸ «Κεφάλαιο» καὶ ὅπως ἐπιβεβαίωσε κατ' ἐπανάληψη ἡ πείρα τοῦ κατοπινοῦ αἰῶνα καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης, ὁ καπιταλισμός γεννάει παντοῦ στὸν ἕναν του πόλο τὸν πλοῦτο καὶ στὸν ἄλλο τὴ φτώχεια. Αὐτὸς ὁ νόμος τῆς καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης, ποὺ ἔχει ἐξίσου ἐφαρμογὴ στὴν πιὸ ἀναπτυγμένη μητρόπολη καὶ στὴν πιὸ καθυστερημένη ἀποικία, δὲν ἔγινε φυσικὰ ποτὲ παραδεκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀστοὺς οἰκονομολόγους ποὺ προτίμησαν νὰ διαδώσουν τὴν ἀπολογητικὴ ἄποψη ὅτι στὸν καπιταλισμὸ ὑπάρχει μιὰ ἐγγενῆς τάση πρὸς τὴν ἰσοπέδωση.

4. Monthly Review, Ἰούλιος - Αὐγουστος, 1962.

Αυτός είναι ο λόγος που το δεύτερο μέρος της εξήγησης γίνεται απαραίτητο. Στη βάση της καπιταλιστικής φτώχειας βρίσκουμε πάντα την ανεργία και την υποαπασχόληση — αυτό που ο Μάρξ ονόμασε βιομηχανικό εφεδρικό στρατό — που στερούν άμεσα απ' τα θύματά τους το εισόδημα και υπονομεύουν τη σιγουριά και τη διαπραγματευτική ικανότητα εκείνων που ο άνεργος συναγωνίζεται για την κατάληψη ενός περιορισμένου αριθμού θέσεων. Στη διάρκεια του δεύτερου παγκόσμιου πολέμου λοιπόν, η ανεργία για λίγα χρόνια πραγματικά εξαλείφθηκε. Παρ' όλο που περισσότερο από δέκα εκατομμύρια άνδρες απ' τις πιο παραγωγικές κατηγορίες ηλικίας είχαν στρατευθεί στις ένοπλες δυνάμεις ή συνολική παραγωγή αυξήθηκε κατά τα δύο τρίτα και περισσότερο. Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες κάθε άτομο φυσιολογικά ικανό μπορούσε, ανεξάρτητα από χρώμα, ηλικία και φύλο, να βρει δουλειά. Οι υπερωρίες έγιναν ο κανόνας μάλλον παρά η εξαίρεση. Με κάμποσα μέλη της κάθε οικογένειας εργαζόμενα, τα οικογενειακά εισοδήματα στις κατηγορίες της χαμηλότερης εισοδηματικής στάθμης αυξήθηκαν απότομα. Θα ήταν, βέβαια, λάθος να πούμε ότι η φτώχεια στη διάρκεια του πολέμου εξαφανίστηκε. Η βελτίωση όμως του βιοτικού επιπέδου των φτωχών ήταν στ' αλήθεια δραματική. Οι εθνοϊκές για τους άδικημένους και παραγνωρισμένους συνθήκες συνεχίστηκαν, αν και με εξασθενημένη μορφή, σ' όλη τη διάρκεια της μεταπολεμικής εθιμικής ως τα μισά της δεκαετίας 1950 - 60 που είχε τις ρίζες της στον κορεατικό πόλεμο και τους τεράστιους στρατιωτικούς προϋπολογισμούς που συνόδευσαν αυτόν τον πόλεμο και ακολούθησαν κατόπι. Για περισσότερο από μια δεκαετία η φτώχεια αποσύρθηκε και κρατήθηκε πραγματικά σε απόσταση, ενώ η οικονομία ολόκληρη επεκτεινονταν κάτω απ' την εξαιρετική ζήτηση που προκαλούσαν τόσο ο θερμός όσο και ο ψυχρός πόλεμος.

Οι άστοι ιδεολόγοι, που φορούσαν τις παρωπίδες με τις όποιες τους εφοδιάζει η ορθόδοξη οικονομική θεωρία, παρερμήνευσαν φυσικά πέρα για πέρα αυτές τις εξελίξεις. Επιτέλους, θριαμβολόγησαν, ο καπιταλισμός συμπεριφέρονταν σύμφωνα με τις προσδοκίες τους. Το παρελθόν, ιδιαίτερα το πρόσφατο παρελθόν της μεγάλης κρίσης, λησμονήθηκε.

Αγνοήθηκαν τα μαθήματα ενός και πάνω αιώνα. Το μέλλον προγραμματίστηκε σε μια προβολή των ολότελα εξαιρετικών χρόνων που ακολούθησαν το μεγαλύτερο πόλεμο της ιστορίας. Από δω αναπήδησε η αδύναμη βεβαιότητα ότι η φτώχεια σ' αυτή την πιο πλούσια απ' όλες τις κοινωνίες σε λίγο δε θα ήταν παρά μια δυσάρεστη ανάμνηση.

Όμως ο βασικός νόμος κίνησης του καπιταλισμού, που προσωρινά είχε παραλύσει, σύντομα ξαναγύρισε στα δικαιώματά του. Η ανεργία σέρνονταν σταθερά προς τα πάνω και ο χαρακτήρας της νέας τεχνολογίας

τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου ἐπιδείνωσε τὴ μειονεκτικὴ θέσιν τοῦ ἀνεπίδικτου καὶ μισοειδικευμένου ἐργάτη. Ὅσοι βρίσκονταν στὴν κατώτερη βαθμίδα τῆς οικονομικῆς κλίμακας καὶ ἦταν σχετικὰ οἱ κύριοι ὀφελημένοι ἀπ' τὴν πλήρη ἀπασχόληση τῆς πολεμικῆς περιόδου, δέχονταν τώρα ἓνα πλήγμα διπλά σκληρό.

Στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1950 - 60 ἡ πραγματικὴ κατάστασις δὲν μποροῦσε πιά νὰ ἀποκρυφτεῖ. Ἦταν ἀδύνατον νὰ ἐξακολουθοῦν νὰ πιστεύουν στὴν ὑπαρξὴ μιᾶς τάσης πρὸς τὴ βελτίωσις ποῦ, μὲ τὸν καιρὸ, θὰ ὀδηγοῦσε στὴν αὐτόματη ἐξάλειψιν τῆς φτώχειας. Ἡ φτώχεια δὲν ἦταν μόνο ἀνάμεσά μας ὅπως ὑπῆρξε πάντοτε. Πολλὰ δεδομένα παντοῦ καὶ ἰδιαίτερα στὰ φθίνοντα κέντρα τῶν μεγάλων πόλεων τὴν ἐδειχναν νὰ ξαπλώνεται καὶ νὰ βαθαίνει ὀλοένα. Ἡ ἀφθονία ἀρχισε νὰ φαίνεται αὐτὸ ποῦ ἦταν στὴν πραγματικότητα : Ὅχι ἡ θεραπεία τῆς φτώχειας ἀλλὰ ἡ σιαμαία ἀδελφὴ τῆς.

Μιὰ ἀλλαγὴ ἀντίληψης καὶ στάσης ἀπέναντι στὴ φτώχεια γινόνταν τώρα ἀναπόφευκτη. Ἀπὸ παροδικὴ ἐνόχλησις ποῦ ἦταν ἐγινε ξαφνικὰ γιὰ μιὰ ἀκόμα φορά, ὅπως ἦταν καὶ πρὶν τὸν πόλεμον, ἓνα πρόβλημα. Ὁ πρῶτος καρπὸς αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς ἦταν τὸ ξαναρχινημα τῆς φιλολογίας γιὰ τὴ φτώχεια, ὁ δεῦτερος ἡ ἐπανεμφάνισή τῆς στὸ πολιτικὸ προσκήνιο. Ὁ «πόλεμος ἐναντίον τῆς φτώχειας» τοῦ Τζόνσον δὲν εἶναι στὴν πραγματικότητα παρὰ μιὰ παραλλαγὴ πάνω σ' ἓνα γνωστὸ θέμα. Τὸ 1928, ὁ Χέρμπερτ Χούβερ ὑποψήφιος τοῦ Ρεμπουπλικάνικου κόμματος γιὰ τὴν προεδρία διακήρυξε ὅτι «μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Θεοῦ γρήγορα θὰ δοῦμε τὴ μέρα ποῦ ἡ φτώχεια θὰ ἐξοριστεῖ ἀπ' τὴ χώρα». Κι ὁ διάδοχός του, ὁ Φρανκλίνος Δ. Ρούζβελτ, ὀρκιζόταν ν' ἀλλάξει τὴν κατάστασις αὐτὴ ὅπου «τὸ ἓνα τρίτο ἐνὸς ἔθνους» στεγαζόταν, ντύνονταν καὶ τρεφόταν ἀσχημα.

Ξέρουμε τώρα πὼς οὔτε ὁ Θεὸς οὔτε ὁ Ρούζβελτ κατάφεραν νὰ κάνουν τὸ θαῦμα καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ υποθέσουμε ὅτι ὁ Λύντον Τζόνσον μπορεῖ νὰ κάνει περισσότερα. Στὸ μεταξύ, ὅμως, μποροῦμε νὰ διατυπώσουμε τὸ ἐρώτημα : ποιὲς εἶναι οἱ διαστάσεις τοῦ προβλήματος, ποῦ ὁ «πόλεμος ἐναντίον τῆς φτώχειας» τοῦ Τζόνσον προτίθεται ν' ἀντιμετωπίσει;

Γιὰ ν' ἀπαντήσουμε σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα πρέπει βέβαια πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ δώσουμε τὸν ὀρισμὸ τῆς φτώχειας. Οἱ ἀστοὶ θεωρητικοὶ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο τίς περισσότερες φορές σηκώνουν τὰ χέρια τους ψηλά. Ἡ φτώχεια, λένε, εἶναι ἓνα πράγμα σχετικὸ καὶ καθένας εἶναι ἐλεύθερος νὰ τὴν ὀρίσει ὅπως νομίζει καλύτερα. Μερικοὶ πάλι πᾶνε τόσο μακριὰ ποῦ ἰσχυρίζονται ὅτι ἀκόμα καὶ ὁ φτωχότερος Ἀμερικάνος — ἂς ποῦμε π.χ. ἓνας ἀνεργὸς στὸ Μισισίπη ποῦ ζεῖ ἀπ' τὸ βοήθημα τῆς κοινωνικῆς πρόνοιας — ἔχει ἀναμφισβήτητα πολὺ μεγαλύτερο εἰσόδημα ἐπὶ ἓνα μέσο

εργάτη ή αγρότη σε πολλές υπανάπτυκτες χώρες, επομένως δεν υπάρχει στην πραγματικότητα φτώχεια στις Ήνωμένες Πολιτείες. Για ένα μαρξιστή, όμως, τέτοιες υποκειμενικές κρίσεις είναι στην καλύτερη περίπτωση χωρίς σημασία και στη χειρότερη περίπτωση έσκεμμένη άπατη. Κάθε κοινωνία έχει τα δικά της κριτήρια για τη φτώχεια. Και παρά το γεγονός ότι αυτά τα κριτήρια δεν μπορούν να καθοριστούν ποσοτικά με ακρίβεια, παρ' όλα αυτά είναι ύπαρκτά, αντικειμενικά δεδομένα. Σε ό,τι αφορά εδώ, οδσιαστική σημασία έχει ή έννοια του συμβατικού μίνιμουμ ζωής που τόσο σημαντικό ρόλο παίζει στη θεωρία του Μάρξ για τους μισθούς και την υπεραξία. Σε αντίθεση με τους κλασικούς οικονομολόγους, ο Μάρξ δε θεώρησε ότι το μίνιμουμ της ζωής καθορίζεται με βάση φυσιολογικά κριτήρια. Οι «φυσικές ανάγκες» του εργάτη, «τροφή, ένδυμασία, καύσιμα και στέγη ποικίλλουν ανάλογα με τις κλιματικές και άλλες φυσικές συνθήκες στη χώρα του» έγραφε. «Απ' το άλλο μέρος ο αριθμός των λεγόμενων άπαραιτήτων αναγκών... είναι προϊόν της ιστορικής εξέλιξης και επομένως σε μεγάλη έκταση εξαρτάται απ' το επίπεδο πολιτισμού μιάς χώρας»⁵. Έτσι, το ελάχιστο όριο διαβίωσης ποικίλλει ιστορικά. Όμως σε δοσμένο χρόνο και τόπο μπορεί να καθορισθεί και να μετρηθεί κατά προσέγγιση. Απ' αυτό βγαίνει λογικά ο όρισμός ότι ή φτώχεια είναι ή κατάσταση στην οποία ζουν εκείνα τα μέλη μιάς κοινωνίας που τα εισοδήματά τους δεν έπαρκουν για να καλύψουν ό,τι σ' αυτή την κοινωνία και σ' αυτή την περίοδο θεωρείται σαν ελάχιστο όριο διαβίωσης. Αύτος ο όρισμός μοιάζει καταπληκτικά με το συλλογισμό — αν και είναι φανερό ότι δεν προέρχεται από τον Μάρξ — που αποτελεί τη βάση της εργασίας του Γραφείου Έργατικών Στατιστικών όταν καθορίζει «μέτριους αλλά έπαρκεις» προϋπολογισμούς για εργατικές οικογένειες. Αν θεωρήσουμε ότι αυτοί οι προϋπολογισμοί είναι ίσοι με το συμβατικό μίνιμουμ ζωής, μπορούμε να πούμε ότι όσων τα εισοδήματα βρίσκονται κάτω απ' τα επίπεδα που έχουν καθορισθεί μ' αυτό τον τρόπο, εκείνοι ζουν σε κατάσταση φτώχειας.

Με βάση αυτό το κριτήριο, ποιά ήταν ή έκταση της φτώχειας στις Ήνωμένες Πολιτείες το 1959, χρόνο που σ' αυτόν αναφέρονται τα στοιχεία της τελευταίας απογραφής;

Το χρόνο κείνο ένα «μέτριο αλλά έπαρκές» επίπεδο ζωής στοίχιζε σε μιάν οικογένεια σε 20 μεγάλες αμερικάνικες πόλεις από 5.370 (Χιούστον) μέχρι 6.567 δολάρια (Σικάγο)⁶. Την ίδια περίοδο, 20% των οικογενειών της χώρας είχαν εισόδημα μικρότερο από 2.800 δολάρια το

5. «Κεφάλαιο», τόμος 1, Μέρος 2, κεφ. 4, Τμήμα 3.

6. Statistical Abstract of the United-States, 1963, σελ. 359.

χρόνο. Ένα άλλο 20% είχαν εισοδήματα μεταξύ 2.800 και 4.800 δολάρια. Και ένα ακόμα 20% είχαν εισοδήματα μεταξύ 4.800 και 6.500 δολάρια⁷.

Πώς μπορούμε να αποφύγουμε το συμπέρασμα ότι με βάση τα μέτρα της ίδιας της αμερικάνικης καπιταλιστικής κοινωνίας σχεδόν το μισό του πληθυσμού ζει μέσα στη φτώχεια;

III

Ας στρέψουμε τώρα την προσοχή μας σε άλλη πλευρά της σύγχρονης αμερικανικής πραγματικότητας. Ποιά είναι η στεγαστική κατάσταση σ' αυτή τη χώρα, όπου η παραγωγή ατσαλιού, τσιμέντου, αλουμίνιου, γυαλιού και άλλων οικοδομικών υλικών είναι ασύγκριτα ή μεγαλύτερη του κόσμου;

Στην απογραφή των κατοίκων του 1960 απ' τα 53 εκατομμύρια κατοικούμενες οικιστικές μονάδες τα 8,8 εκατομμύρια (16,6%) ταξινομήθηκαν στην κατηγορία των στερουμένων τουαλέτα ή μπάνιο ή τρεχούμενο νερό⁸. Σχεδόν τα δύο τρίτα αυτών των οικημάτων είναι στην κατηγορία εκείνη που η Απογραφή αναφέρει ως «παλιωμένα» ή «ξεριπωμένα»⁹.

Ο μέσος αριθμός προσώπων που ζει κατά μονάδα κατοικίας υπολογίστηκε σε 2,9 άτομα. Αφού μέσος όρος είναι επίπεδο που οι μισές περιπτώσεις βρίσκονται πάνω επ' αυτό και οι άλλες μισές κάτω, κι αφού κανονικά υπάρχει μεγαλύτερος συνωστισμός στα σπίτια των φτωχών παρά στις κατοικίες των πλουσίων, δεν μπορούμε να πάρουμε αυτόν τον αριθμό σά μέτρο για τον υπολογισμό του αριθμού των ατόμων που ζουν σε κατοικίες κάτω απ' το στοιχειώδες επίπεδο. Αλλά και αν ακόμα τον χρησιμοποιήσουμε, φθάνουμε σε 25,5 εκατομμύρια ανθρώπους. Το μέγεθος του προβλήματος δεν υπερτιμήθηκε βέβαια καθόλου από τον ειδικό που έγραψε ότι «ή μιὰ στις δέκα αμερικάνικες οικογένειες ζει σε ξεριπωμένο οικημα, και μιὰ ακόμα μεγαλύτερη αναλογία οικιστικών μονάδων δε διαθέτει έστω και τις στοιχειώδεις εγκαταστάσεις υγιεινής»¹⁰.

7. Herman P. Miller, "Rich Man, Poor Man", Ν. Υόρκη 1964, σελ. 7.

8. Υπολογισμός του υπουργείου Έμπορίου των Η.Π.Α., Γραφείο Απογραφής, Απογραφή κατοικιών 1960. Προσωρινές εκτιμήσεις των οικιστικών χαρακτηριστικών Απρίλης 1961.

9. «Η παλιωμένη κατοικία χρειάζεται περισσότερες επισκευές από τις συνήθως αναγκαίες. Παρουσιάζει μιὰ ή περισσότερες ελλείψεις ενδιάμεσης φύσης που επιβάλλεται να επιδιορθωθούν προκειμένου ή μονάδα να εξακολουθήσει να προσφέρει ασφαλῆ και κατάλληλη στέγη... Η ξεριπωμένη κατοικία δεν προσφέρει ασφαλῆ και κατάλληλη στέγη» (στο ίδιο, σελ. 2).

10. Chester Rapkin, "Some Effects of Economic Growth on the Character of Cities", στην «Αμερικανική Οικονομική Επιθεώρηση, Μάιος 1956, σελ. 295.

Τὰ παραπάνω στοιχεία ἀναφέρονται στὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ. Οἱ συνθήκες ζωῆς τῶν μὴ λευκῶν εἶναι πολὺ χειρότερες. Ἀπ' τὰ 5,1 ἑκατομμύρια οἰκιστικὲς μονάδες, ποὺ κατοικοῦνται ἀπὸ μὴ λευκοὺς, περίπου 2,3 ἑκατομμύρια (45%) δὲ διαθέτουν τουαλέτα ἢ μπάνιο ἢ τρεχοῦμενο νερό. Ἡ ἀνάλογια τῶν παληωμένων ἢ ἐρειπωμένων κατοικιῶν ἢ τῶν δυὸ κατηγοριῶν μαζί εἶναι γιὰ τοὺς νέγρους σημαντικὰ μεγαλύτερη ἀπὸ ἐκείνη ὁλόκληρης τῆς χώρας. Ἀφοῦ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐνοίκων κατὰ οἰκιστικὴ μονάδα εἶναι συνήθως πολὺ μεγαλύτερος στοὺς μὴ λευκοὺς, εἶναι σωστὸ νὰ ὑπολογίζουμε ὅτι τὸ μισὸ τοῦ μὴ λευκοῦ πληθυσμοῦ στερεῖται κατάλληλη κατοικία.

Τὰ πράγματα παρουσιάζονται κάτω ἀπὸ περισσότερο μελαγχολικὸ φῶς ὅταν ἡ προσοχή μας δὲ στρέφεται στὰ σύνολα ποὺ ἀφοροῦν ὅλη τὴ χώρα, ἀλλὰ στὶς πόλεις. Γράφοντας σχετικὰ τὸ 1957, οἱ ἐκδότες τοῦ περιοδικοῦ «Φόρτσιουν» ἀνέφεραν :

Τὸ πρόβλημα τῶν φτωχοσυνουικιῶν στὶς μεγάλες μας πόλεις χειροτερεύει. Σήμερα 17 ἑκατομμύρια περίπου Ἀμερικανοὶ ζοῦν σὲ οἰκήματα ποὺ δὲν ἐπιδέχονται πιά ἐπισκευή, ποὺ εἶναι καταστραμμένα, βρώμικα, γεμάτα ποντίκια, χωρὶς ἀνεκτὴ θέρμανση ἢ φωτισμὸ ἢ δίχτυ ὕδρευσης. Τὸ πρόβλημα πλήττει ὅλες τὶς μητροπολιτικὲς μας πόλεις, ὅμως εἶναι περισσότερο ὀξὺ στὶς μεγαλύτερες, τὶς πλουσιώτερες καὶ τὶς πιὸ ἐκβιομηχανισμένες πόλεις¹¹.

Ἡ ἀποψη ὅτι οἱ συνθήκες εἶναι πιὸ κακὲς στὶς μεγαλύτερες πόλεις φαίνεται νὰ εἶναι πραγματικὰ κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ ἀπλὴ ἀντανάκλαση τῆς παλιᾶς ρομαντικῆς ἀντίληψης ὅτι ἡ μεγάλη πόλη εἶναι ἡ πηγὴ κάθε κοινωνικοῦ κακοῦ. Σύμφωνα μὲ μιὰ μελέτη πιὸ συστηματικὴ ἀπὸ κείνη τῶν εἰδικῶν τοῦ «Φόρτσιουν» : «Σὲ γενικὲς, τὶς πιὸ πλατειᾶς, γραμμῆς μπορεῖ... νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι μιὰ ἀληθινὴ συμφορὰ ἔχει πλήξει ὅλες οὐσιαστικὰ τὶς πόλεις... Δὲν ὑπάρχει κανένας συσχετισμὸς μὲ τὸν ὄγκο τοῦ πληθυσμοῦ. Μὲ λίγα λόγια, εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ πρόβλημα δὲν περιορίζεται μόνον στὰ μητροπολιτικὰ κέντρα. Ὅλες οἱ πόλεις, μεγάλες καὶ μικρὲς, ἢ πόλη τῶν προαστίων, ἢ πόλη τοῦ κέντρου, καὶ ἢ ἀνεξάρτητη πόλη, ἔχουν πληγεῖ¹².

Ἔτσι π.χ. τὸ 1950 στὸ Ρόμπινς τοῦ Ἰλλινόις, μὲ πληθυσμὸ 4.766 κατοίκους, τὰ 85,6% τῶν οἰκιστικῶν μονάδων ἦσαν ἐρειπωμένα, δὲν εἶχαν τρεχοῦμενο νερό, τουαλέτα ἢ μπάνιο. Ἐνῶ στὴ μητροπολιτικὴ περιοχὴ τῆς Ἰντιανάπολης, μὲ 551.777 κατοίκους, τὸ ἀντίστοιχο ποσοστὸ ἦταν

11. William H. Whyte, je καὶ ἄλλοι, "The Exploding Metropolis", σελ. 29.

12. Reuel Hemdahl, "Urban Renewal", Νέα Ὑόρκη, 1959, σελ. 46.

31%. Στο Καίμπριτζ της Μασαχουσέτης (120.740 κάτοικοι τὸ 1960) διαπιστώθηκε τὸ 1958 ὅτι «τὰ 57% τῶν κατοικιῶν εἶναι σήμερα κάτω ἀπ' τὸ κανονικὸ ἐπίπεδο, 22% τῶν κατοικιῶν δὲ σώζονται στὴν πραγματικότητα μὲ καμὴν ἐπισκευή»¹³.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι στὰ μεγάλα μητροπολιτικὰ κέντρα αὐτῆ, ἡ σήψη εἶναι πιδ ἐντυπωσιακὴ καὶ ἡ ἐπίδρασή της πάνω στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων ιδιαίτερα ἔντονη.

Ἡ Νέα Ὑόρκη εἶναι μιὰ ἐπεκτεινόμενη ἀδηφάγος πόλη-τέρας. Καλύπτει ἔκταση 315 τετραγ. μιλίων. Σ' αὐτὴν εἶναι στριμωγμένοι κάπου 8 ἑκατομμύρια ἄνθρωποι. Τουλάχιστο ἓνα ἑκατομμύριο, δηλαδὴ οὔτε λίγο οὔτε πολὺ τὸ ἓνα ὄγδοο τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ της, ζεῖ μέσα σὲ συνωστισμό βρωμιάς, σὲ δωμάτια ἕξι ἐπὶ δέκα πόδια, σὲ νοικιασμένα βρώμικα σπίτια ποὺ τὰ λυμαίνονται σὲ τέτια ἔκταση οἱ ποντικοί, ὥστε ἑκατὸ ἄτομα κατὰ μέσον ὄρο καταδαγκώνονται σ' ἐπικίνδυνο βαθμὸ κάθε χρόνο, ἔτσι ποὺ φέτος δυὸ φαγώθηκαν κιάλας ὥστε νὰ πεθάνουν. Ἴσως εἶναι συμβολικὸ, ἀλλὰ στὴ Νέα Ὑόρκη ὑπάρχουν περισσότεροι ποντικοὶ παρά ἄνθρωποι — ὑπολογίσθηκαν σὲ 9 ἑκατομμύρια¹⁴.

Μὲ περισσότερο στατιστικὸ πνεῦμα τὸ 1958 ἓνας συντάκτης τοῦ Τάιμς τῆς Νέας Ὑόρκης ἔκανε τὴν ἀκόλουθη διαπίστωση.

Ὑπολογίζεται ὅτι 400.000 ἀπὸ τίς 2.250.000 οἰκιστικὲς μονάδες (τῆς Νέας Ὑόρκης) βρίσκονται σὲ ἄθλια κτίρια. 282.000 περίπου ἀπ' αὐτές, εἶναι κάτω ἀπ' τίς ἐλάχιστες ἀπαιτήσεις ποὺ ὄρισε τὸ Γραφεῖο Ἀπογραφῆς τῶν ΗΠΑ. Δὲ διαθέτουν δηλαδὴ τουαλέτα ἢ μπάνιο, εἶναι «διαμερίσματα» κρύου νεροῦ ἢ δὲν ἔχουν τρεχοῦμενο νερὸ ἢ εἶναι σὲ ἀσχημὴ κατάσταση φυσικῆς φθορᾶς. Ἄλλες 118.000 κατοικίες, ἀν καὶ ἀνταποκρίνονται στίς ἐλάχιστες ἀπαιτήσεις τοῦ Γραφείου Ἀπογραφῆς, εἶναι τόσο συνωστισμένες ἀπὸ κόσμον καὶ σὲ τέτιον βαθμὸ παραβιάζουν τοὺς κανόνες ὑγιεινῆς καὶ κατοικίας ποὺ συγκεντρώνουν ὄλα τὰ προσόντα γιὰ νὰ συμπεριληφθοῦν σὲ ὁποιοδήποτε ὑπολογισμό ἁθλιας κατοικίας¹⁵.

Ἀλλὰ ὅπως παρατηρεῖ ὁ Ἔντουαρντ Λόουγκ, Διευθυντῆς τῆς Ὑπερσίας Ἀνάπτυξης τοῦ Νιοῦ Χαϊηβεν στὸ Κουνέκτικατ :

Ἴσως νὰ ἔχουμε ἀνάγκη ἀπὸ λιγότερες στατιστικὲς καὶ στὴ θέση τους νὰ χρειαζόμαστε μερικὸς καλοὺς περίπατους τοῦ παλιοῦ στυλ μὲ

13. Cambridge Civil Association, Civil Bulletin, Νοέμβριος 1959.

14. Fred J. Cook καὶ Gene Gleason, "The Shame of New York", στὸ "The Nation", 31. Ὀκτωβρίου 1959.

15. «Τάιμς Νέας Ὑόρκης», 30 Νοεμβρίου 1958.

τὰ πόδια. Νὰ περπατήσουμε μέσα στις φτωχογειτονιές, νὰ ανέβουμε ἀπὸ βρώμικα σκαλοπάτια στὰ ξέχειλα ἀπὸ κόσμο φτωχικὰ δωμάτια. Νὰ περπατήσουμε μέσα σὲ ἐμπορικοὺς δρόμους ποὺ ἐρειπώνονται, φροντίζοντας νὰ ρίξουμε μιὰ ματιὰ ἀπ' τὰ μπροστινὰ μαγαζιά τοῦ πρώτου ὁρόφου πρὸς τὰ σκονισμένα παράθυρα τῶν ξηρῶν πάνω ὁροφῶν. Νὰ περπατήσουμε ἀνάμεσα στις ποτισμένες μὲ πετρέλαιο μελαγχολικὲς ἀποθήκες ἐργοστασίων ποὺ χτίστηκαν πρὶν ἀκόμα γίνεи γνωστὴ ἡ ἄλυσίδα συναρμολόγησης. Ἡ βρώμα, ἡ ἀθλιότητα καὶ ὁ κίνδυνος βρίσκονται ὅλα ἐδῶ συγκεντρωμένα — τὰ βλέπεις εὐκόλα, καὶ ἀπ' τὴ στιγμή ποὺ θὰ τὰ δεῖς εἶναι ἀδύνατο νὰ τὰ ξεχάσεις»¹⁶.

Οἱ χρονολογίες τῶν παραπάνω περικοπῶν — δέκα μέχρι δεκαπέντε χρόνια μετὰ τὸν πόλεμο — διαψεύδουν τὴν πλατεῖα ὑποστηριζόμενη ἄποψη ὅτι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου «ἀφθονιάς» σημειώθηκε πολὺ μεγάλη βελτίωση στὸν τομέα τῆς κατοικίας. Αὐτὸ ποὺ συνέβη εἶναι τὸ ἀντίθετο. Ὅλες οἱ προσπάθειες ποὺ ἀναλήφθησαν ἀπ' τις κυβερνήσεις — ὁμοσπονδιακὴ, πολιτειακὲς καὶ τοπικὲς διοικήσεις — γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς κατάστασης ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ὄχι μόνον ἀπέτυχαν ἀλλὰ καὶ ὀδήγησαν σὲ παραπέρα ἐπιδείνωση τοῦ προβλήματος ποὺ ἦταν πρὶν κιόλας μιὰ σοβαρὴ πληγὴ γιὰ τὸ ἔθνος. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν τὰ πράγματα νὰ πηγαίνουν ἀπ' τὸ κακὸ στὸ χειρότερο. Οἱ φτωχογειτονιὲς καὶ ὅλο τὸ κακὸ, ἀντὶ νὰ περιορισθοῦν, ἐπεκτάθηκαν. Ἡ Νέα Ὑόρκη, ἡ καλύτερα γνωστὴ περίπτωση ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη κατὰ τὴν περίοδο 1950 - 58, εἶχε πραγματοποιήσει ἢ εἶχε ὑπὸ κατασκευὴν δεκατρία σχέδια μὲ ὁμοσπονδιακὴ ἐνίσχυση. Περιλάμβαναν τὴν ἐκκαθάριση μιᾶς ἑκτασῆς κάπου 900 στρεμμάτων ἀπὸ φτωχογειτονιὲς καὶ τὴν ἀντικατάσταση 20.437 ἀκατάλληλων οἰκιστικῶν μονάδων μὲ 21.820 νέες μονάδες, πέρα ἀπ' τοὺς ἐξωραϊσμοὺς ποὺ θὰ γίνονταν στὸ Κολιτζέουμ καὶ τὸ πολιτιστικὸ κέντρο τῆς πλατείας Λίνκολν. Ἡ προσθήκη 1,383 νέων διαμερισμάτων εἶναι κάτι τὸ πολὺ λίγο σὲ σχέση μὲ τὴν ἔλλειψη κατοικιῶν... Τὸ συνολικὸ πρόγραμμα... θὰ ἀνοικοδομήσει μιὰ συνολικὴ ἑκταση 3.625 στρεμμάτων ἀπὸ φτωχογειτονιὲς στὴ διάρκεια τῆς ἐρχόμενης δεκαετίας καὶ θὰ προσφέρει 65.000 νέα διαμερίσματα... Τὸ φιλόδοξο αὐτὸ πρόγραμμα πρόκειται νὰ ἐκκαθαρίσει μόνον τὸ ἕνα ὄγδοο περίπου τῆς ἑκτασῆς ποὺ καταλαμβάνεται ἀπὸ φτωχόσπιτα καὶ φτωχογειτονιὲς, χωρὶς νὰ σταματᾷ ὑποχρεωτικὰ τὴ δημιουργία νέων περιοχῶν ἀπὸ φτωχόσπιτα καὶ φτωχογειτονιὲς¹⁷.

Ἡ «ἀλήθεια εἶναι» παρατηρεῖ ὁ κ. Λόουγκ στὸ ἄρθρο του ποὺ ἀνα-

16. "Urban Ruin - Or Urban Renewal?", Times Magazine, 9 Νοεμβρίου 1958.

17. Charles Grutzner, «Τάιμς Νέας Ὑόρκης», 30 Νοεμβρίου 1958.

φέραμε προηγούμενα, «ότι όλα όσα έγιναν με τὰ 20 ἢ 30 ἑκατ. δολλάρια ποῦ διατίθενται κάθε χρόνο στὴ Νέα Ὑόρκη ἀπ' τὶς περιορισμένες ὁμοσπονδιακὲς πιστώσεις δὲν ἦταν ἐπαρκῆ ἔστω καὶ νὰ ἐμποδίσουν τὴν παράπερα ἐπιδείνωση τοῦ στεγαστικοῦ».

Ἐχει πολὺ μεγάλη σημασία νὰ κατανοηθοῦν οἱ λόγοι γι' αὐτὴ τὴν κατάσταση. Μερικοὶ φιλελεύθεροι ἐπικριτὲς τοῦ στάτους κβδ τὸ κατηγοροῦν γιὰ τὴν ἀνεπαρκῆ ἐνημέρωση τοῦ λαοῦ σχετικά με τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση. Τοῦτο ἔχει, λέγουν, σὰν ἀποτέλεσμα νὰ εἶναι περιορισμένες οἱ πιστώσεις τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ πρὸς τὸ «δημόσιο τομέα», ὅπως ὀνομάζεται. Ἄλλοι κατηγοροῦν τὸ χασοτικὸ μπλέξιμο τῶν τοπικῶν ἀρχῶν, τὴ σχεδὸν πλήρη ἀσυδοσία τῶν δημοτικῶν διοικήσεων με τὴν ἔλλειψη οὐσιαστικοῦ δημοκρατικοῦ ἐλέγχου, τὴν κατάσταση ρουσφετολογίας καὶ διαφθορᾶς ποῦ κυριαρχεῖ ἀνάμεσα στοὺς ἀξιωματοῦχους τῆς πῶλης καὶ τὴν πασίγνωστη εὐαισθησία τῶν ἐκπρόσωπων τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας στὴν κάθε πίεση τῶν ὀργανωμένων συμφερόντων. Ὑπάρχει πολλὴ ἀλήθεια σ' ὅλες τὶς ἐπικρίσεις ποῦ ὅμως μόλις φτάνουν νὰ σκαλίσουν τὴν ἐπιφάνεια τοῦ προβλήματος. Κατ' ἀρχὴν ὑπάρχουν ὅπωςδήποτε περισσότεροι ἱκανοί, ἀνιδιοτελεῖς, καὶ ἀφοσιωμένοι στὸ ἔργο τοὺς ἄνδρες καὶ γυναῖκες σ' αὐτὰς τὶς ὑπηρεσίες παρὰ στοὺς περισσότερους ἀπ' τοὺς ἄλλους τομεῖς τῆς δημόσιας καὶ ἰδιωτικῆς δραστηριότητος. Ἄν ἡ δωροδοκία καὶ ἡ διαφθορὰ ἀνατρέπουν συνεχῶς τὶς προσπάθειές τους καὶ τὶς ὀδηγοῦν σὲ ἀποτελέσματα ἀντίθετα ἀπ' αὐτὰ ποῦ ἐπιδιώκουν, τότε αὐτὸ τὸ φαινόμενο ἐπιβάλλεται μᾶλλον νὰ ἐξηγηθεῖ παρὰ νὰ λαμβάνεται σὰ δεδομένο καὶ ν' ἀποδίνεται στὴν «ἀνθρώπινη φύση» νομοθετῶν καὶ κυβερνητῶν. Ἐπιπλέον εἶναι παραπλανητικὸ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ ἀνεπαρκὴς ὑποστήριξη τοῦ δημόσιου τομέα σὰ σύνολο εἶναι μιὰ ἀπ' τὶς κύριες αἰτίες τῆς τραγικῆς κατάστασης τοῦ προβλήματος τῆς κατοικίας. Πέρα ἀπ' τὸ γεγονός ὅτι ὁ στρατιωτικὸς μηχανισμὸς, ποῦ ἀνήκει στὸ δημόσιο τομέα, δὲν μπορεῖ βέβαιο νὰ θεωρηθεῖ πὼς ἀντιμετωπίζεται σὰ ἀνεπιθύμητο ὄργανο, δὲν εἶναι καθόλου βέβαιο ὅτι τὰ μέσα ποῦ ἔχει στὴ διάθεσή της ἡ κυβέρνησις δαπανῶνται με τέτιο τρόπο ὥστε νὰ προαγάγουν τὴν κοινωνικὴ εὐημερία¹⁸. Μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ πολὺ ἀποτελεσματικὰ ὅτι οἱ κυβερνητικὲς δαπάνες γιὰ αὐτοκινητόδρομους, ποῦ εἶναι ἐπίσης μέρος τοῦ δημόσιου τομέα, εἶναι ὑπερβολικὲς μᾶλλον παρὰ ἀνεπαρκεῖς.

Ἔτσι τὸ κλειδί τοῦ αἰνίγματος πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ ἄλλοῦ. Σὰν πρῶτο βῆμα ἴσως εἶναι χρήσιμο νὰ ἐξετάσουμε τὴ διαδικασία με τὴν ὁποία τὰ λεγόμενα σχέδια ἀνανέωσης τῶν πόλεων προωθοῦνται στὴν πράξη. Ὑπεραπλουστεύοντας ἀλλὰ μὴ παραλείποντας κανέναν ἀπ' τοὺς οὐσιώ-

18. Τὰ θέματα αὐτὰ ἐξετάσθηκαν ἐν ἐκτάσει στὰ κεφάλαια 6 καὶ 7.

δεις κρίκους τῆς ἀλυσίδας μπορούμε νὰ περιγράψουμε τὴ διαδικασία αὐτὴ μὲ λίγα λόγια ὡς ἐξῆς: Ἡ διοίκηση τῆς πόλης καθορίζει μιὰ περιοχὴ μέσα στὰ ὄρια τῆς ποὺ χρειάζεται ἀνοικοδόμηση. Ἐνας τοπικὸς Δημόσιος Ὄργανισμὸς (ΤΔΟ) ποὺ ἡ ἀκριβὴς φύση του ποικίλλει ἀπὸ πολιτεία σὲ πολιτεία καὶ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις καὶ μέσα στὴν ἴδια τὴν πολιτεία — ἀγοράζει τὴ γῆ καὶ τὰ κτίσματα ποὺ βρίσκονται στὴν περιοχὴ ποὺ καθορίστηκε, κάνοντας χρῆση τοῦ δικαιώματος διακριτικῆς ἐξουσίας καὶ πληρώνοντας τιμὲς μὲ βάση διατιμήσεις ποὺ μὲ τὴ σειρά τους καθορίζονται μὲ βάση τίς ὑπάρχουσες συνθήκες στὴν περιοχὴ. Τὰ ὑπάρχοντα κτίρια κατεδαφίζονται καὶ ἡ γῆ πουλιέται σὲ ἐπιχειρηματίες ποὺ ἀναλαμβάνουν νὰ οἰκοδομήσουν τὴν περιοχὴ ἐξ ὑπάρχῃς¹⁹. Ὁ χαρακτήρας τοῦ σχεδίου ἀνανέωσης γίνεται ἀντικείμενο ἐπεξεργασίας μεταξὺ τοῦ Τ.Δ.Ο. καὶ τῶν ἐργολάβων καὶ σ' αὐτὴ τὴ φάση μπορεῖ νὰ ἐπιβληθοῦν στοὺς ἐργολάβους καὶ ὀρισμένοι εἰδικοί ὄροι πέρα ἀπ' τίς ὑπάρχουσες διαιρέσεις σὲ ζῶνες καὶ τοὺς κώδικες δόμησης. Τὸ σχέδιο μπορεῖ νὰ προβλέπει καὶ συμμετοχὴ τῶν ἀρχῶν δημόσιας στέγασης, τῶν ὑπηρεσιῶν τοπικῆς διοίκησης, τῶν νοσοκομείων, κλπ. Γενικὰ ὅμως, τόσο ὁ σκοπὸς ὅσο καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς νομοθεσίας ἀνανέωσης (τῶν πόλεων), εἴτε ὁμοσπονδιακὴ εἶναι εἴτε πολιτειακὴ ἢ καὶ τοπικὴ, εἶναι ὅτι οἱ περιοχὲς ποὺ ἔχουν καταστραφῆ ἢ εἶναι γιὰ ἄλλους λόγους ἀνεπιθύμητες πρέπει ν' ἀποβοῦν πολὺτιμο κεφάλαιο στὰ χέρια εἰδημερούντων ἰδιωτῶν επιχειρηματιῶν.

Ἐκεῖνοι ποὺ ἔχουν μιὰ πείρα ἀπ' τὴν «οἰκονομία τοῦ ρουσφετιοῦ» εὐκόλα θὰ δοῦν τίς δυνατότητες γιὰ διαφθορὰ ποὺ παρουσιάζει αὐτὸ τὸ σχῆμα. Πρῶτο, ἀφοῦ κατὰ κανόνα ὁ χάρτης μιᾶς πόλης εἶναι διάστικτος μὲ περισσότερο ἢ λιγότερο ἐκτεταμένες περιοχὲς ἄθλιων κατοικιῶν κι ἐρείπιων, ὑπάρχει ὀλόκληρη σειρά ἀπὸ λύσεις ὅταν τὸ ζήτημὰ φτάσει στὴν ἐπιλογὴ τῆς περιοχῆς ποὺ ἔχει σειρά γιὰ ἀνοικοδόμηση. Εἶναι φανερό ὅτι οἱ ὑπεύθυνες γιὰ τὴ λήψη τῆς ἀπόφασης ἀρχὲς μποροῦν νὰ ἐπηρεασθοῦν ἀπὸ πολλοὺς βαρυσήμαντους παράγοντες. Ἐνας μπορεῖ π.χ. νὰ εἶναι, ἢ προτίμηση τῶν δημοτικῶν ἀρχῶν γιὰ τὴν καλαισθησία καὶ τὴν ἐπίδειξη ποὺ μπορεῖ νὰ ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα νὰ δοθεῖ μεγάλη προτεραιότητα στὴν ἐκκαθάριση περιοχῶν ποὺ προσβάλλουν τὴν εἰσθητικὴ τῆς κοινωνικῆς ἀφρόκρεμας τῆς πόλης καὶ τῶν ἐγχώριων ἢ ξένων ἐπισκεπτῶν τῆς — χωρὶς ἀναγκαστικὰ νὰ περιλαμβάνουν καὶ τίς χειρότερες φτωχογειτονιὲς τῆς πόλης. Τέτιες περιοχὲς βρίσκονται πολὺ

19. Ἡ βοήθεια ποὺ προσφέρουν στὴν ἀντιμετώπιση τῶν ζημιῶν ποὺ ὑφίστανται οἱ δημοτικὲς ὑπηρεσίες σ' αὐτὲς τίς συναλλαγὰς εἶναι ὁ κύριος λόγος ποὺ πρέπει νὰ παίρνονται ὑπόψη οἱ ὁμοσπονδιακὲς ἐπιχορηγήσεις, ὅπως καὶ κάποιος βαθμὸς ὁμοσπονδιακοῦ ἐλεγχου.

συχνά κοντά στα πιά διαλεκτά μέρη τής πόλης. Οι εργολάβοι είναι φυσικό να ενδιαφέρονται γι αυτές και γι αυτό το λόγο ή ανανέωσή τους φαίνεται πολύ πιά ελκυστική, όχι μόνο από την άποψη των πολιτικών συμφερόντων και δημόσιων σχέσεων, αλλά και εξαιτίας του συγκριτικά ασήμαντου τής δαπάνης γιά το δημοτικό ταμείο. Η πρωτοβουλία, λοιπόν, μπορεί να προέλθει άμεσα άπ' τὰ συμφέροντα των ιδιοκτητών ακινήτων. Μιά περιοχή μπορεί γιά όρισμένους λόγους, όπως π.χ. τής γειτνίασης με τις «καλές» συνοικίες, τής φυσικής θέσης, τής εύκολης διαθεσιμότητας μεταφορικών μέσων, κλπ., να φανεί σε μίαν οικοδομική επιχείρηση σαν καλή τοπόθεσία γιά νέες κατοικίες, και ή προσφορά της μπορεί να πείσει τις αρχές ότι είναι επείγουσα ανάγκη να χαρακτηρίσουν την περιοχή σαν φτωχογειτονιά πού αξίζει ν' ανοικοδομηθεί. Γενικά είναι φανερό ότι εκείνοι στους όποιους έχει ανατεθεί ή άρμοδιότητα γιά τή λήψη αποφάσεων, υποβάλλονται, πάνω στην πράξη, επιλογής, σε ισχυρές πιέσεις να πάρουν ύπόψη τους όχι μόνο τις ανάγκες αυτών πού στεγάζονται άσχημα, αλλά και άλλα πολύ διαφορετικά συμφέροντα.

Παρόμοια είναι τὰ δεδομένα γιά την επόμενη φάση, την επιλογή δηλαδή τής φίρμας στην όποία θά κατακυρωθεί τó συμβόλαιο. Παρά την έμφαση στη βασική αρχή τής μυστικότητας των προσφορών, υπάρχουν συντριπτικές αποδείξεις ότι ρόλος αυτής τής αρχής είναι να συσκοτίζει μάλλον παρά να ξεκαθαρίζει τὰ κίνητρα γιά τις επιλογές πού γίνονται στην πράξη. Οί πολιτικοί δεσμοί με τους μηχανισμούς πού εξουσιάζουν τις δημοτικές διοικήσεις, ή άνοιχτή δωροδοκία, τὰ φακελλάκια με διάφορα ποσά γιά αξιωματούχους, αυτές και άλλες άηδιαστικές μέθοδες καθημερινά αναφέρονται στον τύπο ότι παίζουν τον κύριο ρόλο στην κατακύρωση των επιθυμητών συμβολαίων. Μπορεί κανείς εύκολα να φαντασθεί τις μεγάλες δυνατότητες γιά διαφθορά και νεποτισμό, όταν πέρα άπ' τον αριθμό των δολλαρίων και σέντς πού αναγράφονται, ή πίστη τής προσφέρουσας φίρμας, ή φήμη της και άλλα λιγότερο καθορισμένα χαρακτηριστικά της μπορεί, και στην πράξη όπωσδήποτε πρέπει, να παίρνονται ύπόψη προκειμένου γιά την τελική κατακύρωση. Άν επί πλέον αναλογισθούμε ότι τὰ κέρδη των εργολάβων τής άνοικοδόμησης εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τους ειδικούς όρους τού συμβολαίου τους, τους όποιους πρέπει να διαπραγματευθούν με τους υπεύθυνους υπάλληλους, δέν είναι έκπληκτικό ότι ή έντιμότητα και τó αίσθημα τής υπευθυνότητας δέν καταλέγονται ανάμεσα στις κύριες άρετές των άνδρών πού συνδέονται με τὰ προγράμματα ανανέωσης των πόλεων. Γιατί — γιά να δανεισθούμε μιá παρατήρηση τού Όσκαρ Ουάιλντ — οί άντρες αυτοί μπορούν ν' άντισταθούν σε όλα, πλην τόν πειρασμό.

Τὰ σχέδια ανανέωσης των πόλεων επιβάλλουν να διωχτούν άπ' τὰ

σπίτια τους εκατοντάδες και χιλιάδες οικογένειες, συνήθως φτωχές και τις περισσότερες φορές έξω δόκλου ή κατά κύριο λόγο νέγροι, (γι' αυτό κι η δηκτική ταύτιση από μέρους των νέγων της ανανέωσης των πόλεων με το «διώξιμο των νέγων»). Τί γίνεται μ' αυτούς τους ανθρώπους;

Σύμφωνα με το νόμο, οι Τοπικοί Δημόσιοι Ὀργανισμοί είναι υπεύθυνοι να εξασφαλίσουν τα μέσα της μεταστέγασης και να προσφέρουν εναλλακτικά μιά «άνεκτη, ασφαλή και υγιεινή κατοικία». Στην πράξη όμως, παρά τις καλοπροαίρετες προσπάθειες πολλών επαγγελματιών πολεοδόμων και των οργανώσεων δημοτικής δράσης, οι κάτοικοι που διώχονται τις περισσότερες φορές αφήνονται άβοήθητοι. Τρέχουν δάθε κείθε αναζητώντας άλλη κατοικία, στριμώχονται μαζί με άλλους, δόκλους οικογένειες συνωστίζονται σε ένα δωμάτιο σε διάφορες πανσιόν ή σε διαμερίσματα που τα υποδιαιρούν, και έτσι μεταφέρουν σε άλλα σημεία της πόλης τις άθλιες συνθήκες στέγασης, από τις οποίες μόλις τις έβγαλαν. Πάνω στη διαδικασία αυτή διαλύονται όλες οι φιλίες και οι προσωπικοί δεσμοί της παλιάς γειτονιάς που τις ανακούφιζαν από το άγχος της ζωής και πρόσφεραν ένα μίνιμουμ άνεσης και ασφάλειας σε αντίξοους καιρούς. «Με τον τρόπο που εφαρμόζεται τώρα το πρόγραμμα», συμπεραίνει μιά έμπεριστατωμένη μελέτη που δημοσιεύθηκε το 1960 για την ανανέωση των πόλεων, «δεν βοηθούνται οι πραγματικοί φτωχοί και πολλοί απ' αυτούς γίνονται μάλιστα πιο δυστυχημένοι με το διώξιμό τους απ' τις γνωστές γειτονιές τους και με τη μετακίνησή της σε άλλες περιοχές, όπου δεν έχουν δεσμούς και φιλίες» — και όπου, μπορούμε να προσθέσουμε εμείς, πρέπει να πληρώνουν περισσότερο για λιγότερο χώρο²⁰.

Τα πράγματα δεν έγιναν πολύ καλύτερα μετά το 1960. Μιά λεπτομερειακή έπισκόπηση των μελετών πάνω στα προβλήματα της μεταστέγασης που δημοσιεύθηκε στα τέλη του 1964, κατέληγε μεταξύ άλλων και στα εξής συμπεράσματα :

Έκτός από τη διάρρηξη των προσωπικών σχέσεων που προκαλείται με την αναγκαστική μεταστέγαση, ή τεράστια πλειοψηφία των οικογενειών που αλλάζουν τόπο κατοικίας υποβάλλεται σε αύξηση του κόστους κατοικίας που πολλές φορές είναι σημαντική και δυσανάλογη με τις τυχόν βελτιώσεις της κατοικίας ή με τις οικονομικές δυνατότητες της οικογένειας. Φαίνεται έξ' άλλου ότι οι οικογένειες που ωφελούνται όπωσδήποτε περισσότερο απ' τη μεταστέγαση είναι εκείνες που διαθέτουν επαρκή οικογενειακά και άτομικά εισοδήματα, οι οποίες κατά πάσα πιθανότητα θα είχαν καλύτερες, έτσι κι αλλιώς, το επίπεδο κατοικίας τους σε σύντομο χρονικό διάστημα από μόνες

20. Edward Higbee, "The Squeeze: Cities Without Space", Λονδίνο 1961, σελ. 83.

τους. Ἐκεῖνες ποὺ ἔχουν λιγότερους πόρους γιὰ νὰ μετακινηθοῦν καὶ ν' ἀντιμετωπίσουν τὴν ἀλλαγὴ πληττονται περισσότερο ἀπ' τὴ μεταστέγαση. Εἶναι ἐπίσης φανερό ὅτι οἱ ἐκθέσεις τῶν τοπικῶν δημόσιων ἀρχῶν δίνουν μιὰ πολὺ ἀτελεῖ εἰκόνα τῶν δυσμενῶν ἐπιδράσεων τῆς μεταστέγασης²¹.

Καὶ τώρα ἐρχόμαστε στὴν τελευταία πράξη τοῦ δράματος τῆς ἀνανέωσης τῶν πόλεων. Μετὰ τὴν κατεδάφιση τῶν κτιρίων στὴν ὑπὸ ἀνάπτυξη περιοχὴ καὶ τὸ σκόρπισμα τῶν κατοίκων της, ὁ εὐτυχῆς ἐργολάβος ξεκινᾷ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ σχέδιό του, σκοπὸς τοῦ ὁποῦ βέβαια εἶναι νὰ μεγιστοποιήσῃ τὴν ἀπόδοση τῆς ἐπένδυσής του. Οἱ σχεδιαστὲς τοῦ σχεδίου πόλης ποὺ ἐργάζονται γιὰ λογαριασμὸ τοῦ Τοπικοῦ Δημόσιου Ὄργανισμοῦ μπορεῖ νὰ ἔχουν καταφέρει νὰ συμπεριλάβουν ὀρισμένους περιορισμοὺς μέσα στοῦ συμβόλαιο, ἐλπίζοντας νὰ παρεμποδίσουν τὶς χειρότερες καταχρήσεις ποὺ γίνονται στὴν ἀξιοποίηση τῶν οἰκοπέδων ἀπὸ τοὺς ιδιώτες. Δὲν μποροῦν, ὅμως, νὰ ἐλπίζουν σὲ τίποτε περισσότερο. Τὰ κέρδη δὲν πραγματοποιοῦνται μὲ τὸ νὰ χτίζονται καλὰ σπίτια μὲ χαμηλὸ ἐνοίκιο (ἢ χαμηλὲς τιμὲς) γιὰ οἰκογένειες χαμηλῆς εἰσοδηματικῆς στάθμης. Μποροῦν νὰ πραγματοποιηθοῦν μόνο μὲ τὴν κατασκευὴ καὶ τὴν ἐκμίσθωση ἢ πώληση κτιρίων μὲ πολυτελεῖ διαμερίσματα, οὐρανοξυστῶν γιὰ ἐμπορικὴ χρῆση ἢ μονοκατοικιῶν γιὰ ἐνοίκους ποὺ ἀνήκουν στὴ μεσαία καὶ ἀνώτερη τάξη. Κατὰ συνέπεια «ἡ κατεδάφιση τῶν περιοχῶν μὲ τὰ ἄθλια φτωχόσπιτα κάτω ἀπὸ τὸ σημερινὸ καθεστῶς μπορεῖ νὰ ὀνομαστῆ πιὸ σωστὰ μετατόπιση ἢ μετακίνηση αὐτῶν τῶν περιοχῶν. Δὲ γίνεται πραγματικὴ ἀνανέωση τῶν πόλεων. Ἄντι νὰ ἀποτελοῦν κοινωρικὰ προγράμματα προόδου ὅπως παρουσιάζονται πολλὲς φορές, τὰ μεγάλα σχέδια ἀνανέωσης τῶν κατοικήσιμων περιοχῶν ἔχουν ἀποκληθεῖ ἀρπαγὴ τῆς γῆς μὲ τὴ βοήθεια τῶν κυβερνητικῶν ἐπιχορηγήσεων καὶ τῆς προνομιακῆς εὐνοϊκῆς τοποθεσίας τους»²².

21. Chester Hartman, "The Housing of Relocated Families", στοῦ Journal of the American Institut of Pioneers, Νοέμβρ. 1964. Θὰ ἔπρεπε νὰ προστεθεῖ ὅτι τὸ μόνο πρᾶγμα ποὺ εἶναι πραγματικὰ νέο σ' ὅτι ἀφορᾷ τὴν ἀνανέωση τῶν πόλεων εἶναι τὸ ὄνομα. «Δὲν ἔχει σημασία τὸ πόσα μπορεῖ νὰ εἶναι τὰ διαφορετικὰ αἴτια», ἔγραφε ὁ Ἐνγκελς, ἐδῶ κι ἓνα σχεδὸν αἰῶνα, «τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι πάντα τὸ ἴδιο: Οἱ πιὸ ἐλεεινοὶ δρόμοι ἐξαφανίζονται μ' ἓνα ἀκομπανιαμέντο σπάταλης αὐτοδιαφήμισης τῆς μπουρζουαζίας γι' αὐτὴ τὴν τρομακτικὴ τῆς ἐπιτυχία, ἀλλὰ ἐμφανίζονται ξανά σὲ ἄλλο μέρος καὶ πολλὲς φορές στὴν πλησιέστερη γειτονιά». "The Housing Question", Μάρξ καὶ Ἐνγκελς. Διαλεχτὰ ἔργα σὲ δύο τόμους. Τόμ. 1, Μόσχα 1950, σελ. 550.

22. Higbee, "The Squeeze", σελ. 86. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ μὲ τὴν εὐκαιρία αὐτὴ ὅτι οἱ κρατικὲς ἐπιχορηγήσεις ποὺ ἀναφέρονται περιλαμβάνουν ὄχι μόνο τὶς ὁμοσπονδιακὲς πιστώσεις, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐξοδα γιὰ νέα σχολεῖα, δρόμους, πάρκα κλπ. ποὺ κάνουν οἱ δημοτικὲς ἀρχὲς δαπάναις τῶν δημοτῶν γιὰ τοὺς νέους κατοίκους τῶν ἀνοικοδομημένων περιοχῶν.

Τίποτε απ' όλα αυτά δεν έχει καμιά σχέση με τη λύση του προβλήματος της στεγαστικής κρίσης της χώρας, την προσφορά δηλαδή άνεκτης στέγης στο ένα τρίτο του έθνους που δεν έχει τα μέσα να την αποκτήσει. Όπως πολλά πετυχημένα είπε ο Τζαίμς Μάρστον Φίτς :

Πολλά... σχέδια ανανέωσης των πόλεων μοιάζουν... να είναι απλώς συγκροτήματα σπιτιών με διαμερίσματα για την ανώτερη τάξη. Ακόμα κι όταν αυτά τα σχέδια δεν έχουν σχέση με σκάνδαλα ή την υποψία της εκμετάλλευσης, δικαιολογούνται σοβαρές αμφιβολίες για το κατά πόσο είναι σωστή ή πολιτική της κατεδάφισης των περιοχών με τα φτωχόσπιτα και της αντικατάστασής τους με πολυτελείς κατοικίες. Το πρότυπο των γιγάντιων πύργων, που όρθώνονται μέσα σε τοπία έρημιας, είναι ταξική αρχιτεκτονική του πιο προκλητικού είδους²³.

Ποιές είναι οι πιθανότητες ότι τα πράγματα θα διορθωθούν στο μέλλον; Δυστυχώς είναι πολύ πενιχρές πραγματικά. Όχι πως υπάρχει έλλειψη γνώσης για το τί θα έπρεπε να γίνει ή έλλειψη μέσων για να γίνει αυτό. Πάνω σ' αυτά τα σημεία ή έκθεση της Έπιτροπής Έθνικών Στόχων που διόρισε ο Πρόεδρος Άιζενχάουερ στη διάρκεια της δεύτερης θητείας του είναι σαφής :

Κατά το 1970 θα πρέπει να έχουν κτισθεί περίπου δέκα εκατομμύρια πρόσθετα σπίτια στις Ηνωμένες Πολιτείες και θα έπρεπε να υπάρχουν άλλα δέκα εκατομμύρια για να αντικαταστήσουν τις κατοικίες, τις ποιοτικά σοβαρά ελαττωματικές, και τις πολλές επίσης κατοικίες, που φυσιολογικά καταστρέφονται για άλλους λόγους. Δύο εκατομμύρια κατοικίες το χρόνο είναι περίπου 40% περισσότερο απ' την παραγωγή ρεκόρ του 1950 και πάνω από 60% περισσότερες από τον έτησιο μέσο όρο της δεκαετίας. Αιτός ο όγκος, όμως, μαζί και με τις επισκευές και τις υπηρεσίες συντήρησης, όπωσδήποτε είναι πολύ μικρότερος απ' την προβλεπόμενη δυναμικότητα της βιομηχανίας κατασκευών. Αιτός, όμως, ο ρυθμός οικοδόμησης δεν μπορεί να επιτευχθεί αν ή άγορά νέων κατοικιών περιορίζεται μόνο στην κορυφή ενός 30 ή 40% του πληθυσμού (που είναι μικρότερο άκομη στις περιπτώσεις ύψηλης πυκνότητας του πληθυσμού) κι ενός μικροσκοπικού όγκου δημόσιων κατοικιών (2,5% επί των νέων οικοδομών το 1959)²⁴.

23. "In Defence of the City", άγόρευση στην Άκαδημία Πολιτικών Έπιστημών στην άνοιξιάντικη σύνοδό της με θέμα «Τα προβλήματα της πόλης», 29 Άπριλ. του 1960. Άκαδημία Πολιτικών Έπιστημών του Πανεπιστήμιου της Κολούμπια, 1960, σελ. 10.

24. Catherine Bauer Wurster, "Framework for an Urban Society", βλ. Goals for Americans : The Report of the President's Commission on National Goals, Νέα Υόρκη, 1960, σελ. 234-5. Κατά την προετοιμασία του ύπομνήματος ή κυρία Wurster συμβουλευτήκε σημαντικό άριθμό από άδθεντιές στον τομέα αυτό.

Αυτό σημαίνει, φυσικά, ότι ο προαναφερμένος αναγκαίος ρυθμός οικόδομησης δεν πρόκειται να επιτευχθεί. Ποτέ στην ιστορία του καπιταλισμού οι ομάδες χαμηλής εισοδηματικής στάθμης δεν αποτέλεσαν αγορά για νέες κατοικίες και η ιστορία των μεταπολεμικών ετών απέδειξε ότι αυτό αληθεύει για την εποχή της «άφθονίας», όσο και για τις προηγούμενες περιόδους της «σπάνης». Και δεν υπάρχει έστω και η παραμικρότερη προοπτική ότι η δημόσια στέγαση θα πάρει σοβαρές διαστάσεις, όσο η πολιτική εξουσία παραμένει συγκεντρωμένη στα χέρια της ολιγαρχίας του χρήματος. Ό,τι επιδεικνύεται σαν ανανέωση των πόλεων, όπως είδαμε, έχει περισσότερη σχέση με τις κατοικίες των πλουσίων παρά των φτωχών. Ό,τι μπορεί να περιμένει κανείς στη δεκαετία 1960 - 1970 είναι μια συνέχιση των τάσεων των προηγούμενων ετών του Μεγάλου Αμερικάνικου Πανηγυριού: Όλο και περισσότερες πολυτελείς κατοικίες για την ανώτερη τάξη, καλύτερα σπίτια για τη μεσαία τάξη, και καμιά βελτίωση αλλά στην πραγματικότητα επέκταση της μιζέριας και της αθλιότητας σε έκτεταμένες περιοχές για την πλειοψηφία που δεν έχει τα μέσα.

Υπήρχε μια εποχή, όταν μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η κοινωνία δεν είχε τα μέσα για να λύσει το πρόβλημα της κατοικίας, ότι η στέρηση των πολλών, προς όφελος των λίγων, ήταν το τίμημα του πολιτισμού και της προόδου. Το επιχείρημα αυτό από καιρό πια έχασε την ισχύ του. Όπως λέγει η κυρία Βούρστερ στην περικοπή που μόλις παραθέσαμε, η προμήθεια των απαραίτητων κατοικιών σήμερα «όπωςδήποτε δε φτάνει την προβλεπόμενη δυναμικότητα της βιομηχανίας κατασκευών». Εκείνο που απαιτείται τώρα είναι «μόνο» η θέληση να αξιοποιηθεί αυτή η δυναμικότητα, προς το συμφέρον των φτωχών και όχι προς το συμφέρον των πλουσίων. Δε χρειάζονται πια συζητήσεις για την κοινωνία της άφθονίας, για το κράτος ευημερίας, για τους πολέμους εναντίον της φτώχειας και τα παρόμοια. Ούτε υποκριτική νομοθεσία, για να κερδίζουν οι κερδοσκόποι των οικοπέδων και οι ιδιοκτήτες των ακινήτων. Ούτε έρευνες για να αποδειχθεί αυτό που έχει ήδη αποδειχθεί εκατό φορές. Ό,τι χρειάζεται σήμερα είναι πραγματικός σχεδιασμός και τολμηρή δράση, για να ξαναστεγάσουμε την πλειοψηφία του αμερικάνικου λαού. Ένας τέτοιος σχεδιασμός, όμως, και μιά τέτια δράση δεν μπορεί να αναληφθεί από μια κυβέρνηση που κατευθύνεται από τους πλουσίους και που τους εξυπηρετεί, όπως είναι και πρέπει να είναι κάθε άστική κυβέρνηση. Το να ζητάμε αυτά τα πράγματα από μια καπιταλιστική κυβέρνηση είναι σά να ζητάμε να πάψει να είναι καπιταλιστική.

IV

Πρέπει να εξετάσουμε, τώρα, δύο εξελίξεις που επηρεάζουν βαθειά την ποιότητα της σημερινής αμερικάνικης κοινωνίας. Η μιὰ είναι η θεαματική *εξάπλωση των προαστίων* και η άλλη η *όχι λιγότερο δραματική συμφύση και σε μερικές περιπτώσεις επαπειλούμενη παράλυση του συστήματος μεταφορών της χώρας*. Οι εξελίξεις αυτές συνδέονται βεβαίως στενά με το πρόβλημα της κατοικίας. Πραγματικά η *επέχταση των έρειπίων και των φτωχογειτονιών απ' τη μιὰ, και η ανάπτυξη των προαστίων απ' την άλλη, δέν είναι παρά οι δυο όψεις του ίδιου νομίσματος*. Καθώς ο ένας μετά τον άλλο οι δρόμοι και οι γειτονιές γίνονται κέντρα ρυπαρότητας, υπερπληθυσμού και έρειψωσης, οι σχετικά πλούσιοι κάτοικοι μετακομίζουν άλλοι. Και αφού η αξία των οικοπέδων στις καλύτερες περιοχές των πόλεων είναι υψηλή και τα διαμερίσματα και οι μονοκατοικίες, κατά συνέπεια, είναι ακριβές, στην πραγματικότητα *απρόσιτες για όλους εκτός από τους πραγματικά πλούσιους, οι οικογένειες της μεσαίας τάξης που έχουν παιδιά και έχουν ανάγκη από χώρο διαμονής φεύγουν έξω από την πόλη*. Το αποτέλεσμα είναι ότι από τον πόλεμο και μετά σημειώθηκε μιὰ *έσωτερική μαζική μετανάστευση που προκάλεσε την κατασκευή 15 εκατομμυρίων σχεδόν μονοκατοικιών, κατά κύριο λόγο, στις περιοχές των προαστίων*. Αιτή η *τεράστια επέχταση της ζωής στα προάστια έχει συντελέσει πρόφανως περισσότερο από κάθε άλλο παράγοντα στην εδραίωση της πίστης στην αμερικάνικη εθνημερία στην περίοδο που ακολούθησε το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο*. Το σπίτι στο προάστιο με την ηλεκτρική κουζίνα και το πλυντήριο του με τα πολλά λουτρά με τα δωμάτια για τα παιχνίδια, για την οικογένεια και την τηλεόραση με την πίσω αυλή, την πρασιά στην πρόσοψη και το γκαράζ για δυο αυτοκίνητα, έχει γίνει σύμβολο και καμάρι του πλούσιου τρόπου ζωής των Αμερικανών. Έκθέσεις στο εξωτερικό που έγιναν με σκοπό να εντυπωσιάσουν τους ξένους για τα επιτεύγματα των Ηνωμένων Πολιτειών παρουσιάζουν πάντοτε μιὰ κόπια ενός τέτιου σπιτιού, που χρησιμεύει σαν το πιό διαλεχτό τους έκθεμα.

Θα ήταν, εν τούτοις, πολὺ μεγάλο λάθος να πιστέψουμε ότι όλα τα προάστια αποτελούνται από πολυτελείς κατοικίες αυτού του είδους. Ένώ *αδέν υπάρχει αμφιβολία ότι η διάδοση της ζωής στα προάστια αποτελεί διαδικασία ξεχωρίσματος, στη διάρκεια της οποίας η καλύτερα αμειβόμενη μεσαία τάξη αποχωρίζεται από μόνη της και πηγαίνει εκεί όπου ξοδεύει λιγότερα για τις κοινωνικές υπηρεσίες και περισσότερα για την ικανοποίηση των δικών της επιθυμιών*²⁵, υπάρχουν ωστόσο τεράστιες διαφορές

25. Higbee, "The Squeeze", σελ. 100.

από προάστιο σε προάστιο. Μερικά προάστια που ξεφύτρωσαν τις τελευταίες δύο δεκαετίες ή επεκτάθηκαν σε μεγάλο βαθμό κατά την περίοδο αυτή και που βρίσκονται σχετικά κοντά στις μεγαλύτερες πόλεις, αποτελούνται έξ ολοκλήρου ή μερικά από άνετα, καλοχτισμένα σπίτια μέσα σε ευρύχωρα οικόπεδα αρκετά μεγάλης έκτασης. Αυτά προσφέρουν στους ενοίκους τους χώρους κατοικίας που μέχρι πρόσφατα ήταν προσιτοί μόνο στα ανώτερα στρώματα της άρχουσας τάξης. Αυτές οι κατοικίες συγκεντρώνονται σε «αποκλειστικές» γειτονιές, έχουν καλή εξυπηρέτηση από υπηρεσίες κοινής όφελειας, ευρύχωρα και καλά εξοπλισμένα σχολεία, εγκαταστάσεις ψυχαγωγίας κλπ. Η συγκέντρωση αυτή των ακριβών σπιτιών των πλουσίων δημιουργεί κάτι που μπορεί να ονομασθεί ή δεύτερη διαδικασία «άποχωρισμού της κρέμας», στη διάρκεια της οποίας τα στρώματα ανώτερης και μεσο-άνωτερης εισοδηματικής στάθμης περνούν σε λαμπρή απομόνωση από την υπόλοιπη μεσαία τάξη που κατοικεί στο μεγαλύτερο μέρος των προαστίων.

Οι κατοικίες της τελευταίας αυτής κοινωνικής ομάδας, που αποτελούν και τη μεγάλη πλειοψηφία των σπιτιών των προαστίων, είναι στο μεγαλύτερο μέρος τους σπίτια της σειράς κατασκευασμένα με δευτερότερα υλικά σε μικρά οικόπεδα που δεν έχουν προοπτική να διατηρηθούν για πολλά χρόνια και επομένως έχουν υψηλά έξοδα συντήρησης. Η πλατειά διαφημισμένη έντύπωση ότι σημαντικός αριθμός αυτών των σπιτιών είναι ιδιοκτησία των ενοίκων τους -δεν θα έπρεπε να παίρνεται και τόσο πολύ τοις μετρητοίς. Όπως τονίζει ο Χίγκμπη, η «ιδιοκτησία» ενός σπιτιού δεν είναι σήμερα «τίποτα άλλο από ένα λεπτό κάλυμμα μετριοφροσύνης που κρύβει ένα πέρα για πέρα ακάλυπτο μακροπρόθεσμο δάνειο»²⁶. Και η εξυπηρέτηση του δανείου, ή πληρωμή υψηλών (απότομα παλινδρομικών) φόρων επί των ακινήτων και δαπανών για τις υπηρεσίες κοινής όφελειας, και η συνεχής προσφυγή για επισκευαστικές εργασίες σε μαραγκούς, υδραυλικούς, τεχνίτες, οικοδόμους και ηλεκτρολόγους απορροφούν ένα μεγάλο μέρος του εισοδήματος του ιδιοκτήτη²⁷. Με τη συχνή αναβολή και παραμέληση των επισκευών, τις φθορές που αρχίζουν σε πρώιμο στάδιο, συνωστισμένες όπως είναι μέσα σε μικρές περιοχές και απολαμβάνοντας το ελάχιστο των υπηρεσιών από τους της κοινότητας, οι κατοικίες αυτές αρχίζουν γρήγορα να παρακμάζουν και παρουσιάζουν μια ισχυρή τάση να εξελιχθούν σε προαστιακή έκδοση των φτωχογειτονιών και της μιζέριας.

Παρ' όλα αυτά, σ' ότι αφορά την κατοικία με την πιο στενή της έννοια,

²⁶ Στο ίδιο, σελ. 40.

²⁷ Βλέπε Glen H. Beyer, "Housing, A Factual Analysis", Ν. Υόρκη, 1958, σελ. 163.

ή μετακίνηση έστω και σέ μιὰ ἀπὸ τίς λιγότερο ἑλκυστικὰς τοποθεσίες στα προάστια ἀντιπροσωπεύει σημαντικὴ πρόοδο ἀπὸ ἀποψη φυσικῆς εὐημερίας γιὰ τίς οἰκογένειες τῆς μεσαιῆς τάξης (ἰδιαίτερα τίς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά τους) ποὺ προηγούμενα ἀσφυκτιοῦσαν στίς σκοτεινές, πνιγερές καὶ πολυάνθρωπες κατοικίες τῶν πόλεων. Λίγος καθαρὸς ἀέρας, λίγα δέντρα καὶ φυτά, κάπου διακόσια πρόσθετα τετραγωνικὰ πόδια χώρου κατοικίας καὶ ἡ δυνατότητα ποὺ ἔχουν τὰ παιδιά νὰ παίξουν σέ ἀνοιχτὸ χῶρο, ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν βελτίωση σέ σχέση μὲ τὴν περιορισμένη ζωὴ στίς πόλεις ποὺ ὑποφέρουν ἀπὸ συμφόρηση. Ὅμως, πρὶν ἀκόμη βάλουμε στὴ ζυγαριὰ ὑπὲρ τῶν προαστίων αὐτὲς τίς θετικὲς πλευρὲς, πρέπει νὰ πάρουμε ὑπ' ὄψη ἕνα χαρακτηριστικὸ τῆς ζωῆς τῶν προαστίων, ποὺ ἐπηρεάζει κυρίως τὸ μέλος ἐκεῖνο τῆς οἰκογένειας ποὺ κερδίζει τὸ ψομὶ της, καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ σοβαρὴ καὶ ἡ ὀλοένα ὀξυνόμενη κρίση τοῦ προβλήματός τῶν μεταφορῶν.

Ὁ ρόλος ποὺ ἔπαιξε ἡ ἐξέλιξη τῶν μεταφορικῶν μέσων στὴ διαμόρφωση τῆς ἀμερικάνικης ζωῆς εἶναι τόσο ἀποφασιστικὸς ὅσο καὶ παράδοξος. Μέχρι τὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον, ἡ ἐγκατάσταση γύρω ἀπὸ τίς πόλεις ἀνθρώπων ποὺ ἐργάζονται στα ἀστικά κέντρα καθορίζονταν σέ μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμὸ ἀπὸ τὴ διάρθρωση τοῦ σιδηροδρομικοῦ δικτύου. Ἐπειδὴ οἱ σιδηρόδρομοι περιορίζονταν νὰ προσφέρουν ὑπηρεσίες ἀπὸ σταθμὸ σέ σταθμὸ καὶ ἦταν εὐκόλα προσιτοὶ μόνο σέ σχετικά κοντινὲς ἀποστάσεις ἀπὸ τίς δυὸ πλευρὲς τῆς γραμμῆς, οἱ περιοχὲς αὐτὲς κατ' ἀνάγκην παρέμειναν πολὺ περιορισμένες. Μόνο μὲ τὴ μαζικὴ διάδοση τοῦ αὐτοκινήτου κατὰ τὴ δεκαετία 1920 - 30 οἱ ἀπομακρυσμένες τοποθεσίες μπόρεσαν νὰ ἐξελιχθοῦν σέ χώρους μεγάλων προαστιακῶν ἐγκαταστάσεων. Ὁ ἀκανόνιστος ἀλλὰ ἀδιάκοπος πολλαπλασιασμὸς τοῦ αὐτοκινήτου ἔγινε ἡ κύρια προωθητικὴ δύναμη τῆς θεαματικῆς επέκτασης τῶν προαστίων καὶ τῆς ἐξ ἴσου δραματικῆς μεταμόρφωσης τῆς πόλης. Ὅπως εἶδαμε στὸ κεφάλαιο 8, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιβατικῶν αὐτοκινήτων, ποὺ ἔχουν ἀπογραφεῖ στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, ἀνέβηκε ἀπὸ 8 σέ 23 ἑκατομμύρια στὴ διάρκεια τῆς δεκαετίας 1920 - 30, ἀξήθηκε κάπως ἑλαφρὰ (κατὰ λίγο περισσότερο ἀπὸ 4 ἑκατομμύρια) στὴ δεκαετία τῆς κρίσης ποὺ προηγῆθηκε ἀπὸ τὴν ἔκρηξη τοῦ δευτέρου παγκοσμίου πολέμου, καὶ ὕστερα ἔκαμε ἕνα ἄλλα στα 40 ἑκατομμύρια τὸ 1950 καὶ σέ πάνω ἀπὸ 65 ἑκατομμύρια τὸ 1962.

Ἡ γενικὴ οἰκονομικὴ ἐπίδραση αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης ἀναλύθηκε στὸ κεφάλαιο 8. Τὸ σημεῖο ποὺ πρέπει νὰ υπογραμμιστεῖ ἐδῶ εἶναι τὸ ἄμεσο ἀποτέλεσμα ποὺ εἶχε στίς μεταφορὲς καὶ στοὺς ὅρους ἐργασίας καὶ ζωῆς τόσο στίς πόλεις ὅσο καὶ στα προάστια. Καὶ ἀπ' αὐτὴν τὴν πλευρὰ, εἶναι περισσότερο ἐντυπωσιακὴ ἢ διαλεκτικὴ τῆς διαδικασίας αὐτῆς. Προβαί-

γοντας σε μιὰ ριζική «ἀρνηση» τῆς βραδύτητας τῆς ἱποκίνητης ἄμαξας, ὅσο καὶ τῆς ἀκαμψίας τοῦ τραίνου ποὺ εἶναι δεμένο στὶς σιδηροτροχιές, τὸ αὐτοκίνητο ἔδωσε τὴ δυνατότητα νὰ ἐπεκταθεῖ σὲ ἐξαιρετικά μεγάλη κλίμακα ἢ κατοικίσιμη ἐνδοχώρα τῆς πόλης. Ἡ χρησιμοποίηση τοῦ αὐτοκίνητου, μόνου του ἢ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ τραῖνο, ἔδωσε τὴ δυνατότητα στοὺς ἀνθρώπους νὰ μετακινουῦνται ἀπὸ τόπο σὲ τόπο μέσα σὲ μιὰ ἀκτίνα ὀγδόντα περίπου χιλιομέτρων ἀπὸ τὸν τόπο ἐργασίας τους, μὲ ἀποτέλεσμα μέσα σὲ ἐλάχιστες δεκαετίες μερικὲς ἀπὸ τὶς πολυάνθρωπες καὶ οἰκονομικά ἀναπτυγμένες περιοχὲς τῆς χώρας νὰ μετατραποῦν σὲ τεράστιους χώρους συνεχοῦς ἀστικῆς καὶ ὑπεραστικῆς διαμονῆς.

Ἡ «ἀρνηση τῆς ἀρνησης» δὲν ἄργησε νὰ ἔρθει. Ὅπως ἀκριβῶς συμβαίνει, ὅταν ὅλοι ἀκολουθοῦν τὸ παράδειγμα τοῦ ἑνὸς ποὺ ὄντας μέσα στὸ πλῆθος σκαρφάλωνε σὲ μιὰ καρέκλα γιὰ νὰ ἔχει καλύτερη θέα, μὲ ἀποτέλεσμα κανεὶς νὰ μὴ μπορεῖ νὰ δεῖ καλύτερα ἀπὸ πρὶν καὶ μὲ μόνη τὴ διαφορά, ὅτι ὅλοι ἔχουν ἀνταλλάξει τὴ θέση ποὺ εἶχαν πάνω στὸ σταθερὸ ἔδαφος μὲ μιὰ ταλάντευσὴ τους πάνω σὲ μιὰ κλωνιζόμενη βάση, ἔτσι καὶ ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν αὐτοκινήτων δὲν ἔκανε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἐκμηδενίσει τὰ ἀρχικὰ πλεονεκτήματα, ποὺ διέθεταν οἱ πρῶτοι κάτοχοι. Οἱ συνέπειες εἶναι μοιραῖα ἀναπόφευκτες. Στὸ βαθμὸ ποὺ ἡ μολυσμένη ἀπὸ τὰ αὐτοκίνητα, τὴν καπνομίχλη καὶ τοὺς θόρυβους πόλη γίνεται σὲ ὄλοένα καὶ ἀξανάμενη κλίμακα ἀκατάλληλη γιὰ διαμονή, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνθρώπων ποὺ φεύγουν ἀξάνει καὶ μαζί τους καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν αὐτοκινήτων ποὺ ἀντικαθιστοῦν τὸ καθημερινὸ διαρκὲς εἰσιτήριο γιὰ τὴ μετάβαση στὴ δουλειά. Οἱ δρόμοι καὶ οἱ αὐτοκινητόδρομοι ἔχουν πάθει συμφορήση μέχρι σημείου πλήρους παράλυσης τῆς κυκλοφορίας, τὸ πρόβλημα τῶν χώρων στάθμευσης μεγαλώνει καὶ γίνεται ἄλυτο καὶ τὸ αὐτοκίνητο μετατρέπεται στὸ ἐντελῶς ἀντίθετο ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ του σκοπὸ: ἀπὸ μέσο ταχείας-μεταφορᾶς σὲ ἀνυπέβλητο ἐμπόδιο στὴν κυκλοφορία.

Ἔτσι γιὰ τὸν κάτοικο τῶν προαστίων, ποὺ ἀρχικὰ τὸν τραβοῦσε ἔξω ἀπὸ τὴν πόλη ἢ δυνατότητα γρήγορης καὶ ἄνετης μεταφορᾶς, ἡ μετάβαση στὴ δουλειά του καὶ ἡ ἐπιστροφή στὸ σπίτι γίνεται ὄλο. καὶ περισσότερο μιὰ μεγάλη δαπάνη χρόνου, ταλαιπωρίας καὶ τσακίσματος τῶν νεύρων. Καὶ ἀπ' τὴ στιγμή ποὺ τὰ τέλη στάθμευσης καὶ τὰ διόδια στοὺς αὐτοκινητόδρομους, τὶς γέφυρες καὶ τὰ τούνελ προστέθηκαν στὶς ἀτομικὲς δαπάνες γιὰ τὸ αὐτοκίνητο, τὸ συνολικὸ ποσὸ ποὺ ξοδεοῦν οἱ Ἀμερικανοὶ γιὰ τὶς μετακινήσεις τους μὲ τὸ αὐτοκίνητο ἀπορροφᾷ ἓνα οὐσιαστικὸ καὶ ἀξανάμενο ὄλοένα τμήμα τοῦ ἀτομικοῦ τους εἰσοδημάτος»²⁸. Οὕτε

28. Jean Gottmann, "Megalopolis, The Urbanized North-Eastern Seaboard of the U.S., Νέα Ὑόρκη, 1961, σελ. 679.

είναι πιά τὸ αὐτοκίνητο, ὅπως πρὶν, μέσο εὐχαρίστησης. Μὲ τὴν ἐπέκταση τῶν προαστίων, χρειάζεται νὰ διανύσει κανεὶς ἀκόμα μεγαλύτερες ἀποστάσεις πρὶν μπορέσει νὰ φτάσει σὲ κάποιο μέρος ποὺ νὰ ἀξίζει τὸν κόπο. Τὰ καλύτερα στὸν κόσμον αὐτοκίνητα δὲν ἔχουν ποὺ νὰ πᾶνε. Οἱ καλύτεροι σουπερ-υπεραυτοκινητόδρομοι τοῦ κόσμου δὲν ὀδηγοῦν πουθενά.

Ἡ γρήγορη πρόοδος τοῦ αὐτοκινήτου πρὸς τὴν αὐτοκατάργησή του ἔχει πολὺ ἐϋρύτερες συνέπειες παρὰ μόνον γιὰ τὸ ἴδιο τὸ αὐτοκίνητο. Στὴν πορεία της καταφέρει θανάσιμα πλήγματα πρὸς διάφορες κατευθύνσεις. Ἐπιβάλλει τὴ διάθεση ἑνὸς ὀλοένα ἀξανόμενου ὄγκου πόρων γιὰ τὴν τὴν κατασκευὴ πρόσθετων αὐτοκινητόδρομων καὶ ὅλη αὐτὴ ἡ γιγάντια προσπάθεια ξεπερνιέται συνεχῶς ἀπὸ τὴν ὄλο καὶ περισσότερο ἀκατάσχετη ἐπέκταση τῶν μεταφορικῶν ἀναγκῶν. Χρειάζεται σταθερὰ περισσότερος χώρος γιὰ τὶς ἐγκαταστάσεις στάθμευσης μὲ ἀποτέλεσμα ὅτι «ὄσο μεγαλύτερος χώρος διατίθεται, στὶς πόλεις γιὰ τὰ αὐτοκίνητα, τόσο μεγαλύτερη γίνεται ἡ ἀνάγκη χρησιμοποίησης αὐτοκινήτων, καὶ ἐπομένως, γιὰ ἀκόμα περισσότερο χώρο γι' αὐτά»²⁹. Ἀφαιρεῖ ἕνα ἀξανόμενο ἀριθμὸ μόνιμων ἐπιβατῶν ἀπὸ τοὺς σιδηροδρόμους μὲ ἀποτέλεσμα νὰ γίνεται προοδευτικὰ πιδὸ ἀκριβὴ ἀλλὰ καὶ χειρότερη ἢ ἐξυπηρέτηση τῶν ἐπιβατῶν ἀπὸ τὸ σιδηρόδρομο, πράγμα ποὺ μὲ τὴ σειρά του ἀξάνει τὸν ἀριθμὸ τῶν αὐτοκινήτων ποὺ κυκλοφοροῦν. Καὶ αὐτὸ ὑπονομεύει κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο (καὶ μὲ τὸ ἴδιο ἀποτέλεσμα) ὅλα τὰ συστήματα γρήγορης μεταφορᾶς ποὺ ὑπάρχουν (ἢ ποὺ ὑπῆρχαν) στὶς πόλεις, ἔτσι ποὺ ἀπολλοὶ εἰδικοί ἀντικαμβαίνονται ὅτι εἶναι πολὺ ἀργὰ γιὰ νὰ διασωθοῦν οἱ δημόσιες μεταφορὲς στὴν Ἄμερική»³⁰.

Τὸ ἀποτέλεσμα γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ ζοῦν στὴν πόλη καὶ στὰ προάστια εἶναι, στ' ἀλήθειά, δραματικό. Τὸ αὐτοκίνητο — ποὺ ἐπινοήθηκε, γέννηθηκε καὶ ἀντρώθηκε στὴν πόλη, καὶ ποὺ μὲ τὴ σειρά του ὀδήγησε στὴ γέννηση τοῦ προαστίου — καταβροχθίζει τώρα τόσο τὸν πατέρα, ὅσο καὶ τὸ παιδί. Ἀφοῦ ἐμφανίσθηκε σὰν ὁ προάγγελος μιᾶς νέας ἐλευθερίας — τῆς ἐλευθερίας τῆς κίνησης — περιορίζει τὴ δυνατότητα τῆς κίνησης μέσα στὶς πόλεις καὶ κατάνησε τὴ ζωὴ στὰ προάστια μιὰ τραυματικὴ ἐμπειρία γιὰ ὄσους ὑποχρεώνονται νὰ ταξιδέψουν στὴν ἐργασία τους ἢ νὰ ἐπιστρέψουν ἀπ' αὐτήν. Ὅπως στὴν περίπτωση πολλῶν τεχνολογικῶν προόδων στὸ καπιταλιστικὸ καθεστῶς, οἱ καρποὶ τοῦ αὐτοκινήτου ἔχουν καταστήσει ν' ἀποτελοῦν τὸ ἀντίθετο ἀκριβῶς ἀπὸ τὶς τεράστιες δυνατότητές του. Ἄντὶ νὰ κάνει τὴ χώρα μὲ τὴν ἐμφάνιση καὶ τὴ μαζικὴ χρησιμοποίησή

29. Victor Gruen, ὅπως παρατίθεται στὴ Jane Jacobs, "The Death and Life of Great American Cities", Λονδίνο, σελ. 351.

30. Gottmann, "Megalopolis", σελ. 658.

του έναν καλύτερο τόπο για να ζει κανείς, οδηγεί τους διορατικούς παρατηρητές στη διαπίστωση ότι «μπορεί δικαιολογημένα να λεχθεί ότι η χώρα μας γίνεται όλο και λιγότερο κα τ ο ι κ ή σ ι μ η. Η σημασία της λέξης «κατοικήσιμη» μπορεί να καθοριστεί απλά. Σημαίνει ένα χώρο διαμονής που είναι πρακτικός τόσο για το σκοπό της εργασίας όσο και τηςσχόλης, που είναι υγιεινός και πόυ; τελικά, συντελεί στο να αισθάνεται κανείς εδύτης»³¹.

V

«Οὐκ' ἐπ' ἄρτω μόνον... «Οἱ πῶ πολλοὶ ἀπ' ὅσους δὲ δέχονται ἀπλῶς σὰ δοσμένες τῇ διάρθρωση καὶ τὶς ἀξίες τῆς μονοπωλιακῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας, πὸν σκέφτονται πᾶν ὁ σ τ ὁ λ ὁ γ ο ὕ π α ρ ξ ῆ ς τῆς καὶ πὸν ἐπιδιώκουν νὰ τὴν ὑπερασπιστοῦν ἐναντίον τῆς σοσιαλιστικῆς κριτικῆς, τελευταῖα ἔχουν στηρίξει τὴν ἐπιχειρηματολογία τους στὴ δῆθεν ἀνώτερη ἱκανότητα αὐτῆς τῆς κοινωνίας νὰ ἱκανοποιήσει τὶς πνευματικὲς καὶ πολιτιστικὲς ἀνάγκες τῶν μελῶν τῆς»³². Αὐτὸ εἶναι ἀνάμφισβήτητα ἓνα βαρῦδουπο ἐπιχείρημα πὸν χρειάζεται νὰ ἐλεγχθεῖ μὲ προσοχὴ καὶ ἀυστηρότητα. Ἐδύτως τὸ ἔργο αὐτὸ διευκολύνθηκε σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὸ γεγονός, πὸν διαπίστωση, ὕστερα ἀπὸ ἐμπεριστατωμένες παρατηρήσεις, ἡ πρώτη ἐπίσημη Ἀποστολὴ Ἐκπαιδευτικῶν τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν στὴν Ε.Σ.Σ.Δ., ὅτι «τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα κάθε λαοῦ ἢ χώρας εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πῶ φωτεινὰ ἀποκαλυπτικὲς πλευρὲς ἑνὸς πολιτισμοῦ»³³. Ἐχοντας αὐτὸ ὕπ' ὄψη ἀφιερώνουμε τὸ ὑπόλοιπο αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου στὴν ἐξέταση τῆς ἐκπαίδευσης, ὅπως ἀσκεῖται σήμερα στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες.

Ποιά εἶναι ἡ κατάσταση τοῦ ἀμερικάνικου ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος;

31. "Fairfield Osborn", πρόλογος στὸ βιβλίον τοῦ Edward Higbee "The Squeeze-Cities Without Space".

32. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἡ ὑπεράσπιση τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ ἡ ἐπίθεση κατὰ τοῦ σοσιαλισμοῦ ἔκαμε στροφή 180 μοιρῶν. Δὲν πάει πολὺς καιρὸς, πὸν ἐξέχοντες κοινωνικοὶ ἐπιστήμονες καὶ οἰκονομολόγοι ἰσχυρίζονταν ὅτι ἓνα σοσιαλιστικὸ οἰκονομικὸ σύστημα, πὸν βασίζεται στὴν κοινωνικὴ ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ σ' ἓνα λογικὸ οἰκονομικὸ σχεδιασμὸ μπορεῖ νὰ εἶναι πῶ ἐπιθυμητὸ γιὰ πολιτιστικούς καὶ ἠθικούς λόγους, ὅμως θὰ ἦταν ἐντελῶς ἀδύνατο νὰ λειτουργήσει οἰκονομικά. Ἀποστερημένο ἀπὸ τοὺς θεσμοὺς τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, μὴ ἔχοντας ὄφελον ἀπὸ τὸ κίνητρο τοῦ κέρδους καὶ ἀφημένο χωρὶς καθοδήγηση ἀπὸ τὴ συναγωνιστικὴ ἀγορὰ, μιὰ τέτοια οἰκονομικὴ ὄργάνωση θὰ βοθίζονταν ἀναγκαστικά σὲ μιὰ κατάσταση χάους. Πόσο διαφορετικὰ αὐτὰ ἀπὸ τὰ ὅσα διαβάσει κανεὶς σήμερα!!

33. Soviet Commitment to Education, ὕπουργεῖο Ὑγιεινῆς, Παιδείας καὶ Κοινωνικῆς Πρόνοιας τῶν Η.Π.Α., Δελτίον 1959, Νο 16, Οὔάσιγκτον 1959, σελ. 116. Τὸ ντοκουμέντο αὐτὸ στὸ ἐξῆς ἀναφέρεται σὰν ἔκθεση Ντέθρικ.

Οί επίσημοι σκοποί και οί επιδιώξεις του έχουν εξηγηθεί πολλές φορές. Σύμφωνα με την έκθεση Ντέθρικ, «τό σύστημά μας αποσκοπεί να δώσει στους νέους εκείνες τις γνώσεις που θα τους βοηθήσουν να διαπρέμουν στο τομέα των πιο μεγάλων προσόντων τους σαν έλευθερα άτομα. 'Επιδιώκουμε να ανακαλύψουμε σε κάθε παιδι τή δημιουργική σπίθα και προσπαθούμε να διδάξουμε στους νέους μας πώς να σκέφτονται ανεξάρτητα και πώς να εργάζονται για να αναπτύξουν τὰ ταλέντα τους, για μιὰ ζωή ωφέλιμη κι ευτυχισμένη, μ' έναν τρόπο ζωής που μπορούν να διαλέξουν οί ίδιοι για τόν εαυτό τους»³⁴. Και ο Δρ Τζών Γκάρντενερ, πρόεδρος του 'Ινστιτούτου Κάρνεγκυ τής Νέας Υόρκης και του 'Ιδρύματος Κάρνεγκυ για τήν Πρόοδο τής Διδασκαλίας, ο οποίος «σαν ένας από τους πιο βασικούς εκπαιδευτικούς ηγέτες επιφορτίσθηκε από τήν Προεδρική 'Επιτροπή επί των 'Εθνικών Στόχων να συντάξει τήν έκθεση για τήν παιδεία, διακηρύσσει, ότι «μιὰ κοινωνία σαν τή δική μας, που είναι αφοσιωμένη στην αξία του ατόμου και που έχει τήν ευθύνη τής ανατροφής ελεύθερων, όρθολογικών και υπεύθυνων ανδρών και γυναικών έχει ειδικούς λόγους να διαθέτει αντίξια παιδεία. Οί βαθύτερες πεποιθήσεις μας μās υποχρεώνουν να υποβοηθήσουμε τήν ολοκλήρωση του ατόμου. 'Επιθυμούμε ο καθένας να πραγματοποιήσει τήν υπόσχεση που κρύβει μέσα του. 'Επιθυμούμε ο καθένας να είναι αξιος μιās ελεύθερης κοινωνίας και ικανός να ενισχύσει μιάν ελεύθετη κοινωνία»³⁵. Πραγματικά, πολλές από τις τρέχουσες συζητήσεις για «λαϊκό καπιταλισμό», για τήν εμφάνιση στις 'Ηνωμένες Πολιτείες μιās άταξικής κοινωνίας, βασίζονται στην αντίληψη ότι τό άμερικάνικο εκπαιδευτικό σύστημα, προσφέροντας σε όλους τους πολίτες ίσες δυνατότητες για μιὰ καλή εκπαίδευση, εξαφανίζει τους ταξικούς φραγμούς του παρελθόντος³⁶.

'Εχουμε να κάνουμε εδώ με κάμποσους σοβαρούς ισχυρισμούς. 'Ας άρχίσουμε με τις καθαρά όλικές και οικονομικές πλευρές του προβλήματος. 'Εχει δίκιο κατά τή γνώμη μας ο καθηγητής Τραίνς, όταν υπογραμμίζει ότι «τό σχολείο με τό πιο νέο κτίριο, τήν πιο ευρύχωρη βιβλιοθήκη, τό πιο σύγχρονο γυμναστήριο, τήν πιο φωτεινή αίθουσα διδασκαλίας, τό μι-

34. 'Εκθεση Ντέθρικ, σελ. 116.

35. Goals for Americans, σελ. 81.

36. «'Αρκετοί σημαίνοντες παράγοντες μās διετύπωσαν τήν αντίληψη, ότι όποιοσδήποτε κοινωνικές τάξεις κι άν υπήρχαν κάποτε, τώρα ούσιαστικά έχουν εξαφανιστεί. Μās είπαν ότι ο λαός μας πέτυχε μιὰ τέτια ισότητα, που δέν έχει πουθενά τό όμοιό της» Vance Packard, "The Status Seekers", Λονδίνο, 1960, σελ. 4 ('Επανεκδόση Pelican Books, 1961). «'Η όργάνωση μιās αγοράς ικανής να άπορροφή τήν ανεξάντλητη παραγωγή των μηχανών κατάργησε τις τάξεις και μείωσε σε μεγάλο βαθμό τις διαφορές άνάμεσα σε άτομα και ομάδες». August Heckscher, "Goals for Americans", σελ. 131.

κρότερο αριθμό μαθητών κατά τάξη, τὸν πιὸ καινούργιο ἐξοπλισμὸ καὶ τὸ πιὸ ζεστὸ μεσημεριανὸ φαγητὸ μπορεῖ νὰ εἶναι ταυτόχρονα καὶ σχολεῖο-
 ὄπου παρέχεται πολὺ λίγη μάθηση»³⁷. Μολαταῦτα ἔχει σημασία νὰ ξέρομε
 ποῖο εἶναι τὸ σύνολο καὶ ποιὰ ἡ ἀναλογία τῶν πόρων ποὺ μιὰ κοινωνία θέ-
 τει στὴ διάθεση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ τῆς συστήματος καὶ σὲ ποῖο βαθμὸ
 αὐτοὶ οἱ πόροι παρέχουν ἴσες δυνατότητες ἐκπαίδευσης σὲ ὄλους.

Τὸ 1960 ἡ συνολικὴ ἐθνικὴ δαπάνη, δημόσια καὶ ἰδιωτικὴ, γιὰ τὴν ἐκ-
 παίδευση ὄλων τῶν βαθμῶν ἀνέρχονταν σὲ 23,1 δις. περίπου δολλάρια.
 Τὸ ποσὸ αὐτὸ πρέπει νὰ τὸ δοῦμε σὲ σχέση μετὰ τὰ ἄλλα μεγέθη. Πρῶτα ἀπ' ὅ-
 λα ἡ συνολικὴ δαπάνη γιὰ τὴν ἐκπαίδευση ἀποτελοῦσε τὸ χρόνο ἐκεῖνο
 τὰ 5,5% τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος τῆς χώρας. Ἐπομένως ἔχει ἀναμφίβολα
 δίκιο ὁ Δρ Γκάρντνερ, ὅταν λέγει, ὅτι ἀκόμα κι' ἂν γνωρίζαμε με ἀκρίβεια
 σὲ ποῖο σημεῖο βρίσκεται ἡ σοβιετικὴ ἐκπαίδευση, ἡ πληροφορία αὐτὴ
 θὰ εἶχε περιορισμένη σημασία. Εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀξιολογήσει κανεὶς ἓνα
 ἐκπαιδευτικὸ σύστημα, ἔξω ἀπὸ τὴν κοινωνία, τὴν ὁποία αὐτὸ ἀντανακλά
 καὶ ταυτόχρονα ὑπηρετεῖ»³⁸. Παρ' ὅλα αὐτά, ἔχει ἀσφαλῶς σημασία ὅτι ἡ
 συνολικὴ δαπάνη γιὰ τὴν ἐκπαίδευση στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση ἔχει ἐπίσημα
 ὑπολογισθεῖ γιὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς δεκαετίας 1950 - 1960 σὲ μεταξὺ
 10 καὶ 15% τοῦ ἐθνικοῦ εἰσοδήματος³⁹. Μὲ ἓνα κατὰ κ ε φ α λ ἦ ν εἰσοδήμα
 τὸ πολὺ τὸ μισὸ ἐκεῖνου τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, ἡ διάθεση αὐτοῦ τοῦ
 ποσοστοῦ γιὰ τὴν ἐκπαίδευση συνεπάγεται πολὺ μεγαλύτερη ἐπιβάρυνση
 γιὰ τὸ σοβιετικὸ λαό.

Ἄλλὰ αὐτὸ ποὺ δίνει μιὰν ἴσως ἀκόμη πιὸ καθαρὴν ἰδέαν τῆς σχετικῆς
 σημασίας ποὺ ἀποδίνει ἡ κοινωνία μας στὴν ἐκπαίδευση, εἶναι ἡ ἀντιπα-
 ράθεση τῆς ἐνίσχυσης ποὺ παίρνει αὐτὴ μετὰ τὰ ποσὰ ποὺ διατίθενται γιὰ
 ἄλλους σκοποὺς. Ἐτσι τὸ 1960 ὁ στρατιωτικὸς μηχανισμὸς στοίχισε περισ-
 σότερο ἀπὸ τὸ διπλάσιο ὀλόκληρης τῆς ἐκπαιδευτικῆς προσπάθειας. Ἐνα
 ποσὸ ἴσο μετὰ αὐτὸ ποὺ διατέθηκε στὸ στρατιωτικὸ μηχανισμὸ, χρειάστηκε
 γιὰ τὴν ἀγορὰ τῶν ὑπηρεσιῶν τῶν πιστωτικῶν ἰδρυμάτων, τῶν χρηματιστῶν,
 τῶν κτηματομεσιτῶν, νομικῶν συμβούλων κλπ. Καὶ ἡ ἀπόκτηση, συντή-
 ρηση καὶ λειτουργία τῶν αὐτοκινήτων, κόστιζε πάνω ἀπὸ 37 δις. δολλάρια,
 χωρὶς νὰ ὑπολογίζουμε κάπου 10 δις. δολλάρια, ποὺ ξοδεύονται γιὰ τὴν
 κατασκευὴ αὐτοκινητοδρόμων. Τὴν ἴδια περίοδο τὰ ἐξοδα διαφήμισης
 ἦταν σχεδὸν τριπλάσια ἀπ' ὄλους τοὺς προϋπολογισμοὺς ὄλων τῶν ἰδρυ-
 μάτων μας ἀνώτερης ἐκπαίδευσης.

37. A.S. Trace, Jr, "What Ivan knows that Johnny Doesn't", Νέα Ὑόρκη, 1961, σελ. 5.

38. John W. Gardner: "Foreword", τοῦ James B. Conant, "The American High School Today", Λονδίνο, 1959, σελ. XI.

39. Dethrick Report, σελ. 31.

Τὸ ὑπουργεῖο Παιδείας τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν ἀναφέρει, ὅτι τὰ σχολεῖα δέχονται περίπου 1,7 ἑκατομμύρια μαθητὲς πέρα ἀπὸ τὴν κανονικὴ δυναμικότητά τους, μὲ ἀποτέλεσμα πολλὰς αἰθουσες διδασκαλίας νὰ εἶναι σοβαρὰ ὑπερπληρωμένες καὶ νὰ μὴ μπορεῖ ν' ἀποφενυχθεῖ ἡ διδασκαλία σὲ βάρδιες. Ἐπὶ πλεόν, περίπου δύο ἑκατομμύρια παιδιὰ παρακολουθοῦν μαθήματα σὲ σχολεῖα ποὺ δὲ βρίσκονται, σὲ ἱκανοποιητικὴ κατάσταση. Τῇ στιγμῇ ποὺ οἱ πολιτεῖες καὶ οἱ τοπικὲς ἀρχὲς δαπανοῦν λιγότερα ἀπὸ 3 δισ. δολλάρια τὸ χρόνο γιὰ κατασκευὴ σχολείων, ὑπολογίζεται ὅτι θὰ χρειάζονταν ὄχι λιγότερα ἀπὸ 6 δισ. δολλάρια τὸ χρόνο γιὰ νὰ ἐξαλειφθοῦν οἱ ὑπάρχουσες ἐλλείψεις καὶ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν οἱ ἀνάγκες ποὺ γεννᾶ ἡ ἀύξηση στὶς ἐγγραφὰς στὰ σχολεῖα.

Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀρκετὰ σοβαρά, ἢ ἐπίδρασή τους, ὅμως, στὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα εἶναι πολὺ μικρὴ σὲ σχέση μ' ἐκείνη ποὺ προκαλοῦν οἱ ἀξιοθρήνητα χαμηλοὶ μισθοί, ποὺ δίνει ἡ κοινωνία μας στοὺς ἄνδρες καὶ τὶς γυναῖκες στοὺς ὁποίους ἐμπιστεύεται τὴν ἐκπαίδευση τῆς νεολαίας τῆς. Τὸ 1957, οἱ μιστὲς ἐτήσιες ἀποδοχὲς γιὰ δασκάλους μὲ πλήρη ἀπασχόληση στὰ δημόσια σχολεῖα τῶν πόλεων ἦταν 4.234 δολλάρια. Ἐφόσον ἀναφέρεται ὅτι οἱ μέσες ἐτήσιες ἀποδοχὲς εἶχαν ἀύξηθεῖ μεταξὺ 1957 καὶ 1959 κατὰ 424 δολλάρια⁴⁰ καὶ ἐφόσον εἶναι πιθανὸ ὅτι παρόμοια ἀύξηση σημειώθηκε καὶ στὴ διάρκεια τῶν δύο ἐπόμενων χρόνων, φαίνεται ὅτι κατὰ τὸ 1961 ὁ μέσος μισθὸς ἀνέβηκε γύρω στὰ 5.000 δολλάρια⁴¹. Ἔτσι, καὶ μετὰ τὸ ἄλλα πρὸς τὰ μπρὸς ποὺ σημειώθηκε στοὺς μισθοὺς τῶν ἐκπαιδευτικῶν ὑστέρη ἀπὸ τὸ σπυρτικὸ οἱ μισοὶ ἀπὸ τοὺς δασκάλους τῆς χώρας ἐπαιρναν λιγότερα ἀπὸ ὅσα μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σὰ μισθὸς, ἐπαρκῆς γιὰ τὴν ἐπιβίωση, ἴσως κατὰ ἓνα τρίτο λιγότερα.

Τὰ συγκεντρωτικὰ στοιχεῖα τόσο γιὰ τὶς σχολικὲς ἐγκαταστάσεις, ὅσο καὶ γιὰ τοὺς μισθοὺς τῶν δασκάλων συγκαλύπτουν, φυσικὰ, σημαντικὲς περιφερειακὲς καὶ κοινωνικὲς διαφορὲς. Παίρνοντας σὰ βάση τὸ 80% τῆς ἀνεπαρκοῦς κατὰ μέσον ὄρο δαπάνης κατὰ μαθητὴ στὰ δημόσια σχολεῖα στοιχειώδους καὶ μέσης ἐκπαίδευσης (341 δολλάρια τὸ 1958) ἡ Ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν Οἰκονομικὴ Ἀνάπτυξη διαπίστωσε, ὅτι «ἕνδεκα πολιτεῖες πέφτουν κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ 80% κατὰ τὸ 1957-8 καὶ οἱ περισσότερους τοὺς πολὺ κάτω ἀπ' αὐτό. Οἱ πολιτεῖες αὐτὲς εἶναι: τοῦ Μισισσιππὶ, τῆς Ἀλαμπάμας, τοῦ Ἀρκανσῶ, τοῦ Τενεσσί, τοῦ Κεντάκι, τῆς Νότιας Καρολίνας, τῆς Βόρειας Καρολίνας, τῆς Γεωργίας, τῆς Δυτικῆς Βιργινίας,

40: Helene T. Lesansky, "Salaries of City Public School Teachers, 1957-1959", ὑπουργεῖο Ἐργασίας τῶν Ἠνωμ. Πολιτειῶν, Γραφεῖο Ἐργατικῶν Στατιστικῶν, «Μηνιαία Ἐπιθεώρηση Ἐργασίας», Μάρτιος 1961, σελ. 259.

41. Οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ ἀναφέρονται στοὺς δασκάλους τῶν πόλεων. Οἱ μισθοὶ τῶν ἀγροτικῶν δασκάλων εἶναι πολὺ χαμηλότεροι.

της Βιργινίας και του Μάιν. Οι ένδεκα αυτές πολιτείες είχαν τα 22% των έγγεγραμμένων μαθητών στα δημοτικά σχολεία της χώρας»⁴².

Οι κοινωνικές διαφορές μέσα στο εκπαιδευτικό σύστημα είναι, ίσως, ακόμα πιο έντοπιακές, απ' ό,τι οι διαφορές κατά περιοχές και αυτό έρχεται σε απόλυτη αντίθεση με «δσα λέγονται περί «κάταξικότητας» της κοινωνίας μας και περί της ισότητας των δυνατοτήτων, που υποτίθεται ότι προσφέρει σε όλους. Η ολιγαρχία του κεφαλαίου, που βρίσκεται στην κορυφή της κοινωνικής πυραμίδας, στη μέγιστη πλειοψηφία της δέ στέλνει καθόλου τα αγόρια και τα κορίτσια της στα δημόσια σχολεία, αλλά σε αποκλειστικά ιδιωτικά ιδρύματα. Ο κατάλογος αυτών των ιδιωτικών σχολείων, όπως και ο κατάλογος των πλούσιων οικογενειών που τα πατρονάρον, είναι σχετικά σύντομος. Ο συνολικός αριθμός σπουδαστών είναι κάπου 60.000 με 70.000. Οι έγκαταστάσεις των σχολείων είναι συνήθως, πρώτης τάξης, το προσωπικό τους προσεκτικά διαλεγμένο και σχετικά καλά αμειβόμενο. Η μέση κατά σπουδαστή δαπάνη υπολογίζεται ότι είναι αρκετά πάνω από 1000 δολ. το χρόνο»⁴³ και οι απόφοιτοί του (ιδιαίτερα τ' αγόρια) συνεχίζουν συνήθως τις σπουδές τους σε ένα από τα ιδιωτικά κολλέγια της κοινωνικής σειράς τους. Ο κοινωνικός ρόλος αυτών των σχολείων και κολλεγίων είναι ύψιστης σπουδαιότητας. Όπως λέει ο Μίλλς, «αν κανείς έπρεπε να διαλέξει ένα συνδυαστικό κρίκο για την εθνική ένότητα των ανώτερων κοινωνικών τάξεων της σημερινής Αμερικής, το καλύτερο θα ήταν το πραγματικά αποκλειστικό έσωτερικό σχολείο για αγόρια και κορίτσια και το προπαρασκευαστικό σχολείο για τ' αγόρια»⁴⁴.

Για τη μπουρζουαζία, όμως, σε σύνολο, για το πλατύ στρώμα της μεσαίας τάξης, που δέ θέλει ή δέν είναι σε θέση να στείλει τα παιδιά της στα ιδιωτικά σχολεία, το «προσές αποχωρισμού της κρέμας», συντελείται μέσα στο ίδιο το σύστημα του δημοσίου σχολείου. Όπως λέει ένας από τους πιο διακεκριμένους παιδαγωγούς, «υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία που αποδειχουν πέρα από κάθε λογική άμφισβήτηση ότι το σύστημά μας των δημοσίων σχολείων έχει απομακρυνθί από το ρόλο του της διευκόλυνσης της κοινωνικής κινητικότητας και έγινε στην πραγματικότητα

42. Ralph Lazarus, "We Can Have Better Schools", Έπιτροπή για την Οικονομική Ανάπτυξη, Νέα Υόρκη 1960, σελ. 14. Θα έπρεπε να σημειωθεί ότι αρκετές από τις άλλες πολιτείες, όπως της Άινταχο, της Χαβάης, της Όκλαχόμα, της Γιούτα και της Φλόριντας, δέν είναι και πολύ πιο πάνω απ' τα θλιβερά επίπεδα του καθαρού Νότου, όπου η πολιτεία του Μισισσιπή έρχεται τελευταία με μίαν ετήσια δαπάνη 174 δολαρίων κατά μαθητή.

43. Τα έσωτερικά σχολεία που προσφέρουν διδασκαλία, στέγη, και διατροφή στοιχίζουν κατά προσέγγιση 2.500 δολάρια το ακαδημαϊκό έτος, χωρίς να υπολογίζονται σ' αυτά τα έξοδα ένδυσης, τα μικροέξοδα και οι ναύλοι.

44. C. Wright Mills, "The Power Elite", σελ. 64.

όργανο ταξικής κοινωνικής και οικονομικής διάκρισης μέσα στην αμερικανική κοινωνία»⁴⁵. Πράγματι, όπως δείχνει η καθηγήτρια Σέξτον στο αξιολογικό βιβλίο της «στά σχολεία της σύγχρονης Αμερικής διαπιστώνουμε ακόμα ότι τα παιδιά από τις «φτωχικές καλύβες» ή για να εκσυγχρονίσουμε τον όρο απ' τις «φτωχογειτονιές των πόλεων» δεν μπορούν να συναγωνισθούν τα παιδιά της αφρόκρεμας. Αυτό συμβαίνει στην πραγματικότητα όχι αναγκαστικά εξ αιτίας οποιασδήποτε έλλειψης ταλέντου ή ικανότητας αλλά επειδή η κοινωνία, στην οποία κυριαρχεί η έλίτ, δίνει στα παιδιά της ένα προβάδισμα και τα σχολεία, ακολουθώντας όπως πάντα το παράδειγμά της, συνδύαζαν αυτό το πλεονέκτημα με την προσφορά σ' αυτά κάθε λογής ανώτερων εκπαιδευτικών υπηρεσιών»⁴⁶.

Ας ρίξουμε μια ματιά σε ελάχιστα στατιστικά στοιχεία αυτού του εκπαιδευτικού μύγατος, περιορίζοντας επίσης την προσοχή μας αποκλειστικά στις οικονομικές πλευρές του προβλήματος. Όταν το θέμα φτάνει στις συνολικές δαπάνες δεν μπορούμε να κάνουμε τίποτε καλύτερο από το να παραθέσουμε τη σχετική περικοπή από μια πρόσφατη έγκυρη έκθεση.

Η αντίθεση ανάμεσα στα χρήματα που διατίθενται στα σχολεία ενός πλούσιου προάστιου και στα σχολεία μιας μεγάλης πόλης δίνει μια ιδέα για το νόημα της ισότητας δυνατοτήτων. Τα παιδαγωγικά καθήκοντα που αντιμετωπίζουν οι δάσκαλοι στα σχολεία των φτωχοσυνοικιών είναι πολύ πιο δύσκολα από εκείνα που αντιμετωπίζουν οι συνάδελφοί τους στα πλούσια προάστια. Μόνο ή κατά μαθητή δαπάνη στο σχολείο του πλούσιου προαστίου φθάνει το ύψος των 1000 δολαρίων το χρόνο. Η δαπάνη στο σχολείο μιας μεγάλης πόλης είναι λιγότερο απ' το μισό αυτού του ποσοστού. Μια ακόμα πιο σημαντική αντίθεση προβάλλει όταν ρίξει κανείς μια ματιά στις σχολικές εγκαταστάσεις και πάρει υπ' όψη του τη δύναμη του διδακτικού προσωπικού. Στο προάστιο το πιθανότερο είναι να υπάρχει ένα εδύχωρο σύγχρονο σχολείο επανδρωμένο με 70 πάνω-κάτω εκπαιδευτικούς για 1000 μαθητές. Στη φτωχογειτονιά συναντάς ένα υπερπλήρες από μαθητές, συχνά έρειπωμένο, άχαρο σχολικό κτίριο επανδρωμένο με 40 ή και λιγότερους εκπαιδευτικούς για 1000 μαθητές⁴⁷.

Άλλες ανισότητες δεν είναι μικρότερης σημασίας. Αναφερόμενη στις έρευνές της σε «μια από τις μεγαλύτερες πόλεις της χώρας και την πιο

45. Πρόλογος του Kenneth B. Clark στο βιβλίο της Patricia Cayo Sexton, «Εκπαίδευση και Εισόδημα»: «Ανισότητες στις ευκαιρίες στα δημόσια σχολεία μας, Νέα Υόρκη 1961, σελ. IX.

46. Στο ίδιο, σελ. XVII.

47. James B. Conant, «Slums and Suburbs, A Commentary», στο «Schools in Metropolitan Areas», Νέα Υόρκη, 1961, σελ. 3.

εδημεροῦσα ἀπὸ τῆς περισσότερης ἀπόψεως», ἡ καθηγήτρια Σέξτον δίνει ἓνα τεράστιο ὄγκο κατατοπιστικῶν πληροφοριῶν. Στὴν ομάδα τῆς χαμηλότερης εἰσοδηματικῆς στάθμης, τὰ μισὰ περίπου σχολεῖα δὲν ἔχουν δικές τους ἐγκαταστάσεις γιὰ ἐπιστημονικὲς μελέτες: Μόνο 2% τῶν σχολείων ἀνώτερης εἰσοδηματικῆς στάθμης παρουσιάζουν παρόμοια ἔλλειψη. Ὅποιο κι ἂν εἶναι τὸ γενικὸ ἐπίπεδο τῆς εἰδίκευσης καὶ τῆς καταλληλότητος τῶν Ἀμερικανῶν δασκάλων — καὶ θὰ ἐπανέλθουμε σ' αὐτὸ τὸ θέμα εὐθὺς ἀμέσως—οἱ δόκιμοι καὶ οἱ ἀναπληρωτὲς δάσκαλοι δὲν εἶναι ἀσφαλῶς οἱ καλύτερα εἰδικευμένοι καὶ οἱ πιὸ πεπειραμένοι. Καὶ ὅμως ἀκριβῶς στὴν περίπτωση τῆς χαμηλότερης εἰσοδηματικῆς στάθμης, ὅπου ἡ ἀνάγκη γιὰ δασκάλους μὲ μεγαλύτερη ἐξάσκηση καὶ ἐμπειρία εἶναι μεγαλύτερη, διαπιστώνει κανεὶς ὅτι στὰ μισὰ σχολεῖα τὸ ποσοστὸ τῶν τάξεων, ὅπου διδάσκουν δάσκαλοι «ἀναπληρωματικοὶ», εἶναι πάνω ἀπὸ τρεῖς φορές μεγαλύτερο παρὰ στὰ σχολεῖα ποὺ παρέχουν μόρφωση σὲ μαθητὲς ποὺ προέρχονται ἀπ' τὴν ἀνώτερη εἰσοδηματικὴν στάθμη. Ἐπίσης καὶ ἡ ἱατρικὴ περίθαλψη ποὺ παρέχεται στὰ σχολεῖα εἶναι πολὺ ἄνιση. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ρευματικὸς πυρετὸς, τὰ στηθικά νοσήματα καὶ ἡ διφθερίτιδα εἶναι σὲ σημαντικὸ βαθμὸ πιὸ συνηθισμένα στὰ παιδιὰ τῆς χαμηλότερης εἰσοδηματικῆς στάθμης, ἐκεῖνα ἔχουν σημαντικὰ λιγότερη ἱατρικὴ φροντίδα ἀπ' τὰ παιδιὰ ποὺ φοιτοῦν στὰ σχολεῖα ἀνώτερης εἰσοδηματικῆς στάθμης. Σύμφωνα μὲ τὴν καθηγήτρια Σέξτον:

Αὐτὸ ποὺ ἴσως εἶναι τὸ πιὸ ἐκδηλοῦν παράδειγμα ἄνισης κατανομῆς, τῶν σχολικῶν ὑπηρεσιῶν... εἶναι αὐτὸ ποὺ συναντᾷ κανεὶς στὸ πρόγραμμα τοῦ δωρεᾶν προγεύματος... Στὴν ομάδα τῆς χαμηλότερης εἰσοδηματικῆς στάθμης, ὅπου τὰ παιδιὰ πρέπει νὰ ἔχουν τὴν μεγαλύτερη ἀνάγκη ἀπὸ πλήρη καὶ ὑγιεινὰ γεύματα τὴν κανονικὴν ὥρα τοῦ φαγητοῦ καὶ ὅπου, ὅπωςδήποτε, πολλὰ ὑποσιτίζονται καὶ εἶναι ἀσθενικά, σχεδὸν τὰ μισὰ (42%), πηγαίνουν σὲ σχολεῖα, ποὺ δὲ διαθέτουν δωρεᾶν γεύματα καὶ δωρεᾶν γάλα... Πέραν ἀπὸ τὸ ὅτι δὲ δίνουν δωρεᾶν γεύματα, ἐκεῖ ποὺ ἡ ἀνάγκη εἶναι ὀλοφάνερη, στὰ παιδιὰ ποὺ φοιτοῦν σὲ σχολεῖα ὅπου δὲν ὑπάρχουν αἰθουσες φαγητοῦ, δὲ δίνουν οὔτε τὴν ἐπιχορήγηση, ποὺ προβλέπεται ἀπὸ τὸ πρόγραμμα παροχῆς πληρωμένου φαγητοῦ. Τὰ παιδιὰ ποὺ φοιτοῦν σὲ σχολεῖα ἀνώτερης εἰσοδηματικῆς στάθμης, ὅπου συνήθως προσφέρονται ζεστὰ γεύματα, μποροῦν νὰ ἀγοράσουν φαγητὸ, τόσο φτηνὰ ὅσο θὰ τοὺς στοίχιζε καὶ στὸ σπῆτι. Ἐπὶ πλέον, αὐτὰ τὰ παιδιὰ τρέφονται μὲ ὑγιεινὰ ἰσοζυγισμένα γεύματα..., κερδίζουν χρόνον καὶ ἀποφεύγουν τὴν φαρμακία ἀπὸ τὸ πῆγαιν' ἔλα στὸ σπῆτι γιὰ φαγητὸ... Στὶς περιοχὰς τῆς χαμηλῆς εἰσοδηματικῆς στάθμης, ὅπου τὰ μέλη τῆς οἰκογένειας,

πολλές φορές, εργάζονται και δε βρίσκονται στο σπίτι την ώρα του φαγητού, τα παιδιά μπορεί να μη φάνε «γεύμα» καθόλου⁴⁸.

Ἡ ἔκθεση αὐτὴ ἀναφέρεται στὰ σχολεῖα στοιχειώδους ἐκπαίδευσης. Ὅταν τὸ πράγμα φτάνει στὰ γυμνάσια, τὰ ὁποῖα παίζουν βασικὸ ρόλο στὸν καθορισμὸ τῆς μελλοντικῆς ζωῆς τῶν ἐφήβων, ἡ κατάστασις εἶναι πρὸ περίπλοκη καὶ ἀκόμα πρὸ δραματικῆ. Ἐπειδὴ τὰ γυμνάσια εἶναι, κατὰ γενικὸ κανόνα, πολὺ μεγαλύτερα, ἀπὸ τὰ σχολεῖα τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσης καὶ οἱ μαθητὲς τοὺς προέρχονται ἀπὸ εὐρύτερες γεωγραφικὲς περιοχές, τείνουν νὰ συμπεριλάβουν ἓνα περισσότερο ἀντιπροσωπευτικὸ τμῆμα τῆς κοινωνίας. Αὐτὸ, ἐν τούτοις, ἀληθεύει λιγότερο γιὰ τὶς πόλεις ποὺ χρειάζονται περισσότερα ἀπὸ ἓνα γυμνάσιο. Ἐδῶ τὸ σχῆμα διαφοροποίησης καὶ διακρίσεων εἶναι παρόμοιο μ' ἐκεῖνο, ποὺ ἐπικρατεῖ στὰ σχολεῖα στοιχειώδους ἐκπαίδευσης. «Οἱ συνοικίες ξεχωρίζουν κατὰ τὴν κοινωνικὴ τους τάξη, καὶ κάθε πόλη ἔχει τὶς συνοικίες της — ἢ τουλάχιστον τὰ προάστια της — ὅπου τὰ δύο τρίτα ἢ περισσότερα τῶν παιδιῶν προορίζονται γιὰ τὰ κολλέγια. Ὅλες, ἐπίσης, οἱ μεγαλύτερες πόλεις ἔχουν γυμνάσια καὶ σὲ ἄθλιες φτωχογειτονιές, ὅπου, ὁμῶς, μονάχα ἓνας πολὺ ἀσήμαντος ἀριθμὸς παιδιῶν σκοπεύουν νὰ φοιτήσουν στὸ κολλέγιο, ἐνῶ οἱ προϋποθέσεις γιὰ ἀκαδημαϊκὴ μόρφωσις εἶναι ἀστυγρά περιορισμένες»⁴⁹. Οἱ καθαρὰ ὕλικές διαφορὲς ἀνάμεσα στὰ γυμνάσια, ποὺ ἐξυπηρετοῦν ἀντίστοιχα τὶς ομάδες τῆς ἀνώτερης καὶ τῆς χαμηλότερης εἰσοδηματικῆς στάθμης, δὲν εἶναι λιγότερο χτυπητὲς ἀπ' ὅ,τι στὰ σχολεῖα στοιχειώδους ἐκπαίδευσης. Μπορεῖ νὰ τὶς δεῖ κανεὶς στὴν ποιότητα καὶ τὴν ἀσφάλεια τῶν κτιρίων, στὸ βαθμὸ ἐξοπλισμοῦ τοὺς μὲ διάφορα μέσα, στὴν ἐπιλογὴ τῶν δασκάλων καθὼς καὶ στὴν ἀπονομὴ τῶν κάθε λογῆς σχολικῶν βραβείων καὶ ὑποτροφιῶν.

Στὶς μικρότερες ἐκπαιδευτικὲς περιοχές, ὅπου ὑπάρχει μόνο ἓνα γυμνάσιο, ποὺ καλύπτει τὶς ἀνάγκες μιᾶς ὀλόκληρης ἐπαρχιακῆς πόλης, καὶ πιθανὸν πέρα ἀπ' αὐτὴν καὶ μερικῶν ἀπομακρυσμένων προάστιων ἢ ἀγροτικῶν οἰκισμῶν, ἡ διαδικασία τῶν διακρίσεων ἀναπτύσσεται μέσα στὸ ἴδιο τὸ σχολεῖο. «Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις», γράφει ἡ καθηγήτρια Σέξτον, «τὰ γυμνάσια φανερόνουν τὴ λειτουργίαν τοῦ ταξικοῦ κοινωνικοῦ συστήματος καλύτερα ἀπ' ὅ,τι τὰ σχολεῖα τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσης... Ὅλα τὰ παιδιά τοῦ σχολείου στοιχειώδους ἐκπαίδευσης, ἀνεξάρτητα ἀπ' τὴν προέλευσις καὶ τὶς φιλοδοξίες τους, μελετοῦν τὰ ἴδια θέματα καὶ παρακολουθοῦν τὸ ἴδιο πρόγραμμα μαθημάτων. Μόνο στὸ ἐπίπεδο τοῦ γυμνασίου ἀρχίζουν νὰ ξεχωρίζουν οἱ δρόμοι τους. Στὰ γυμνάσια οἱ μαθητὲς διαίρου-

48. Sexton, "Education and Income", σελ. 134 - 135.

49. Marein Mayer, "The Schools", Λονδίνο, 1961, σελ. 304.

ται πολὺ μεθοδικὰ σὲ διάφορες κατηγορίες, — ὅπως ἡ ἀλληλογραφία σ' ἓνα ταχυδρομικὸ γραφεῖο — με βάση τὴν ἐκτίμησιν ποὺ κάνει τὸ σχολεῖο ὡς πρὸς τὸν προορισμὸν τοὺς στὴ ζωὴ»⁵⁰.

Σὰν ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς ἐπιλογῆς, ὁ κάθε μαθητὴς ἐγγράφεται σ' ἓναν ἀπὸ τοὺς τρεῖς ὑπάρχοντες κατὰ κανόνά κύκλους σπουδῶν, ἢ ὅπως ὀνομάζονται συνήθως «μονοπάτια» ἢ «δρομάκια»: Τὸν προπαρασκευαστικὸ γιὰ τὸ κολλέγιο, τὸ γενικὸ καὶ τὸν ἐπαγγελματικὸ κύκλον ἀνάλογα μετὰ τὰς κλίσεις τοῦ σπουδαστῆ. «Ἡ τοποθέτησις σ' αὐτοὺς τοὺς κύκλους σπουδῶν μπορεῖ νὰ καθορίσῃ ὅλη τὴ μελλοντικὴ ζωὴ τοῦ μαθητῆ. Ἄν π.χ. ἓνας μαθητὴς τοποθετηθῆ σὲ γενικὸ ἢ ἐπαγγελματικὸ κύκλον σπουδῶν (σὲ μιὰν ἡλικίαν ποὺ κυμαίνεται ἀπὸ δώδεκα μέχρι δεκατέσσερα χρόνια), θὰ δυσκολευθῆ ὅπωςδήποτε πολὺ γιὰ νὰ ἀποχτήσῃ τὰ προσόντα εἰσαγωγῆς στὸ κολλέγιο ἢ παραμονῆς του σ' αὐτὸ στὴν περίπτωσιν ποὺ θὰ γίνῃ δεκτός. Οἱ πιθανότητές του ἐπομένως νὰ προωθηθῆ στὰ ἐπιστημονικὰ ἢ τὰ ὑψηλῆς εἰδίκευσης ἐπαγγέλματα θὰ εἶναι ὅπωςδήποτε τὸ ἴδιον περιορισμένες»⁵¹.

Ἡ σχέση μετὰ τῆς κοινωνικῆς τάξεως μέσα στὴν ὁποία ἔχει γεννηθῆ ὁ μαθητὴς καὶ τοῦ κύκλου σπουδῶν τοῦ γυμνασίου στὸ ὁποῖο τοποθετεῖται ἀπὸ τοὺς διευθυντές, σχολικοὺς συμβούλους καὶ δασκάλους ἐρευνηθήκε ἐμπεριστατωμένα στὴν κλασικὴ μελέτη τοῦ Ἄρθουρ Χόλλιγκσχεντ «Ἐλμτῶουν», ποὺ τὴν περιγράφει σὰν «τυπικὴ κοινότητι τῆς Κεντρικῆς - Δυτικῆς περιοχῆς»⁵². Τ' ἀποτελέσματα τῆς ἐρευνᾶς του δὲν ἀφήνουν περιθώρια γιὰ ἀμφιβολία ὅτι οἱ μαθητὲς ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνώτερη τάξιν ἔχουν ἀσύγκριτα καλύτερες πιθανότητες νὰ γίνωυν δεκτοὶ καὶ νὰ πετύχουν στὸν προπαρασκευαστικὸ γιὰ τὸ κολλέγιο κύκλον σπουδῶν ἀπὸ τὰ παιδιὰ τῶν οικογενειῶν τῆς χαμηλότερης εἰσοδηματικῆς στάθμης. Πέρα ἀπ' τὸ γεγονός ὅτι ἡ πρώτη ὀμάδα ἔχει γενικὰ περισσότερη περιποίηση στὸ σπίτι καὶ γι' αὐτὸ ἔχει καλύτερες δυνατότητες νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ σχολεῖου, ὅλα τὰ νοητὰ προνόμια καὶ οἱ ἄλλες εὐνοιας διευκολύνουν τὴν σχολικὴν σταδιοδρομίαν ἐνὸς ἀγοριοῦ ἢ κοριτσιοῦ ποὺ προέρχεται ἀπὸ «καλὴν οἰκογένειαν». Ὁ Χόλλιγκσχεντ ἀναφέρει τὸ ἓνα ὕστερα ἀπὸ τὸ ἄλλο μιὰ σειρά παραδείγματα τέτοιας μεταχείριστος. Ἔτσι :

Φαίνεται λογικὸ νὰ ὑποθέσωμε ὅτι, ἂν ὁ δάσκαλος διαπιστώσῃ ὅτι ἓνας μαθητὴς ἔχει κάνει φτώχην ἢ λαθεμένην ἐργασίαν, θὰ τὸν βοηθήσῃ ὅπωςδήποτε ἔξω ἀπὸ τὸ σχολεῖο, ὅμως ὅτι φαίνεται λογικὸ δὲ συμβαίνει πάντα στὴν πράξιν. Ἀντίθετα, οἱ μαθητὲς ποὺ ἀναφέρονται ὅτι κάνουν ἀδύνατες ἢ λαθεμένες ἐργασίας δὲν περιλαμβάνονται στὸν

50. Sexton, "Education and Income", σελ. 152.

51. Στὸ ἴδιον.

52. Elmtown's Youth. The Impact of Social Classes on Adolescents.

κατάλογο εκείνων που έλαβαν βοήθεια έξω από το σχολείο. Π.χ. 27% της τάξης II αναφέρθηκαν στη μη ή στην άλλη περίοδο για αδύνατη ή λαθεμένη εργασία και 92% της τάξης V. Οι άλλες τάξεις κατανέμονταν μεταξύ αυτών των άκρων. Αντίστροφα 63% των παιδιών της τάξης II έλαβαν βοήθεια έξω από το σχολείο, ενώ της τάξης V μόνο 8%⁵³.

Αυτό που έχει πολύ περισσότερη σημασία είναι ότι ακόμα και σε ότι αφορά την επιβολή της πειθαρχίας και τη βαθμολογία της σχολικής εργασίας — λειτουργίες που θα περίμενε κανείς να βρεί ότι διέπονται από τη μεγαλύτερη αμεροληψία — τόσο οι διευθυντές όσο και οι δάσκαλοι έχουν την τάση να εφαρμόζουν μέθοδες που ποικίλλουν ανάλογα με την ταξική θέση των μαθητών. «Είναι πλατειά διαδομένη η πεποίθηση στις τάξεις IV και V» αναφέρει ο Χόλλιγκσχεντ, «και σε κάπως μικρότερη έκταση στην τάξη III, ότι οι βαθμοί που παίρνει ένας μαθητής καθορίζονται από τη θέση των γονιών του στην κοινωνική διάρθρωση μάλλον παρά από την ικανότητα ή την επιμέλειά του. Αυτή η πεποίθηση δεν είναι αβάσιμη, όπως άλλωστε συμβαίνει γενικά όταν συναντά κανείς μια ριζωμένη πεποίθηση που ενισχύεται από τη μη αφήγηση μετά την άλλη για μια σειρά χρόνια, σχετικά με την πρακτικά άμφισβητήσιμη βαθμολόγηση παιδιών που προέρχονται από περιβλεπτες οικογένειες»⁵⁴. Ο Χόλλιγκσχεντ καταλήγει στο παρακάτω συμπέρασμα :

Είναι φανερό ότι, κατά μέσον όρο, όσο ανώτερη είναι η ταξική θέση ενός έφηβου, τόσο καλύτερες είναι οι πιθανότητές του να πάρει υψηλούς βαθμούς. Αντίστροφα, όσο χαμηλότερη είναι η θέση του στη διάρθρωση κοινωνικού γοήτρου, τόσο περισσότερο πιθανό είναι ο έφηβος να πάρει χαμηλούς βαθμούς. Είναι αλήθεια ότι οι διαφορές στο οικιακό περιβάλλον μπορεί να καθορίζουν τις αντιδράσεις του παιδιού σ' όλες τις τάξεις του σχολείου, αυτό όμως δεν εξαλείφει το συστηματικό ανάμεσα σε κοινωνική τάξη και βαθμολόγηση⁵⁵.

Τα δεδομένα αυτά βέβαια είναι πολύ γνωστά στους ανθρώπους που έχουν πρακτική πείρα του εκπαιδευτικού συστήματος. Αλλά αντί να προκαλούν την αγανάκτηση, γίνονται συνήθως δεκτά σαν απόδειξη του «αυταπόδεικτου» γεγονότος ότι οι σπουδαστές που προέρχονται απ' τις ανώτερες τάξεις είναι περισσότερο έξυπνοι και ακαδημαϊκά προικισμένοι από τους

53. Στο ίδιο, σελ. 179. Στην ταξινόμηση του Hollingshead, η τάξη I είναι η κοινωνικά ανώτερη κι η τάξη V η κατώτερη.

54. Στο ίδιο, σελ. 181. Βλέπε επίσης τη σημαντική συζήτηση για την «Πειθαρχία», σελ. 185 - 92.

55. Στο ίδιο, σελ. 173.

μαθητές τους των κατώτερων τάξεων. Ότι είναι αποδεδειγμένο στην πραγματικότητα είναι κάτι το έντελως διαφορετικό: "Ότι η άρχουσα τάξη στο καθεστώς του μονοπωλιακού καπιταλισμού, όπως πριν απ' αυτήν άλλες άρχουσες τάξεις, πέτυχε να ενσταλάξει στα μυαλά των καταπιεζόμενων την πίστη ότι ο πλοῦτος και τα προνόμια των λίγων βασίζονται στη φυσική, έμφυτη υπεροχή τους. Έπειδή αυτή η πεποίθηση έρχεται σε άμεση αντίθεση με το πιο καθαγιασμένο απ' όλα τα άρθρα του αμερικανικού Πιστεύω ότι όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ίσοι — είναι ανάγκη να αναπτυχθεί και να υποστηριχθεί με προσοχή. Το καθήκον αυτό έχει ανατεθεί, για να ποῦμε έτσι, στο σύστημα τής δημόσιας εκπαίδευσης που και το αποδέχθηκε ευχαρίστως και το εκπληρώνει αποτελεσματικά. Γι' αυτό το σκοπό το όπλο που χρησιμοποιήθηκε πολύ πλατειά και αποτελεσματικά είναι το τεστ του συντελεστή νοημοσύνης. Ακριβώς «όπως το δικαίωμα να κυβερνούν δόθηκε στους βασιλιάδες απ' το θεό» γράφει η καθηγήτρια Σέξτον, «έτσι το δικαίωμα να κυβερνούν δόθηκε στις ανώτερες τάξεις από τη «φύση» και με βάση αυτό που ισχυρίζονται ότι είναι ο ανώτερος συντελεστής νοημοσύνης τους»⁵⁶.

Όμως αυτά τα τεστ δε μετρούν στην πραγματικότητα την έμφυτη ικανότητα. Όπως λέει ένας απ' τους μελετητές του προβλήματος:

Το χαρακτηριστικό τεστ νοημοσύνης περιλαμβάνει έρωτήματα που άποσκοπούν να προκαλέσουν την ανάμνηση των γνώσεων. Όρισμένα έρωτήματα προϋποθέτουν άριθμητικούς συλλογισμούς, άλλα άποσκοπούν στην κατανόηση των σχέσεων χώρου. Πολλές από τις έρωτήσεις έλέγχουν τον πλοῦτο του λεξιλόγιου του παιδιού. Έντυπα τεστ, τα όποια το παιδί πρέπει να διαβάσει, μετρούν αναμφισβήτητα την ικανότητα του παιδιού στην ανάγνωση. Είναι φανερό όμως ότι η ανάμνηση γνώσεων, οι άριθμητικοί συλλογισμοί, ή κατανόηση των σχέσεων χώρου, ο πλοῦτος του λεξιλόγιου, και η δεξιότητα στην ανάγνωση είναι όλα προϊόντα μάθησης. Κάθε τεστ νοημοσύνης έπομένως μετράει πόσα έχει διδαχθεί το παιδί. Αλλά το πόσα μαθαίνει ένα παιδί εξαρτάται εν μέρει από το ποιές δυνατότητες έχει το παιδί για να μάθει... Αποφασιστικής σημασίας γεγονός για τα παιδιά... είναι ότι το περιβάλλον τους δεν είναι το ίδιο. Δεν έχουν όλα τις ίδιες έμπειρίες, δε διαθέτουν όλα τις ίδιες δυνατότητες για μάθηση⁵⁷.

Μπορούν γ' αναφερθούν πολλές παρόμοιες διαπιστώσεις από αθηντίες στις Ήνωμένες Πολιτείες, τη Βρεταννία, και άλλες χώρες. Πραγματικά

56. Sexton, "Education and income" σελ. 51.

57. Irving Adler, "What We Want of Our Schools: Plain Talk on Education from Theory to Budgets", Νέα Ύόρκη, 1957, σελ. 71 - 2.

ή όμοφωνία σήμερα είναι καταπληχτική στο ότι «δέν υπάρχει άμφιβολία σχετικά με την «ταξική απόκλιση» που παρουσιάζουν οι βαθμοί των τέστ νοημοσύνης, άπ' τον Μπινέ μέχρι και σήμερα, και στα δυο άκρα της βεντάγιας»⁵⁸.

Μόλο που άποδείχτηκε έτσι ή ταξική προδιάθεση των μετρήσεων νοημοσύνης και των παρόμοιων τέστ, οι πρωταγωνιστές τους δέν παύουν να τα υπερασπίζονται ώστόσο επί του πρακτικού πεδίου. Με δοσμένη την άνικανότητα των τέστ να καθορίσουν οτιδήποτε σχετικά με τις έμφυτες ικανότητες, επιμένουν στη χρησιμότητά τους και στην άξια που έχουν για την πρόβλεψη τής μελλοντικής άκαδημαϊκής σταδιοδρομίας του μαθητή. Αυτό το επιχείρημα έχει άναμφισβήτητη βαρύτητα και άξίζει να ληφθεί σοβαρά ύπόψη. Πραγματικά προσεγγίζει την οδσία του ζητήματος περισσότερο άπό τις εισηγήσεις φιλελεύθερων εκπαιδευτικών μεταρρυθμιστών, που θά ήθελαν να ανεβάσουν άκόμα και τις χαμηλότερες επιδόσεις στα τέστ με την κατάλληλη διδασκαλία, ή άπό το πιό ριζοσπαστικής άπόχρωσης αίτημα άλλων για την πλήρη κατάργηση των τέστ. Γιατί με το να μετρούν, όπως κάνουν στην πραγματικότητα, το κοινωνικοοικονομικό φόντο μάλλον παρά τα φυσικά χαρίσματα και με το να χρησιμεύουν όπως επίσης κάνουν στη λίγο-πολύ αξιόπιστη πρόβλεψη των σχετικών έπιτεύξεων του μαθητή, τα σκόρ στα τέστ άποχτούν μιá σημασία που ξεπερνά κατά πολú τή σφαίρα του εκπαιδευτικού συστήματος. Άποτελούν πραγματικά εύγλωττες μαρτυρίες για το βαθμό τής κοινωνικοοικονομικής άνισότητας και των διακρίσεων σε μιá βαθιά διασπασμένη σε τάξεις κοινωνία.

Τό να παραπονιέται κανείς για την «άδικία» των τέστ, το να ζητά μέτρα θεραπείας μέσα στα πλαίσια του εκπαιδευτικού συστήματος για να βελτιώσει την άποδοσή τους, ή το να άπαίτει την όλοσχερή κατάργηση τους, είναι σα να ζητά να βελτιώσει ή να καταστρέψει μιá φωτογραφική μηχανή επειδή βγάζει φωτογραφίες μιás άσχημης πραγματικότητας. Είναι άλήθεια ότι ή πραγματικότητα την όποία περιγράφουν οι μετρήσεις νοημοσύνης και άλλες παρόμοιες έξετάσεις δέν είναι ή πραγματικότητα των διαφορετικών φυσικών κι έμφυτων στον άνθρωπο ίκανοτήτων, χαρισμάτων ή δυνατότητων. Η άποκάλυψη τής πλάνης σ' αυτήν την άξίωση των Μπινέ, Τέρμαν και άλλων είναι άναμφισβήτητα μιá σοβαρή συμβολή του σύγχρονου κινήματος εναντίον των τέστ νοημοσύνης. Όταν όμως τοúτο προχωρεί παραπέρα και άρνείται ότι οι επιδόσεις των τέστ καθρεφτίζουν με περισσότερη ή λιγότερη έπάρκεια την πραγματικότητα των ανθρώπινων ίκανοτήτων, χαρισμάτων και δυνατότητων μέσα στα πλαίσια του ισχύοντος κοινωνικοοικονομικού συστήματος καταλήγει ν' άντικαθιστά τή μιá πλάνη

58. Mayer, "The Schools", σελ. 115.

μὲ μίαν ἄλλη, ἀποφεύγει νὰ μπεῖ στὴν οὐσία τοῦ προβλήματος, καὶ ὀδηγεῖ ἀναπόφευκτα σὲ ἓνα ἐπιπόλαιο βελτιωτισμὸ σὰν τρόπο ἀντιμετώπισης μιᾶς σοβαρώτατης ἀνθρώπινης ἀδυναμίας ποὺ οἱ ρίζες τῆς φτάνουν τόσο βαθιὰ ὅσο καὶ τὸ ἴδιο τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα⁵⁹.

Αὐτὴ ἡ ἀδυναμία, ἔχει σημασία νὰ τὸ καταλάβουμε, ἐπηρεάζει ὄχι μόνον τὰ παιδιά μὲ χαμηλὸ δείκτη νοημοσύνης τῶν μὴ προνομιούχων τάξεων ἀλλὰ καὶ τοὺς ἴδιους τοὺς νέους ἀπὸ τὰ ἀνώτερα στρώματα. Ἔχει σχέση μὲ τὴν ποιότητα τῆς ἐκπαίδευσης ποὺ παρέχουν τὰ σχολεῖα καὶ τὰ κολλέγια σὲ ὅλη τὴν ἀμερικάνικη νεολαία, τόσο τὴν προνομιούχα ὅσο καὶ τὴ μὴ προνομιούχα. Τὸ ὅτι δικαιολογημένα καὶ μάλιστα ἔντονα ἐπιμένουμε στὴ διπλὰ τραγικὴ θέση ἐκείνων ποὺ ὑποφέρουν ἀπὸ τὸ καθεστῶς τῶν διακρίσεων δὲν πρέπει καὶ πάλι νὰ μᾶς ὀδηγήσει στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἐκπαίδευση ποὺ παίρνουν οἱ ἀνώτερες τάξεις εἶναι καλὴ ἐκπαίδευση.

Τίποτε δὲν ἀπέχει περισσότερο ἀπ'τὴν ἀλήθεια. Ἄν ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς ἑνὸς ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος — γιὰ νὰ παραφράσουμε τὸ θαυμάσιο ὄρισμὸ τοῦ Ρόμπερτ Μαϊνхарντ Χάτσινς — εἶναι νὰ βοηθήσει τοὺς ἀνθρώπους νὰ ἀναπτύξουν τὶς ἰκανότητές τους στὸν ἀνώτατο βαθμὸ καὶ νὰ γίνουν ὅσο μποροῦν πιὸ εὐφρεῖς⁶⁰, καὶ ἂν «ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ ἀναπτύξει κανεὶς τὶς ἰκανότητες ἑνὸς παιδιοῦ ἕως τὰ ὅρια τῶν δυνατοτήτων του εἶναι νὰ ἀγωνίζεται σταθερὰ νὰ ἀναπτύξει τὶς δυνατότητες του αὐτὸς πέρα ἀπ' τὰ ὅρια τῶν σημερινῶν ἰκανοτήτων του»⁶¹, τότε τὰ σημερινὰ σχολεῖα αὐτῆς τῆς χώρας πραγματοποιοῦν σχεδὸν τὸ ἀντίθετο ἀπ' τὸ καθήκον τους. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὸ δεῖ κανεὶς σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος στοιχειώδη καὶ μέση παιδεία, κολλέγιο, πανεπιστήμιο — καὶ «ἓνα πράγμα μόνον ἐμποδίζει τὸ καθιερωμένο σύστημα τῆς ἐκπαίδευσής μας ἀπὸ τὸ νὰ γκρεμισθεῖ καὶ νὰ γίνῃ σκόνῃ καὶ στάχτη σὰν τὰ μυαλὰ αὐτῶν ποὺ τὸ ἐπινόησαν, καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ ἄκαμπτη ἀρετὴ ὀρισμένων δασκάλων»⁶². Οἱ ἀπο-

59. Μιὰ ὀλοκληρωτικὴ ἄρνηση τῆς ἀξίας καὶ τῆς χρησιμότητος τῶν τῶσ νοημοσύνης μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει ἐπίσης σὲ ὑποτίμηση τῆς ἐνδεχόμενης ἀξίας τους σὲ μιὰ ὀρθολογικὴ σοσιαλιστικὴ κοινωνία. Γιατὶ σὲ μιὰ τέτια κοινωνία, στὴν ὁποία οἱ κοινωνικο-οικονομικὲς ἐυκαιρίες γιὰ μάθηση γίνονται τουλάχιστο, κατὰ προσέγγιση ἰσές, οἱ ἔρπυνες τῶν ἔμφυτων ἰκανοτήτων μέσω τῶν τῶσ τοῦ τύπου μετρήσεων νοημοσύνης μποροῦν ν' ἀποκτήσουν τὴν ἀληθινὴν σημασία τους. Τέτιοι ὑπολογισμοὶ μπορεῖ τότε, ἀλλὰ μόνον τότε, νὰ γίνουν χρήσιμα ἐργαλεῖα ποὺ θὰ διευκολύουν μιὰ πιὸ κατάλληλὴ ὀργάνωση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος καὶ θὰ προσφέρουν σὲ κάθε παιδί καλύτερες πιθανότητες νὰ ἀξιοποιήσει τὰ φυσικὰ ἐνδιαφέροντα καὶ τὶς κλίσεις του.

60. Robert M. Hutchins, "The Higher Learning in America", Λονδίνο 1962. Βλέπε ἰδιαίτερα τὸν πρόλογο τῆς χαρτόδετης ἐκδόσης.

61. Adler, "What We Want of Our Schools", σελ. 91.

62. Eric Linklater, Laxdale Hall, ὅπως παρατίθεται στὸν Albert Lynd, "Quackery in the Public Schools", Νέα Ὑόρκη 1953, σελ. X.

*δείξεις γι' αυτό είναι τόσο συντριπτικές πού η δυσκολία δε βρίσκεται στη συγκέντρωσή τους αλλά στην όσο το δυνατόν πιό σύντομη παρουσίασή τους.

Σε ότι αφορά τη στοιχειώδη βαθμίδα της εκπαίδευσης, μιὰ επισκόπηση πού δημοσιεύθηκε πρόσφατα αναφέρει ότι τὰ 35% όλων τῶν Ἀμερικανῶν νέων εἶναι σοβαρὰ καθυστερημένοι στὴν ἀνάγνωση, ἐνῶ ἕνα πρόσθετο 40% δὲ διαβάζουν τόσο καλὰ ὅσο θὰ μπορούσαν. Τὸ παρακάτω ἀναφέρεται σὰν τυπικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς κατάστασης πού ἐπικρατεῖ στὰ σχολεῖα τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσης τῆς χώρας :

Ἔνα προκαταρκτικὸ διδακτικὸ βιβλίον περιέχει μόνον 15 λέξεις. Ἔνα δευτέρον προκαταρκτικὸ ἀλφαβητάριον δίνει μόνον 26 πρόσθετες λέξεις, γιὰ νὰ ἀκολουθήσει ἕνα ἀλφαβητάριον μὲ 80 λέξεις κι ἕνα ἀναγνωστικὸ μὲ ἄλλες 114. Ἔτσι, ὁ ἐπιτυχημένος ἀρχάριος ἀναγνώστης γνωρίζει 235 διαφορετικὰς λέξεις καὶ ἕνα ἐννιάχρονο παιδί τελειώνοντας τὴν τρίτη τάξη «γνωρίζει» ἢ μᾶλλον ἀναγνωρίζει 1342 λέξεις. Οἱ λέξεις αὐτὲς συνδυάζονται κατ' ἐπανάληψη γιὰ νὰ σχηματίσουν τὰ κείμενα τὰ ὁποῖα ἀπαιτοῦν μιὰν ἀτέλειωτη καὶ ἀνιαρὴ ἐπανάληψη πού δὲν μπορεῖ παρά νὰ περιορίζει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ παιδιοῦ καὶ τὴν ἐπιθυμία του γιὰ παραπέρα ἀνάγνωση. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ὀρισμένοι μαθητὲς σὲ ὀρισμένα σχολεῖα ἀποχτᾶνε μερικὰς πρόσθετες λέξεις στὴν ἡλικία τῶν 9 ἐτῶν. Ἀλλὰ τὸ ἐπίπεδον πού ἐπικρατεῖ στὴ στοιχειώδη ἐκπαίδευση εἶναι αὐτὸ πού εἴπαμε πιὸ πάνω⁶³.

Ἐπειδὴ ὑπάρχει τὸ ἐνδεχόμενον νὰ σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι τὸ ἐπίπεδον αὐτὸ καθορίζεται ἀπὸ τὴ «φυσικὴ τάξη πραγμάτων» καὶ ἀνταποκρίνεται στὶς ἔμφυτες ἰκανότητες τῶν παιδιῶν γενικά, εἶναι διδακτικὸ νὰ ρίξουμε μιὰ ματιὰ στὴν ἀνάλογη πρακτικὴ τῶν σχολείων τῆς Σοβιετικῆς Ἑνώσεως. Σ' αὐτὸ μᾶς διευκολύνει ἡ μελέτη τοῦ Τραιτς⁶⁴. Ἐνῶ, ἐπαναλαμβάνουμε, τὸ Ἀμερικανόπουλον τελειώνοντας τὴν τρίτη τάξη γνωρίζει λιγότερες ἀπὸ 1500 λέξεις, ἕνα σοβιετικὸ ἀναγνωστικὸ τῆς τρίτης τάξης χρησιμοποιεῖ 8000 κατὰ προσέγγιση λέξεις. Κι ἐνῶ τὸ ἀμερικάνικον ἀναγνωστικὸ τῆς τέταρτης τάξης περιέχει 532 λέξεις πού δὲν ἔχουν διδαχθεῖ στὰ προηγούμενα βιβλία, τὸ ἀντίστοιχον σοβιετικὸ ἐγχειρίδιον περιέχει ἕνα λεξιλόγιον 10.000 περίπου λέξεων, πράγμα πού σημαίνει ὅτι προσθέτει περίπου 2000 λέξεις σὲ κείνες πού χρησιμοποιοῦντο στὸ προηγούμενον ἀναγνωστικόν.

Ἡ εἰκόνα εἶναι ἡ ἴδια ἀν περάσουμε ἀπ' τὸ λεξιλόγιον — πιὸ ἀπλὸ μὲ-

63. Βλέπε Charles C. Walcutt, ed, "Tomorrow's Illiterates: The State of Reading Instruction To-day", Βοστώνη, 1961, ἀποσπάσματα.

64. "What Ivan Knows That Johnny Doesn't". Γιὰ τίς πληροφορίες πού παραθέτουμε αὐτὸ κείμενον, βλέπε ἰδιαίτερα σελ. 30-31.

τρο για τη μέτρηση τις επίδρασης στην ανάγνωση — στο περιεχόμενο των βιβλίων που δίνονται στα παιδιά της στοιχειώδους εκπαίδευσής μας για διάβασμα. Στη χώρα αυτή, «τα κείμενα των αναγνωστικών των σχολείων στοιχειώδους εκπαίδευσης για τις πρώτες τάξεις μιλάνε κυρίως για αγόρια και κορίτσια που μοιάζουν με χαρτονένιους καραγκιόζηδες, που παίρνουν μέρος σε άσημαντα περιστατικά στα όποια είναι ανακατεμένοι ή μαμάκα, ο μπαμπάκας, ή μπέιμπυ-σίστερ και οι θείες που κάνουν βίζιτα, οι παπούδες με τις φάρμες τους, οι ταχυδρόμοι, οι αστυφύλακες και οι ψιλικατζήδες της γειτονιάς και άλλοι λογής άνθρωποι μιάς υποθετικής και στείρας κοινωνίας». Και συγγραφείς των κειμένων αυτών που περιορίζονται σε μιὰ πνευματικά φτωχή γλώσσα είναι είτε «οι ίδιοι οι έραριστές των αναγνωστικών είτε πάλι οι στερημένοι φαντασία και άγνωστοι συγγραφείς παιδικών αναγνωσμάτων που ξέρουν τὰ πάντα σχετικά με τους κανόνες έλέγχου του λεξιλογίου». Τὰ ανάλογα σοβιετικά αναγνωστικά, απ' τήν άλλη μεριά, αποτελούνται κατά κύριο λόγο από συγγράμματα (πεζό λόγο και ποίηση) διάσημων Ρώσων συγγραφέων όπως ο Τολστόι, ο Τουργκένιεφ, ο Πούσκιν, ο Κορολένκο, ο Νεκράσοφ, ο Γκόρκυ και άλλοι. Συνοψίζοντας, ο Τραϊής γράφει: «Θά ήθελα παραπολύ νά ήμουν σε θέση νά πώ ότι μέσα στά άμερικάνικα βασικά αναγνωστικά υπάρχει μιὰ σειρά με έπιλογές έστώ και κατά προσέγγιση όμοιες σε δυσκολία, ποιότητα και πληροφοριακό πλούτο με κείνες των αναγνωστικών της Ρόντναγια Ρέτς, αλλά δέν ξέρω καμιά. Για τὰ περισσότερα απ' αυτά τὰ βασικά αναγνωστικά μπορούμε νά πούμε ότι μερικά είναι χειρότερα από τ' άλλα, αλλά όχι πολύ χειρότερα, γιατί όλα είναι άσχημα». Έτσι, άντι νά κάνουν τó παιδι έξυπνο όσο μπορεί νά γίνει, άντι νά αγωνίζονται σταθερά για ν' αναπτύξουν τις δυνατότητες τους πέρα απ' τὰ όρια της ταρινής του ικανότητας, αυτό που «κάνουν» τὰ σχολεία της στοιχειώδους εκπαίδευσής μας είναι νά συμπιέζουν τó μυαλό των παιδιών σε «μιὰ υπεραπλουστευμένη, αποκλειστικά μικροαστική εξιδανίκευση που είναι σχεδόν πάντα άσχετη με την πραγματική ζωή»⁶⁵, ή, κατά την όμη αλλά πετυχημένη έκφραση του Μόρτιμερ Σμίθ, νά «λιγοστεύουν τó μυαλό του παιδιού».

Αυτά για τὰ σχολεία της στοιχειώδους εκπαίδευσης. Καθώς ανεβαίνουμε τήν κλίμακα πρós τις ύψηλότερες βαθμίδες, ή κατάσταση γίνεται ίσως κάπως πιό περίπλοκη αλλά καθόλου καλύτερη. Είναι αλήθεια πώς αποτελεί ένα πολύ μεγάλο έπίτευγμα τó ότι υπό τó καθεστώς του αναπτυγμένου καπιταλισμού ή παιδική εργασία περιορίσθηκε σε μεγάλο βαθμό, και σχεδόν εξαλείφθηκε έντελώς, και ότι σχεδόν όλα τὰ παιδιά κάτω από τὰ 14 χρόνια και πάνω από τὰ 90% των έφηβων ηλικίας από 14 μέχρι 17

65. Στο ίδιο, σελ. 21, 28 και 29.

χρόνων, φοιτούν στο σχολείο. Το ότι κατορθώθηκε μία τέτοια σχεδόν καθολική σχολική κάλυψη, δείχνει, όπως είναι επόμενο, τις υπάρχουσες δυνατότητες της εκπαίδευσης, και δίνει μια συγκεκριμένη απόδειξη του τί μπορεί να πραγματοποιηθεί σε μίαν ορθολογικά οργανωμένη κοινωνία. Μά όπως έχουν τα πράγματα τέτοιες στατιστικές τείνουν να δώσουν μια σφαλερή εντύπωση. Υποβάλλουν την ιδέα ότι το εκπαιδευτικό αποτέλεσμα μπορεί να μετριέται ποσοτικά, ότι ο αριθμός των εγγεγραμμένων μαθητών, ο αριθμός των χρόνων φοίτησης και ο αριθμός των ώρων διδασκαλίας την εβδομάδα αποτελούν ουσιαστικούς δείκτες του μεγέθους των αποτελεσμάτων της εκπαιδευτικής προσπάθειας.

Και όμως, όταν ερχόμαστε στο αποφασιστικό στοιχείο, την ποιότητα δηλαδή της εκπαίδευσης, η παρακάτω διαπίστωση συνοψίζει προφανώς όσο καμιά άλλη την υπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων.

Στην αμερικάνικη εκπαίδευση λειτουργεί ένα είδος Νόμου του Γκρέσαμ. Τα επίπεδα πέφτουν απ' άκρο σ' άκρο. Μία σημερινή μέση βαθμολογία 85% είναι ισοδύναμη με την άπλη προβιβάσιμη βαθμολογία του 60% εδώ και μία γενιά — και αυτό είναι ενδεικτικό για τη μείωση των πολιτειακών απαιτήσεων σ' ό,τι αφορά το πτυχίο του γυμνασίου. Όλο ένα και περισσότερο, τα γυμνάσια υποχρεώνονται να διδάσκουν στοιχειώδη θέματα επειδή τα σχολεία της στοιχειώδους εκπαίδευσης δεν καταφέρνουν να το κάνουν. Τα κολλέγια πρέπει να κάνουν συμπληρωματικά μαθήματα για τα θέματα των γυμνασίων και μερικές φορές και του σχολείου στοιχειώδους εκπαίδευσης, επειδή οι άρχαριοι δεν μπορούν να συλλαβίσουν, να γράψουν σύμφωνα με τους κανόνες της γραμματικής, να εκφραστούν, ή επειδή πολλοί απ' αυτούς έχουν μεσάνυχτα από μαθηματικά. Κάθε χρόνο δοκιμάζουμε ευχαρίστηση για το μεγαλύτερο αριθμό των Αμερικανόπουλων που πηγαίνουν για περισσότερο χρόνο στο σχολείο και φθάνουν σε υψηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης. Ταυτόχρονα όμως τα υψηλότερα επίπεδα γίνονται χαμηλότερα, έτσι που καταλήγουμε εκεί από όπου αρχίσαμε εδώ και εκατό χρόνια, σε μία στοιχειώδη επαγγελματική εκπαίδευση για την πλειοψηφία και ένα φτωχό, προπαρασκευαστικό για το κολλέγιο, κύκλο για μία μειοψηφία των μαθητών⁶⁶.

Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνεται από τόσες διαφορετικές και ανεξάρτητες επισκοπήσεις και μελέτες ώστε η ακρίβειά της να μη μπορεί να αμφισβητηθεί. Έτσι το 1960, το Πρόγραμμα Ταλέντο, ένα τεράστιο εθνικό πρόγραμμα έλέγχου που περιέλαβε 450.000 σπουδαστές, έδειξε ότι τα 99% όλων των μαθητών στο γυμνάσιο δεν μπορούν να συγγράψουν μία πεντά-

66. H G. Rickover, "Education and Freedom", Νέα Υόρκη 1957, σελ. 145.

λεπτή έκθεση χωρίς να κάνουν λάθη στα αγγλικά. "Ο Οδύλλιαμ Α. Γκόραμ, δ' επόπτης του τέστ, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα αποτελέσματα είναι «ένα θλιβερό σχόλιο για τα προϊόντα των γυμνασίων μας»⁶⁷.

Το κακό δεν περιορίζεται στα αγγλικά. "Όπως αναφέρει το Συμβούλιο για τη Βασική Έκπαίδευση :

Πώς μπορούμε να περιμένουμε απ' το μαθητή του γυμνασίου να είναι γνώστης ξένων γλωσσών όταν δεν έμαθε ποτέ στο σχολείο της στοιχειώδους εκπαίδευσης τα στοιχεία που συγκροτούν τη δική του γλώσσα; Πώς μπορεί να καταλάβει από ιστορία όταν δεν έχει αίσθηση της χρονολογικής προόδου των γεγονότων; Πώς μπορεί να καταλάβει τα άνωτερα μαθηματικά ή τη νεώτερη φυσική όταν η αριθμητική που έχει διδαχθεί έχει κυρίως μιὰ κοινωνική χρησιμότητα, είναι δηλαδή κάτι το χρήσιμο για όταν θέλει κανείς να κάνει ψιλὰ ή να ξεφλήσει το φόρο επί του εισοδήματός του; Πάνω απ' όλα, πώς μπορεί να καταλάβει και να απολαύσει τα καλὰ βιβλία, ή να εκφρασθεί απλά και καθαρά στα γραφτά του, όταν δεν έχει μάθει ποτέ να διαβάσει σωστά ή πώς να γράφει⁶⁸;

Ταυτόχρονα τὰ προγράμματα των γυμνασίων είναι παραγεμισμένα με μαθήματα φωτογραφικής, ξυλουργικής, προσαρμογής στην οικογενειακή ζωή, πώς να αντιμετωπίσει κανείς το πρόβλημα του κανονικού βαδίσματος, πώς να κλείνει ραντεβού, δακτυλογράφησης, όμιλίας, οδήγησης, λιανικής πώλησης και τὰ λοιπὰ και οὕτω καθ' ἑξῆς. "Όπως τὸ θέτει με χαρακτηριστική δύναμη ὁ Χάτσινς, «τὰ ἀμερικάνικα εκπαιδευτικὰ πρότυπα ξέπεσαν... και ἡ στενή ἐκπαίδευση, ὁ ἐπαγγελματισμὸς και ἡ πεζότητα ἔχουν ὑπερισχύσει»⁶⁹.

Θὰ πηγαίναμε πολὺ μακριὰ ἂν ἐπιχειρούσαμε νὰ ἐξετάσουμε λεπτομερειακὰ τὸ εἶδος τῆς ἐκπαίδευσης ποὺ παρέχουν τὰ κολλέγια και τὰ πανεπιστήμια. "Ό,τι παρατηροῦσε ὁ Θόρστυν Βέμπλεν πρὶν κάπου σαράντα πέντε χρόνια ἰσχύει με πολλαπλὴ δύναμη και σήμερα: «"Ό,τι κι ἂν συνέβαινε τὸν παλιὸ καιρὸ όταν τὸ ἀμερικάνικο κολλέγιο ἀναπτύχθηκε και ἀνθίσε για πρώτη φορά, εἶναι πάντως ἀναμφισβήτητο ὅτι τὸ πανεπιστήμιο ποὺ παίρνει τώρα τὴ θέση τοῦ κολλέγιου δὲν μπορεί νὰ θεωρεῖται σὰν ἴδρυμα ἀνώτατης παιδείας»⁷⁰.

67. Council for Basic Education, Bulletin, Δεκέμβριος 1960, σελ. 8.

68. Council for Basic Education, Bulletin, Ἰανουάριος 1960, σελ. 8.

69. Hutchins, "The Higher Learning in America", σελ. XIII.

70. Thorstein Veblen, "The Higher Learning in America: A Memorandum on the Conduct of Universities by Business Men", Νέα Ὑόρκη, 1918. Ἡ περικοπὴ εἶναι ἀπὸ τὴν τρίτη ἔκδοση, Stanford, California, 1954, σελ. 24.

Αυτό αναγνωρίζεται και από τον πρώην Πρόεδρο του Χάρβαρντ Κόναντ που αναφέρει ότι «το πτυχίο του πανεπιστήμιου από καιρό πια έχασε κάθε έννοια πιστοποιητικού σπουδαστικής επίδοσης ή ολοκλήρωσης του κύκλου σπουδών μιας τυπικής ακαδημαϊκής μόρφωσης»⁷¹. Η αλήθεια είναι ότι τις περισσότερες φορές τα κολλέγια έχουν μετατραπεί σε άπλη προέκταση των γυμνασίων. Επιδιώκουν εν μέρει να αναπληρώσουν τις πιο καταφανείς ελλείψεις της στοιχειώδους και της μέσης εκπαίδευσης και εν μέρει παρέχουν στους πελάτες τους την ίδια τροφή για τέσσερα επιπλέον χρόνια. Ως ένα βαθμό αυτό οφείλεται αναμφισβήτητα, όπως σημειώνει ο εκπαιδευτικός συντάκτης των «Τάιμς Νέας Υόρκης», στο γεγονός ότι «ακόμα και η εκπαιδευτική πολιτική και η δύναμη των πανεπιστημίων βρίσκονται, σε τελευταία ανάλυση, στο έλεος των δημοτικών σχολείων και γυμνασίων»⁷². Περισσότερο σημαντικό, ωστόσο, είναι το γεγονός ότι οι δυνάμεις που καθορίζουν την ποιότητα του εκπαιδευτικού μας συστήματος λειτουργούν με την ίδια δραστηριότητα στο κολλεγιακό επίπεδο όπως και στους χαμηλότερους όρους της οικοδομής.

Το αποτέλεσμα είναι, για να παραθέσουμε απόσπασμα μιας πρόσφατης μνημειώδους μελέτης για την αμερικάνικη ανώτατη παιδεία, ότι «μια πιο προσεχτική ματιά στους ανθρώπους με κολλεγιακή μόρφωση στις Ήνωμένες Πολιτείες αρκεί να διαλύσει κάθε αυταπάτη ότι τα ιδρύματα της ανώτατης παιδείας μας επιτελούν ένα καλό έργο φιλελεύθερης εκπαίδευσης»⁷³.

Αυτό δε θα έπρεπε να μας εκπλήσσει. Στα περισσότερα κολλέγια της χώρας, τόσο στα καλά όσο και στα κακά, το πρώτο μισό του προγράμματος — που συνήθως αναφέρεται σαν κατώτερο τμήμα, ή πρόγραμμα γενικών σπουδών — είναι αφιερωμένο σ' αυτό που με βάση τα λογικά πρότυπα θα έπρεπε κυρίως να αποτελεί την ύλη των γυμνασίων και ακόμα και των σχολείων στοιχειώδους εκπαίδευσης. Όπως μπορεί να φαντασθεί κανείς, η προσπάθεια αυτή είναι αναπόφευκτα καταδικασμένη σε αποτυχία. Είναι έργο Σίσσυφου τὸ νὰ ἐπιχειρεῖ κανεὶς νὰ ἀνατρέψει σὲ δυὸ ἀκαδημαϊκὰ ἔτη τὶς συνήθειες σκέψης, τὴ στάση ἀπέναντι στὴν πνευματικὴ ἐργασία, καὶ τὸν τρόπο μελέτης ποὺ ἀποχτήθηκαν στὰ δέκα χρόνια στοιχειώδους καὶ μέσης ἐκπαίδευσης. Ὅτι τέτια εἶναι πραγματικὰ ἡ κατάσταση μπορεῖ νὰ τὸ διαπιστώσει κανεὶς παντοῦ. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα, ἓνα τεράστιο ποσοστὸ τῶν ἀποφοίτων τῶν κολλεγίων δὲν ἀγνοεῖ μονάχα τὸ περιεχόμενο, τὶς τάσεις καὶ τὴ σημασία τῆς ἀγγλικῆς καὶ ἀμερικάνικης λογοτεχνίας (γιὰ νὰ μὴν

71. J. B. Conant, "The American High School Today", Νέα Υόρκη, 1959, σελ. 6.

72. Fred M. Hechinger, "The Big Red Schoolhouse", Ν. Υόρκη, 1962, σελ. 17.

73. Nevitt Sanford, "The American College: A Psychological and Social Interpretation of the Higher Learning", Νέα Υόρκη, 1962, σελ. 10.

πούμε τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας); ἀλλὰ καὶ εἶναι ἀνίκανο νὰ γράψει σὲ ἀνεκτὸ στυλ καὶ ὀρθογραφία⁷⁴. Ἡ κατάσταση εἶναι ἰδιαίτερα ἐντυπωσιακὴ, καὶ θλιβερή, σ' ἓνα τομέα πού πρέπει ἀσφαλῶς νὰ θεωρεῖται σὰν ἡ σπόνδυλικὴ στήλη κάθε οὐμανιστικῆς παιδείας, τῆς ἱστορίας.

Ἐδῶ ἓνα παραφορτωμένο πρόγραμμα διδασχῆς γιὰ ἓνα χρόνο «καλύπτει» ὅλο τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸν προϊστορικὸ ἄνθρωπο μέχρι τὶς τελευταῖες προεδρικές ἐκλογές κι ἐπικαλύπτει τὰ κοματάκια καὶ κομᾶτια ἱστορίας πού ὁ φοιτητὴς μαθαίνει ὅπως-ὅπως στὸ λεγόμενο μάθημα «κοινωνικῶν σπουδῶν» τοῦ δημοτικοῦ καὶ τοῦ γυμνασίου.

Ἄν πάρουμε ὑπόψη ὅτι αὐτὰ τὰ μαθήματα, ἐπισκόπησης τῆς ἱστορίας π.χ. τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἢ ὅπως καὶ νὰ λέγονται, διδάσκονται ἀπὸ βοηθούς καὶ δασκάλους μὲ πανιγρὴ ἐκπαίδευση καὶ χωρὶς πείρα — ποίος μπορεῖ πραγματικὰ νὰ ἔχει τὰ προσόντα γιὰ μιὰ προσπάθεια αὐτοῦ τοῦ εἶδους; — καὶ ὅτι βασίζονται ἀναπόφευκτα σὲ πεζὰ ἐγχειρίδια καὶ ὀγκώδεις ἐπιτομές πού περιλαμβάνουν λίγες ἀνάμικτες σελίδες ἀπὸ κάθε «μεγάλο» συγγραφέα, ἀπὸ τὸ Σωκράτη μέχρι τὸν Τούνμπη, δικαιούμαστε νὰ ρωτήσουμε κατὰ πόσο :

Μποροῦσε νὰ ἐπινοηθεῖ καλύτερος τρόπος γιὰ νὰ καταστρέψει στὸ σπουδαστὴ κάθε ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία καὶ κάθε ἰκανότητα γιὰ ἱστορικὴ σκέψη; Καὶ ἡ εἰκόνα δὲν πολυκαλυτερεῖ ἐπειδὴ ρίχνουν μέσα στὴ χοάνη τῶν «γενικῶν σπουδῶν» δυὸ στοιχειώδη μαθήματα πού παρέχουν ἓνα ἐπίχρισμα ἡμιμάθειας σχετικὰ μὲ τὶς κοινωνικὲς καὶ φυσικὲς ἐπιστῆμες. Αὐτὸ πού δίνει ἡ «ἐκπαίδευση» αὐτοῦ τοῦ εἶδους στοὺς τρώφιμους τῆς εἶναι δῆθεν γνώσεις καὶ κατανόηση πού ὅμως δὲν ὑπάρχουν στὴν πραγματικότητα, δῆθεν γνώσεις πού εὐκόλα ἐξελίσσονται σὲ ἀποτελεσματικὸ ἐμπόδιο στὴ μάθηση καὶ ἔτσι γίνονται περισσότερο ἐπιζήμιες ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἀγνοία.

Ἡ μετάβαση ἀπ' τὸ κατώτερο τμῆμα τοῦ κολλεγίου στὸ ἀνώτερο ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα μιὰ κάποια ἀλλαγὴ: Τὸ «συμπληρωματικὸ» πρόγραμμα γιὰ τὴν κάλυψη τῆς ἀνεπάρκειας τῆς προκολλεγιακῆς ἐκπαίδευσης ὑποτίθεται ὅτι ὀλοκληρῶνεται μέσα στὰ πρῶτα δυὸ χρόνια. Τὸ ἔργο τῶν ἐπόμενων δύο χρόνων εἶναι περισσότερο διαφοροποιημένο. Ἐνα μεγάλο μέρος τῶν μελλοντικῶν τελειόφοιτων τοῦ κολλεγίου — πιθανὸν τὸ ἓνα τρίτο περίπου —

74. «Χωρὶς τὴν παραμικρὴ ὑπερβολὴ μπορῶ σὰ δάσκαλος τελειόφοιτων σπουδαστῶν τῆς ἀγγλικῆς, νὰ πῶ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἔστω καὶ ἡ πιὸ ἀπλὴ πρόβλεψη πού νὰ μπορῶ νὰ κάνω σχετικὰ εἴτε μὲ τὶς γνώσεις εἴτε μὲ τὴ δεξιότητα πού ἔχουν ἤδη ἀποκτήσει. Δὲν μπορῶ νὰ προβλέψω ὅτι ἔστω καὶ ἓνα βιβλίο διαβάστηκε ἀπὸ ὅποιονδήποτε στὴν τάξη. Δὲν μπορῶ νὰ προβλέψω τὴν παραμικρὴ γνώση ἱστορίας ἀπὸ τὶς Γραφές ἢ μύθου ἢ παραμυθιοῦ ἢ παιδικῆς ἀφήγησης». William Riley Parker, καθηγητὴς τῆς ἀγγλικῆς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἰνδιάνια, ὅπως ἀναφέρεται στὸ «Δελτίο» τοῦ Συμβουλίου γιὰ τὴ Βασικὴ Ἐκπαίδευση, Δεκέμβριος 1961, σελ. 10.

περνᾶ καὶ τὸν ἀνώτερο κύκλο σπουδῶν χωρὶς κανένα εἰδικὸ ἀντικειμενικὸ στόχο ὡς πρὸς τὴ μελλοντικὴ του ἀπασχόληση. Προερχόμενα κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ οἰκογένειες τῶν ἀνωτέρων καὶ μεσαίων τάξεων, «πολὸν μεγάλα γιὰ τὰ παιχνίδια καὶ πολὺ μικρὰ γιὰ τὴ δουλειά», τὰ ἀγόρια αὐτῆς τῆς κατηγορίας ζητοῦν νὰ πάρουν τὸ δίπλωμα σὰν ἓνα ἀπαραίτητο σύμβολο κοινωνικῆς θέσης καὶ σὰν προϋπόθεση γιὰ κάποιο εἶδος ὑπαλληλικῆς ἀπασχόλησης στὸν κόσμον τῶν ἐπιχειρήσεων, ἐνῶ ἡ φοίτηση τῶν κοριτσιῶν στὸ κολλέγιο εἶναι ὁ καλύτερος δρόμος πρὸς ἓνα ταιριαστὸ γάμο. Ἐπειδὴ δὲν ἐνδιαφέρονται γιὰ κανένα τομέα εἰδίκευσης, οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς σπουδαστῆς ἔχουν τὴν τάση νὰ διαλέγουν αὐτὸ πού ἢ ἀκαδημαϊκῆ κοινῆ γνώμη θεωρεῖ πὼς εἶναι μιὰ «σίγουρη εἰδίκευση», καὶ νὰ περιορίσουν τὶς προσπάθειές τους στὸ ἐλάχιστον πού μπορεῖ νὰ ἀπαιτηθεῖ γιὰ νὰ μαζέψει προβιβάσιμους βαθμοὺς ἕνας τζέντλεμαν. Ἀνάμικτο μὲ διάφορές ἀθλητικὲς καὶ κοινωνικὲς δραστηριότητες, τὸ πρόγραμμα αὐτὸ τοῦ ἀνωτέρου κύκλου σπουδῶν, πού τὸ ἀποτελοῦν κάμποσα μαθήματα τὸ περιεχόμενο τῶν ὁποίων χάνεται ἀπ' τὸ μυαλὸ τοῦ σπουδαστῆ ἀμέσως μόλις ὀλοκληρώσει τὶς τελικὲς ἐξετάσεις, καὶ ἐπειδὴ ἀπαιτεῖ πολὺ λίγο διάβασμα, (συνήθως τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐγχειρίδια), προσθέτει πολὺ λίγα στὰ ὅσα μαθεύτηκαν προηγουμένως. Αὐτὸ ἰσχύει γιὰ τὰ καλύτερα κολλέγια τῆς χώρας. Ὅσο γιὰ τὴ συντριπτικὴ τους πλειοψηφία τὰ ὅσα ἐπιτυγχάνουν εἶναι πολὺ λιγότερα. Σὲ ὅλα τους πάντως ταιριάζει πέρα γιὰ πέρα ἡ παρατήρηση τοῦ Χάτσινς: «Ἐνα ἀπ' τὰ εὐκολώτερα πράγματα στὸν κόσμον εἶναι νὰ καταρτίξει κανεὶς ἓνα κατάλογο τῶν φαιδρῶν μαθημάτων πού προσφέρουν τὰ κολλέγια καὶ τὰ πανεπιστήμια τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν. Τέτοια μαθήματα ἀντανაკλοῦν τὴν πλέρια ἔλλειψη ὀλοκληρωμένης καὶ ὀρθολογικῆς πολιτικῆς ἀπ' τὴν ὁποία ὑποφέρουν αὐτὰ τὰ ἰδρύματα»⁷⁵.

Θὰ μπορούσε ἴσως νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι προκειμένου γι' αὐτὸ τὸ ἓνα τρίτον τῶν «τζέντλεμαν» τοῦ σπουδαστικοῦ κόσμου ὅλα τὰ παραπάνω δὲν ἔχουν καὶ πολλὴ σημασία — οἱ σπουδαστῆς αὐτοὶ ἐνδιαφέρονται μόνο γιὰ τὸ δίπλωμα καὶ γιὰ τίποτε ἄλλο. Ἀλλὰ ἡ κατάσταση γίνεταί πραγματικὰ δραματικὴ ὅταν ἐξετάσουμε αὐτὸ πού κατὰ προσέγγιση ἰσοδυναμεῖ μὲ ἓνα δεῦτερον τρίτον τῶν ἀποφοίτων τῶν κολλεγίων: Ἐκείνων πού πηγαίνουν στὸ κολλέγιο μὲ σκοπὸ νὰ διαλέξουν τὴ δύσκολη καὶ ὑπεύθυνη σταδιοδρομία τοῦ δάσκαλου ἢ τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ διευθυντῆ μέσης καὶ στοιχειώδους ἐκπαίδευσης. Τί εἶδους ἐκπαίδευση παίρνουν οἱ ἐκπαιδευτικοὶ μας; Μιὰ τραχεῖα ἀπάντηση σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα δόθηκε ἀπ' τὸν Λῶρενς Α. Κίμπτον στὴ διάρκεια τῆς θητείας του ὡς ἐπίτιμος προέδρου τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Σικάγου: «Οἱ Παιδαγωγικὲς Σχολὲς πού ἐκπαιδεύουν δασκάλους καὶ

75. Hutchins, "The Higher Learning in America", σελ. XIII.

διαμορφώνουν το πρόγραμμα για τα σχολεία μέσης εκπαίδευσης έχουν, δλες τους γενικά, μεγάλα χάλια: Πολλοί συχνά είναι έντελως άποκομένες από το κύριο σώμα του πανεπιστημιακού κόσμου και ακολουθούν ένα πολύ άμφιβολης αξίας και αδύνατου περιεχομένου εκπαιδευτικό πρόγραμμα»⁷⁶. Ένας άλλος παρατηρητής συνοψίζει τις έκτεταμένες μελέτες του για την εκπαίδευση των δασκάλων μας με τη διαπίστωση ότι οι παιδαγωγικές ακαδημίες — που σύμφωνα με την έκθεση του Χάρβαρντ «διδάσκουν κάθετι εκτός απ' αυτό που είναι απαραίτητο, δηλαδή την αγάπη της γνώσης» — μάς προμηθεύουν δασκάλους που είναι οι πιο πενιχρά εκπαιδευμένοι πολίτες μας⁷⁷. Απτή ή διαπίστωση επιβεβαιώνεται από μια σειρά τέστ και πιστοποιήσεις που κατατάσσουν τα διάφορα τμήματα των πανεπιστημίων ανάλογα με το γενικό επίπεδο νοημοσύνης των σπουδαστών που συγκεντρώνονται σ' αυτά. Όλες αυτές οι μελέτες δείχνουν ότι οι παιδαγωγικές ακαδημίες βρίσκονται στη χαμηλότερη βαθμίδα της κλίμακας: «Προφανής εξήγηση απτής της κατάστασης είναι ότι καθρεφτίζει το βαθμό δυσκολίας των θεμάτων που συνήθως διδάσκονται στον κατώτερο κύκλο. Η κατάταξη απτή διαπιστώθηκε, πραγματικά, ότι έχει σχέση με τις φήμες για τη δυσκολία που αντιμετωπίζουν οι σπουδαστές του κατώτερου κύκλου σ' αυτός τους τομείς»⁷⁸.

Ούτε και μπορούσε να γίνει αλλιώς: Το πρόγραμμα σπουδών ενός μελλοντικού δασκάλου ή διευθυντή σχολείου είναι παραφορτωμένο με μιάν όλόκληρη βεντάγια μαθημάτων, που: ή πνευματική κενότητα, ή πεζότητα και ή άνιαρότητά τους είναι παροιμώδεις. Η διδασκαλία από πλευράς θεμάτων καλλιεργεί την έπαρση της άγνοιας (όπως π.χ. το θερινό πρόγραμμα ενός κολλέγιου για δασκάλους που πραγματεύεται μέσα σέ τριάντα μέρες την παγκόσμια λογοτεχνία απ' την αρχαιότητα μέχρι τον είκοστό αιώνα)⁷⁹. Και ή φροντίδα που έχουν όλοι για το πώς θα διδάξουν τείνει να σκοτώσει το ενδιαφέρον για το τί θα διδάξουν. Η ύποχρέωση παρακολούθησης λογής μαθημάτων, έργαστήριων και σεμιναρίων, προκειμένου έτσι να παρθεί το πιστοποιητικό σπουδών εξασφαλίζει στις παιδαγωγικές σχολές ένα δέσμο ακροατήριο. «Στο γεγονός αυτό φιλικά διακείμενοι κριτικοί διαβλέπουν τάσεις προς μιάν κατάσταση που πολύ γρήγορα εξελίσσεται

76. Αναφέρεται στο «Δελτίο» του Συμβούλιου για τή Βασική Έκπαίδευση, Φεβρ. 1960, σελ. 5.

77. Mortimer Smith, "The Diminished Mind: A Study of Planned Mediocrity in Our Public Schools", Σικάγο, 1954, σελ. 87.

78. Carl Bereiter και Mervin B. Freedman, "Fields of Study and the People in Them, στο Νevitt Sanford, ed., "The American College", σελ. 564.

79. Mortimer Smith, "The Diminished Mind", σελ. 93.

σὲ ἀμαθῆ καὶ ἐκχυδαϊσμένη ἐκμετάλλευση τῶν λιγότερο οὐσιαστικῶν δραστηριοτήτων»⁸⁰:

Ἡ φύση καὶ ἡ ποιότητα τῆς ἐκπαίδευσης ποῦ δίνεται στοὺς ἐκπαιδευτικούς μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ ἂν πάρουμε μιὰ ἰδέα γιὰ τὴ βάση πάνω στὴν ὁποία χορηγοῦνται τὰ ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ πτυχία. Ἐτσι, π.χ., ἡ κορυφαία παιδαγωγικὴ σχολὴ τῆς χώρας, τὸ Διδασκαλικὸ Κολλέγιο τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Κολοῦμπια ἀπένευμε τὸν τίτλο τοῦ διδάκτορα τῆς Παιδαγωγικῆς σὲ δυοπήφιους ποῦ ὑπέβαλαν διατριβὲς πάνω στὰ ἐξῆς θέματα :

Ἡ συλλογικὴ ἐπιλογή τῆς σχολικῆς ἐπίπλωσης πρὸς χρῆση τῶν νηπιαγωγείων μέσω τοῦ προγράμματος τῆς τρίτης τάξης τῶν δημόσιων σχολείων τοῦ Γκάρντεν Σίτυ.

Ὁδηγὸς γιὰ κατασκηνώσεις κατηχητικῶν σχολείων μὲ ἰδιαίτερη ἀναφορὰ στὴν Μπρόνβιλ.

Ὑποδείξεις γιὰ τὴ μεθοδολογία διαμόρφωσης σύνθετης ἰδανικῆς εἰκόνας τῆς ἐπαγγελματίου νοσοκόμας.

Ἱστορία τῶν ἀγῶνων κωπηλασίας, στὰ κολλέγια καὶ πανεπιστήμια τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς.

Στὸ πανεπιστήμιο τῆς πολιτείας τοῦ Μίσιγκαν, οἱ διατριβὲς ποῦ ὑποβλήθηκαν γιὰ τὴν ἀπόκτηση τοῦ ἀνώτατου ἐκπαιδευτικοῦ διπλώματος περιλαμβάνουν τὰ παρακάτω θέματα :

Ἀξιολόγηση τῶν δεκατριῶν τύπων κράνους στὸ ποδόσφαιρο, πάνω στὴ βάση ὀρισμένων μετρήσεων τῶν ἀποτελεσμάτων σύγκρουσης.

Διερεύνηση διαφόρων μεθόδων ποῦ χρησιμοποιοῦνται στὴν ἀξιολόγηση τῶν ποδοσφαιρικῶν κρανῶν.

Μελέτη γιὰ τίς διαφορὲς προσωπικότητας ἀνάμεσα σὲ μιὰ ομάδα γυναικῶν ποῦ πῆρε μέρος σὲ μαθήματα ραψίματος στὸ πλαίσιο προγράμματος ἐκπαίδευσης ἐνηλίκων καὶ μιὰ ομάδα ἀπὸ φίλες καὶ γειτόνισσες τους ποῦ δὲν πῆραν μέρος σὲ καμιά ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα ἐνηλίκων.

Τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Βόρειας Ντακότα ἀπένευμε τὸ ἀνώτατο ἐκπαι-

80. Edgar W. Knight κ, «Τὸ ἀθηκὸν τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐκπαίδευσης πρὸς τὰ σχολεῖα», *School and Society*, 6 Ὀκτωβρίου 1961 (ὅπως παρατίθεται στοῦ Smith, «The Diminished Mind», σελ. 91-2, ὅπου παρέχεται ἡ πληροφορία ὅτι ὁ συγγραφέας μέχρι τὸ θάνατό του τὸ 1953 ἦταν ἀντεπιστέλλων καθηγητῆς τῆς ἱστορίας τῆς παιδαγωγικῆς στὸ πανεπιστήμιο τῆς Βόρειας Καρολίνας.

δευτικό του δίπλωμα για μιὰ διατριβή με τὸν τίτλο, Ἐπιλογή βασικῶν προβλημάτων στὸ πρῶτο ἔτος διδασκαλίας τῆς δακτυλογραφίας. Καὶ ὁ βαρύνδουπος σκοπὸς μιᾶς μελέτης ἐπὶ διδακτορία στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἰντιάνας ἦταν «να καθορίσει ποιὰν ἐπίδραση μπορεῖ νὰ ἔχει στὴν ἀπόδοση τοῦ δάσκαλου ἢ χρῆση τοῦ γέλιου καὶ τοῦ χαμόγελου ἀπὸ δάσκαλους καὶ μαθητῶν»⁸¹.

Θὰ μπορούσε νὰ παρατηρήσει κανεὶς ὅτι αὐτὲς οἱ περιπτώσεις ἀποτελοῦν ἀξιοθρήνητες ἐξαιρέσεις. Δυστυχῶς μιὰ τέτια παρατήρηση δὲν ἔχει βάση. Γιατὶ πρῶτα-πρῶτα θὰ μπορούσαμε νὰ πολλαπλασιάσουμε με μεγάλη εὐκολία τὴν ἐντελῶς ἄσκοπη παράθεση ἀνακοινώσεων γιὰ μαθήματα ποὺ ὀρίζονται καὶ γιὰ διατριβὲς ποὺ γίνονται δεκτὲς ἀπὸ τὶς παιδαγωγικὲς σχολές. Ἄλλὰ ἀκόμα μεγαλύτερη σημασία ἔχει τὸ γεγονός, ὅτι πολλὲς φορὲς μιὰ «χτυπητὴ περίπτωση», ὅπως τὴν εἶπε ὁ Ρικάρντο, αὐτὸ δηλαδὴ ποὺ ἐκ πρώτης ὄψης θὰ ἔπρεπε νὰ παραμεριστεῖ σὰν «ὑπερβολή», ρίχνει περισσότερο φῶς πάνω σ' ἓνα φαινόμενο ποὺ βρίσκεται ὑπὸ ἔρευνα. Ἡ χτυπητὴ περίπτωση, ἢ ὑπερβολή, στρέφει τὴν προσοχὴ πρὸς τὶς συνθήκες ποὺ βρίσκονται στὴ βάση της καὶ ποὺ ἄλλιῶς θὰ μπορούσαν νὰ περάσουν ἀπαράτηρες. Αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ στὴν προκειμένη περίπτωση: Μᾶς βοηθᾷ νὰ δοῦμε τὴν παιδαγωγικὴ σχολὴ ὅπως εἶναι στὴν πραγματικότητα, δηλαδὴ, σὰν «τὴν πνευματικὴ φτωχογειτονιά κάθε πανεπιστημίου-πολῆς καὶ σὰ φυσικὸ στόχο τῆς εἰρωγείας τῶν ἄλλων σχολῶν»⁸².

Δὲ χρειάζεται νὰ ποῦμε πολλὰ γιὰ τὴ μόρφωση ποὺ παίρνει στὸν ἀνώτερο κύκλο τῶν κολλεγίων ἓνα 15% περίπου τῶν σπουδαστῶν ποὺ φοιτᾷ στὶς σχολές «Ἐπιχειρήσεων καὶ Ἐμπορίου». Παρέχοντας γνώσεις σὲ θέματα λογιστικῆς, μάρκετινγκ, διαφήμισης, δακτυλογραφίας καὶ ἄλλα παρόμοια, τὸ τμήμα αὐτὸ εἶναι ἓνας ἀδστηρὰ ἐπαγγελματικὸς κύκλος σπουδῶν, ποὺ δὲν ἔχει καμιὰ σχέση με τὴν οὐμανιστικὴ παιδεία καὶ ποὺ κατὰ τὴν ἀντίληψη πολλῶν δὲν ἔχει καμιὰ θέση στὸ πρόγραμμα σπουδῶν ἑνὸς κολλέγιου, ποὺ σκοπὸς του εἶναι νὰ δώσει θεωρητικὲς γνώσεις. Οἱ πρακτικὲς αὐτὲς γνώσεις, πραγματικά, παρέχονταν ἀρχικὰ ἀπὸ ἰδρύματα ποὺ ἀνῆκαν στὶς πολιτείες καὶ τοὺς δήμους. Τὰ πῶς φημισμένα ἀπ' τὰ ἰδω-

81. «Δελτίο» Συμβουλίου γιὰ τὴ Βασικὴ Ἐκπαίδευση, Ἰανουάριος, Μάρτιος, Νοέμβριος 1960, Μάιος, Δεκέμβριος 1961. Ἡ πολιτιστικὴ ἐπίδραση τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν πάνω στὸν «ἐλεύθερο κόσμον» ἐκφράζεται με τὴν παρακάτω παρατήρηση: «Διαβάσαμε τὶς προάλλες μιὰ συναφὴ ἀνταπόκριση τοῦ Γιουνάιτεντ Πρὲς ἀπὸ τὴν Ἰαπωνία, χώρα ποὺ χάρηκε πλουσιοπάροχα τὴν ἀμερικάνικη χειραγώγηση. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἔχουν μάθει πολὺ καλά τὸ μάθημά τους ἐκεῖ, γιατί ἡ ἀνταπόκριση ἀνέφερε ὅτι ἡ βοηθὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Σιμάνε, Τόσιε Ὀτσούκα, πήρε τώρα τὸν τίτλο τοῦ διδάκτορα χάρις σὲ μιὰ διατριβὴ τῆς πάνω στὸ θέμα τοῦ πλουσίματος τῶν πιάτων» (Στὸ ἴδιο, Μάρτιος 1961).

82. Στὸ ἴδιο, Φεβρουάριος 1960, σελ. 5.

τικά ιδρύματα περηφανεύονται πώς δὲν καταδέχονται νὰ θεσπίσουν προγράμματα σπουδῶν αὐτοῦ τοῦ εἴδους⁸³.

Αὐτοὶ οἱ ἐπιχειρηματικοὶ καὶ ἐμπορικοὶ κλάδοι στὰ κολλέγια μπορεῖ νὰ ἀποτελοῦν, μπορεῖ καὶ ὄχι, χρήσιμα σκαλοπάτια γιὰ νὰ διορισθεῖ κανεὶς σὲ ἐπιχειρήση — ἀλλὰ ὅσο μεγάλη φαντασία κι ἂν ἔχει κανεὶς, δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηρίξει ὅτι οἱ γνώσεις καὶ ἡ δεξιότης ποὺ ἐξασφαλίζουν διευρύνουν τοὺς ὀρίζοντες ἢ ἀνεβάζουν τὶς πνευματικὲς ἱκανότητες τῶν σπουδαστῶν.

Τὸ ὑπόλοιπο ἓνα ἕκτο πάνω-κάτω τῶν σπουδαστῶν τῶν κολλεγίων διαθέτει τὰ χρόνια τῆς ἐκπαίδευσής του σὲ προεπαγγελματικὰ θέματα διαφόρων εἰδῶν. Ἡ ἐκπαίδευση, προκειμένου γιὰ τοὺς περισσότερους, τερματίζεται μ' ἓνα πτυχιο μηχανικῆς, εφαρμοσμένης ἐπιστήμης, γεωπονικῆς κ.λ.π. Ἄλλοι συνεχίζουν μεταπτυχιακὲς σπουδὲς στὶς ἐπαγγελματικὲς σχολὲς (νομικὴ, ἰατρικὴ κ.λ.π.) ἢ σὲ σχολὲς καλῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, στὶς ὁποῖες οἱ περισσότεροὶ προετοιμάζονται νὰ γίνουν δάσκαλοι καὶ ἐρευνητὲς στὰ κολλέγια καὶ τὰ πανεπιστήμια ἢ νὰ ἀναλάβουν θέσεις ἐρευνητῶν ἢ διοικητικὲς σὲ κρατικὲς ὑπηρεσίες, ἰδιωτικὰ ιδρύματα καὶ βιομηχανικὰ ἐργαστήρια. Ὅποιος κι ἂν εἶναι ὁ σκοπὸς τῶν σπουδῶν τους, πτυχιακῶν καὶ μεταπτυχιακῶν, ἡ ἐκπαίδευση ποὺ παίρνει αὐτὸ τὸ τμήμα τῶν σπουδαστῶν θεωρεῖται ἀπ' τοὺς εἰδικοὺς στοὺς διαφόρους τομεῖς ὅτι εἶναι ἀπὸ καλὴ μέχρι ἐξαιρετὴ, ἀνάλογα μὲ τὸ συγκεκριμένο ἴδρυμα. Ἐδῶ, κατὰ γενικὴ ὁμολογία, ἡ ἀμερικάνικη παιδεία βρίσκεται σὲ πολὺ καλὴ κατάσταση.

Καὶ ὅμως, δὲν μπορεῖ κανεὶς παρὰ νὰ ἔχει ἰσχυρὲς ἐπιφυλάξεις σχετικὰ μὲ τὴν ποιότητα τῆς ἐκπαίδευσής ποὺ παίρνει ἀκόμα καὶ αὐτὴ ἡ προνομιούχα ὁμάδα. Ὑπάρχει μιὰ ἀξανάομενη τάση γιὰ εἰδίκευση ποὺ ἄρχισε ἀπὸ προηγούμενα καὶ ἀπορροφᾷ ὀλοένα καὶ περισσότερο τὸ χρόνο καὶ τὴν ἐνεργητικότητά τῶν σπουδαστῶν. Οἱ διαμαρτυρίες γιὰ τοὺς εἰδικοὺς ποὺ διαθέτουν ὀλοένα καὶ περισσότερες γνώσεις γιὰ ὀλοένα καὶ λιγότερα θέματα εἶναι εὐστοχες καὶ τὰ παράπονα γιὰ τὸ βάθεμα τοῦ χάσματος, ποὺ χωρίζει τὶς ἐπιστήμες ἀπὸ τὴν οὐμανιστικὴ παιδεία εἶναι ἐπίσης ἀπόλυτα δικαιολογημένα. Μέσα στὰ γενικὰ πλαίσια τοῦ μονοπωλιακοῦ καπιταλισμοῦ εἶναι ἀναπόφευκτο ἀκόμα καὶ τὰ καλύτερα προϊόντα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος νὰ τείνουν νὰ γίνουν «βάρβαροι τῆς ἐπιστημοσύνης» καὶ

83. Μὲ κάπως λιγότερη συνέπεια, τὰ ἴδια αὐτὰ ἐπιλεκτὰ ἐκπαιδευτικὰ ιδρύματα διατηροῦν σχολὲς γιὰ τὴν ἐπιχειρηματικὴ ἐκπαίδευση τῶν πτυχιούχων. Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι τὰ προγράμματά τους ἔχουν μεταμφιστεῖ καὶ περιλαμβάνουν μᾶθηματα οικονομικῆς θεωρίας, στατιστικῆς, «ἐπιστήμης τοῦ μανάτζμεντ» καὶ τὰ παρόμοια, ὁ λόγος ὑπαρξῆς τους μέσα στὰ πλαίσια ἐνὸς πανεπιστημίου εἶναι τὸ ἴδιο ἀμφίβολος, ὅπως καὶ τῶν ἀντίστοιχων τμημάτων στὶς κατώτερες τάξεις τῶν κολλεγίων.

«ήλιθιοι ύψηλοϋ επιπέδου νοημοσύνης». Μ' αϋτά δέ θέλουμε νά ποϋμε ότι τὸ ἀμερικάνικο ἐκπαιδευτικὸ σύστημα δέ βγάζει συγκροτημένους ἀνθρώπους. Ὁ ἀριθμὸς τους, ὅμως, εἶναι ἀξιοθρήνητα μικρὸς καὶ αϋτοὶ φθάνουν σ' ἓνα ἐπίπεδο ὑψηλῆς πνευματικῆς ποιότητος χάρις ὄχι στὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα, ἀλλὰ, σὲ πείσμα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, ὄχι σὰν ἀποτέλεσμα τοῦ ἐπικρατοῦντος πολιτιστικοῦ καὶ πνευματικοῦ κλίματος, ἀλλὰ ὕστερα ἀπὸ σκληρὴ πάλη ἐναντίον του. Τὸ γεγονός ὅτι τὸ κατορθώνουν εἶναι ἀπόδειξη ὅτι ἀκόμα καὶ κάτω ἀπὸ τὶς πιὸ ἀντίξοες συνθήκες οἱ ἀγῶνες τῆς ἀνθρωπότητος γιὰ τὴ γνῶση καὶ τὴν κατανόηση δὲν μπορεῖ νά εἶναι ἐντελῶς μάταιοι. Ἡ ὑπαρξή τους κάτω ἀπὸ τὶς σημερινές συνθήκες, ἀποτελεῖ μιὰν ἐνδειξη γιὰ τὸ τί θά μπορούσε νά πραγματοποιοῦνται ἓνα καλὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα σὲ μιὰ καλὴ κοινωνία.

Μὲ λίγα λόγια, ἡ κατάσταση τῆς παιδείας γιὰ τὸ ἔθνος σὰ σύνολο εἶναι ἀξιοθρήνητη. Λίγοι ἀπὸ ὅσους συμπληρώνουν δώδεκα χρόνια δημόσιας ἐκπαίδευσης ξεχωρίζουν σὰν κάτι περισσότερο ἀπὸ μισοαγράμματοι ἢ μισομορφωμένοι— γιὰ νά μὴ μιλήσουμε γιὰ τὸ μεγάλο ποσοστὸ ἐκείνων ποὺ σταματοῦν στὴ μέση καὶ δὲν παίρνουν ποτὲ δίπλωμα ἀνώτερου σχολείου. Οὔτε καὶ εἶναι πολὺ διαφορετικὴ ἡ κατάσταση μὲ τοὺς τυχερότερους ποὺ εἶναι σὲ θέση νά φτάσουν μέχρι τὸ κολλέγιο καὶ νά συνεχίσουν τὶς σπουδές τους σ' αὐτό. Στὴν καλύτερη περίπτωση μιὰ μικρὴ μειοψηφία τῶν σπουδαστῶν στὰ κολλέγια παίρνει αὐτὸ ποὺ μπορεῖ νά θεωρηθεῖ σὰν ὀρθολογικὴ καὶ σοβαρὴ οὐμανιστικὴ παιδεία καὶ ὑπάρχουν ἀπολλές ἀποδείξεις ποὺ πείθουν, ὅτι τὰ κολλέγια σπάνια πέτυχαν σοβαρές ἀλλαγές στὴ τάση ἢ στὶς ἀξίες τῶν σπουδαστῶν τοὺς καὶ ὅτι τὸ κύριο ἀποτέλεσμα τεσσάρων χρόνων κολλεγιακῶν σπουδῶν εἶναι νά κάνουν τοὺς σπουδαστὲς περισσότερο ὁμοίους μεταξύ τους⁸⁴.

Ὁ Χάτσινς, μὲ βάση τὴν πλούσια πείρα καὶ τὶς ἐκτεταμένες μελέτες του, διατυπώνει τὸ ἐξῆς ἐρώτημα: «Γιὰτί οἱ πτυχιούχοι τῶν μεγάλων πανεπιστημίων δὲν ξεχωρίζουν, ἀκόμα καὶ στὶς γραμματικὲς τοὺς γνώσεις, ἀπ' τὴ μάζα τοῦ πληθυσμοῦ, ποὺ δὲν εἶχε ποτὲ τὰ πλεονεκτήματά τους; Οἱ ἐλλείψεις τους στὴ γραμματικὴ, μποροῦν ἴσως νά ἐξηγηθοῦν μὲ τὴν ἀνεπάρκεια τοῦ ἀμερικάνικου σχολείου ποὺ τὰ ἀνεξίτηλα σημάδια τῆς φέρνουν οἱ συμπατριῶτες μας μέχρι τὴ μέρα τοῦ θανάτου τους. Ἀλλὰ τί γίνεται μὲ τὰ πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα, τὴν προθυμία καὶ τὴν ἰκανότητα νά σκέφτονται ὀρθολογιστικά, ὅπως καὶ μὲ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς σκέψης καὶ τὸ χαρακτήρα...»⁸⁵.

84. P. E. Jacob, "Changing Values in College", Νέα Ὑόρκη, 1957, ὅπως παρατίθεται ἀπ' τὸ Nevitt Sanford, ed., The American College, σελ. 12.

85. "Freedom, Education and the Fund, Essays and Addresses", Νέα Ὑόρκη, 1956 σελ. 76.

Κανένα απ' αυτά τα ούσιαστικά γνωρίσματα, που χαρακτηρίζουν ένα μορφωμένο άνθρωπο, δεν τα άποχτά σήμερα ή συντριπτική πλειοψηφία των σπουδαστών, ακόμα και κείνη ή μικρή μειοψηφία των πτυχιούχων που καταφέρνουν να φθάσουν στις κορυφές της ακαδημαϊκής κλίμακας και να τελειώσουν τις σπουδές με τον τίτλο του διδάκτορα (και ένδεχομένως με μιὰ καθηγεσία) στους τομείς καθαυτό ακαδημαϊκών γνώσεων. Πραγματικά υπάρχουν μεγάλες πιθανότητες ή έκταση και ή ένταση της εργασίας που απαιτείται για να πετύχει κανείς σε δύσκολους τομείς, όπως τα μαθηματικά, οι επιστήμες και ή τεχνολογία να στερήσουν ακόμα και τα ακαδημαϊκώς πιδ διακεκριμένα προϊόντα της πανεπιστημιακής μας εκπαίδευσης απ' τη δυνατότητα να αναπτύξουν τα θεμελιώδη εκείνα προσόντα που ο Χάτσινς σωστά συνδέει με την έννοια της μόρφωσης. Σ' όλόκληρο το εκπαιδευτικό μας σύστημα, απ' τη βάση ως την κορυφή, δεν υπάρχουν πολλά περιθώρια για τη διαμόρφωση και την καλλιέργεια του νοῦ, για την ανάδειξη και την άνθηση ατόμου ικανού για μιὰ λογική, κριτική θεώρηση του κόσμου που μᾶς περιβάλλει, που να διδάχθηκε και να έμαθε να βλέπει το παρόν σαν ιστορικό γίνεσθαι. Και ή μεγάλη πλειοψηφία, εκείνοι, που δεν παίρνουν τίποτε άλλο από μιὰ τυπική μέση παιδεία ή καταφέρνουν να άποχτήσουν ένα αδιάφορο κολλεγιακό δίπλωμα, αυτή μπαίνει στη ζωή άνικανη να σκεφθει καθαρά, με όλοένα και λιγότερες γνώσεις για όλοένα και περισσότερα θέματα, χωρίς κανένα σεβασμό προς το μυαλό και τη συσσωρευμένη γνώση και σοφία της ανθρωπότητας.

Η έκρηξη άνησυχίας για το εκπαιδευτικό σύστημα που προκάλεσε ή εξαπόλυση από τη Σοβιετική Ένωση του Σπούντικ το φθινόπωρο του 1957 άποτελεί από μόνη της μιάν ὄψη των κοινωνικών μας συνθηκών, που ή κατάσταση της παιδείας είναι πιστή τους άντανάκλαση. Έκτός από έλάχιστες αξιόλογες εξαιρέσεις, κείνοι που συμμετείχαν στη χορεία των επικριτών της άμερικάνικης παιδείας ήταν ὅσοι ενδιαφέρονταν λιγότερο για την «πνευματική και ήθική μας ταπείνωση», — για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του Χάτσινς⁸⁶. Η άνησυχία τους δεν ήταν για τη μαζική και άνελέγη καταστροφή των ανθρώπινων ικανοτήτων και δυνατοτήτων που το εκπαιδευτικό σύστημα και άντανακλά και βοηθά να διαιώνιζεται. Πριν από μόλις είκοσι πέντε περίπου χρόνια, όταν ή κατάσταση της παιδείας δεν ήταν και πολύ καλύτερη απ' τη σημερινή, «ή Κυβέρνηση και οι επιχειρήσεις έδειξαν μεγάλη άδιαφορία για την εκπαίδευση. Δέν τη χρηματοδοτούσαν, επειδή δεν έβλεπαν ότι υπήρχε λόγος να το κάνουν. Η μοναδική τους φροντίδα ήταν να έμποδίσουν τους δασκάλους να ξυπνήσουν στους σπουδαστές οποιαδήποτε επιθυμία για κοινωνική άλλαγή»⁸⁷.

86. Στο ίδιο, σελ. 16.

87. Hutchins, "The Higher Learning in America", σελ. X.

Σήμερα τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ γιὰ τὴν περιφρούρηση τοῦ στάτους κβδ ἐνισχύει ἢ ἀδξανόμενη ἐπίγνωση τῶν ἐπειγουσῶν ἀναγκῶν τοῦ στρατιωτικοῦ καὶ ἐταιρικοῦ κατεστημένου ποδ κυριαρχεῖ πάνω στὴν ἀμερικάνικη κοινωνία. Οἱ ἀνάγκες αὐτὲς δὲν ἐπιβάλλουν μιὰ πιὸ οὐμανιστικὴ ἐκπαίδευση τοῦ λαοῦ — κατὰ βάθος τὴν ἀντιστρατεύονται. Αὐτὸ ποδ χρειάζεται εἶναι μιὰ ἐπαρκὴς προσφορὰ κατάλληλα εἰδικευμένου τεχνικοῦ προσωπικοῦ καὶ ἓνας ἱκανοποιητικὸς ἀριθμὸς ἐπιστημόνων πρώτης γραμμῆς. Γιὰ νὰ καλύψουν καὶ τὶς δύο ἀνάγκες δὲ χρειάζεται νὰ δοθεῖ μὲρρωση στὶς μάζες. Μιὰ κατάλληλη ἐκπαίδευση αὐτῶν ποδ ὑπόσχονται ὅτι θὰ ἀποδώσουν περισσότερο, δηλαδὴ τῆς μειωρηφίας ποδ ἔχει ὑψηλὸ δείκτη νορημοσύνης εἶναι ὅτι χρειάζεται νὰ κατορθωθεῖ»⁸⁸.

Κατὰ συνέπεια ἡ ἔμφαση σήμερα δίνεται στὸ ἀνέβασμα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἐπιπέδου κατὰ κύριο λόγο στὰ σχολεῖα καὶ τὰ κολλέγια, κι ἐφ' ὅσον ἔτσι ἐξυρηρετοῦνται τὰ λεγόμενα «προικισμένα παιδιὰ». Ἄν καὶ αὐτὸ τὸ πρόγραμμα μὲ βάση τὸ «προικισμένο» παιδὶ ὑπηρετεῖ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ τὶς ὁμάδες τῆς ἀνώτερης «εἰσοδηματικῆς στάθμης»⁸⁹, τὰ ἡγετικὰ στελέχη τῆς ἐκπαίδευσῆς μας δὲ διστάζουν νὰ τὸ συστήνουν σὰν τὸ πιὸ ἐλπιδοφόρο δρόμο πρὸς ἓνα ἐκπαιδευτικὸ «ἀνοιγμα». Ἐτσι οἱ διακεκριμένοι συντάχτες πρόσφατης ἔκθεσης τοῦ Ἰδρύματος τῶν Ἀδελφῶν Ροκφέλλερ γιὰ τὴν Παιδεία μιλοῦν γιὰ τὸ χρέος «μας» πρὸς τὴν «ἀξιοπρέπεια τοῦ αἰτόμου», τὴν «πνευματικὴ, ἠθικὴ καὶ ψυχικὴ του ἀνάπτυξη», τὶς «ἴσες δυνατότητες γιὰ ὅλους» — γιὰ νὰ καταλήξουν τελικὰ στὴ λυπητερὴ διαπίστωση, ὅτι «ἡ κοινωνία μας ἔδωσε πολὺ λίγη προσοχὴ στὸ αἰτομο μὲ τὸ ἀσυνήθιστο ταλέντο ἢ τὶς ὄχι συνηθισμένες δυνατότητες». Αὐτὴ ἡ παράλειψη πρόκειται, νὰ ἐπανορθωθεῖ τώρα μὲ τὴν «ἐπιδίωξη τῆς ὑψηλῆς ποιότητας». Γιὰ νὰ καθησυχάσουν ἐκείνους ποδ μπορεῖ νὰ ὑποπτευθοῦν ὅτι αὐτὴ ἡ «ἐπιδίωξη» θὰ ὀρθώσει ἀνυπέρβλητα ἐμπόδια στὴ μὲρρωση τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου, προσθέτουν: «Ἡ ἀντίληψή μας γιὰ τὴν ὑψηλὴ ποιότητα πρέπει νὰ ἀγκαλιάζει πολλῶν εἰδῶν ἐπιτεῦξεις σὲ πολλὰ ἐπίπεδα... Ὑπάρχει ὑψηλὴ ποιότητα στὴ θεωρητικὴ πνευματικὴ δραστηριότητα, στὶς τέχνες, τὴ μουσικὴ»

88. Ἡ ἐκμετάλλευση τῶν καρπῶν τῆς τρέχουσας «ἐπιστημονικοβιομηχανικῆς ἐπανάστασης», τόσο στὴ βιομηχανία, ὅσο καὶ γιὰ στρατιωτικὸς σκοποῦς, δὲ φαίνεται νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ βελτίωση στὴ χρῆση τοῦ λόγου, γραφοῦ εἴτε προφορικοῦ, καὶ στὴ δεξιότητα τοῦ συνόλου τῶν ἐργατῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς σχετικὰ μικροῦ ἀριθμοῦ ἐπιστημόνων καὶ μηχανικῶν μὲ ὑψηλὴ κατάρτιση, καὶ ἑνὸς περιορισμένου στρώματος εἰδικευμένων τεχνιτῶν καὶ ἀρχιτεχνιτῶν. Πραγματικὰ ἡ δεξιότητα ποδ χρειάζεται ὁ μέσος ἐργάτης ἴσως νὰ μειώνεται στὸ βαθμὸ ποδ ἡ δουλειὰ του ἀποχτᾶ ὅλο καὶ περισσότερο τὸ χαρακτήρα ρουτίνας καὶ περιορίζεται σὲ ἀπλοῦστερες κινήσεις. Βλέπε τὴ διαφωτιστικὴ παρουσίαση αὐτοῦ τοῦ προβλήματος στοῦ James R. Bright, «Automation and Management», Βοστώνη 1958, σελ. 176.

89. Sexton, «Education and Income», σελ. 60.

τις επιχειρηματικές δραστηριότητες, τις ανθρωπιστικές δραστηριότητες, τις ανθρώπινες σχέσεις, την εργασία του τεχνικού»⁹⁰.

Μπορεί τάχα να βρεθεί πιδό αποφασιστική καταδίκη του σκαφτιά από το να μείνει για πάντα σκαφτιάς, σε συνδυασμό με την επιδαμίλευση κι άλλων προνομίων στην προνομιούχα κιόλας μειοψηφία των δλίγων;

Είναι πρὸς τιμήν του προέδρου Κόναντ, που διεξήγαγε μιάν εμπειροστατωμένη έρευνα για τήν κατάσταση του εκπαιδευτικού μας συστήματος, ότι άνεγνώρισε με ειλικρίνεια πὸς ενδιαφέρεται για τὸ 15 μέχρι 30% δλων τῶν μαθητῶν τῶν γυμνασίων, που αὐτὸς κατατάσσει στην κατηγορία τῶν «ἀκαδημαϊκῶν ταλέντων». Ἀφού διαπιστώνει ότι «τὸ ποσοστὸ τῶν νέων που σπουδάζουν για νὰ γίνουν γιατροί, δικηγόροι, μηχανικοί, ἐπιστήμονες, φιλόλογοι καὶ δάσκαλοι ἀκαδημαϊκοῦ ἐπιπέδου εἶναι στη χώρα μας τὸ ἴδιο περίπου που εἶναι καὶ στην Εὐρώπη... γύρω στὰ 6% τῆς κάθε χρονιάς»⁹¹, στρέφει ὄλην τὴν προσοχή καὶ τὴν φροντίδα σου σ' αὐτὴ τὴν κατηγορία τῶν ἐκλεκτῶν. Ἐχει τὴ γνώμη ότι στὰ «ἀκαδημαϊκὰ ταλέντα» θὰ ἔπρεπε νὰ δοθεῖ ἕνα διαφορετικὸ πρόγραμμα. Θὰ ἔπρεπε νὰ τοὺς ζητιούνται πιδό πολλά. Τὸ πρόγραμμα τῶν ἀκαδημαϊκῶν θεμάτων γι' αὐτοὺς θὰ ἔπρεπε νὰ ἐντατικοποιηθεῖ καὶ διευρυνθεῖ. Θὰ ἔπρεπε νὰ διδάσκονται περισσότερες ξένες γλώσσες, καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ παροτρύνονται νὰ ἐργάζονται σκληρότερα στὸ σχολεῖο⁹².

Για τὰ ὑπόλοιπα 80 - 85% ἡ θέση του κ. Κόναντ εἶναι ἐπίσης διαφορετική. Ἡ συνταγή του για τοὺς πληβεῖους εἶναι «καλοπρογραμματισμένα μαθήματα που νὰ ὀδηγοῦν στην ἀνάπτυξη δεξιολεχνιῶν κατὰλληλων για τὴν ἀγορά». Τὰ μαθήματα αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ καθορίζονται με τὴ βοήθεια «συμβουλευτικῶν ἐπιτροπῶν που νὰ ἀπαρτίζονται ἀπὸ ἐκπροσώπους τῶν διευθύνσεων τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ τῶν ἐργατῶν». Οἱ ἐγγραφόμενοι σ' αὐτὰ

90. Ἴδρυμα Ἀδελφῶν Ροκφέλλερ, "The Pursuit of Excellence: Education and the Future of America", Γκάρντεν Σίτυ, Νέα Ὑόρκη, 1958, Κεφάλαια 1 καὶ 2. Ἡ τελευταία πρόταση βρίσκειται στη σελ. 13.

91. Conant, "The American High School Today", σελ. 3.

92. Δὲν ὑποστηρίζουμε, ότι ἡ αὐστηρὴ ἐπιλογή καὶ ἀκόμα τὰ προγράμματα για τὰ λεγόμενα προικισμένα παιδιά ἀποκλείεται νὰ εἶναι τὰ ἐνδεδειγμένα, κάτω ἀπὸ ὅρισμαμένες προϋποθέσεις. Ἐτσι μιὰ φτωχὴ κοινωνία, που μόλις βγαίνει ἀπ' τὴν κατάσταση τῆς καθυστέρησης, δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἐξασφαλίξει ὑψηλῆς ποιότητας ἐκπαίδευση ὅτις μάζες. Ἀλλὰ ἡ Σοβιετικὴ Ἐνωση μπορεῖ νὰ συντηρήσει οἰκονομικὰ «μιὰ μαζικὴ ἐκπαίδευση, στὸ ἴδιο ποιοτικὸ ἐπίπεδο με τὸν ἀνώτερο κύκλο τῶν ἐυρωπαϊκῶν σχολείων μέσης παιδείας, που ἀπὸ ἐπιστημονικὴ ἀποψη εἶναι πολὺ ἀνώτερος ἀπ' τὸ ἐπίπεδο του ὄνηθισμένου ἀμερικάνικου προπαρασκευαστικοῦ για τὸ κολλέγιο ἀνώτερου σχολεῖου» (Rickover, Education and Freedom, σελ. 117). Οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες θὰ μπορούσαν νὰ ἀντέξουν ἀπὸ ὀλικὴ ἀποψη σὲ μιάν ἀκόμα πιδό φιλόδοξη ἐκπαιδευτικὴ προπάθεια, χωρίς νὰ προσφύγουν σὲ συστήματα ἐκπαίδευσης με τὸ δελτίο.

σπουδαστές θά μπορούν νά παίρνουν επίσης κάποια εκπαίδευση στην αγγλική γλώσσα, τίς κοινωνικές σπουδές και τά παρόμοιά. Τό προγραμματά τους φστόσο δέν πρέπει ν' αποδίνουν υπερβολική σημασία σέ ακαδημαϊκά θέματα. Πραγματικά, σ'δ,τι αφορά αὐτούς τοὺς σπουδαστές, τό υπάρχον εκπαιδευτικό σύστημα διαπιστώνεται ὅτι εἶναι πέρα γιά πέρα ἰκανοποιητικό. Αὐτό πού ἐνόχλει τόν Κόναντ σχετικά μ' αὐτά τά ἀγόρια και κορίτσια, πού ξοδεύουν τά χρόνια τους στό γυμνάσιο, παρακολουθώντας μαθήματα στενογραφίας, δακτυλογραφίας, χρήσης λογιστικῶν μηχανῶν, οἰκιακῆς οἰκονομίας, οἰκοδομικῆς τέχνης, λιανικοῦ ἐμπορίου, ἐξυπηρέτησης αὐτοκίνητου, δέν εἶναι πῶς δέν παίρνουν καμιά πραγματική ἐκπαίδευση, ἀλλά πῶς ἓνα μεγάλο ποσοστό ἀπό αὐτά — και ἡ πλειοψηφία τῶν νέγων — δέ βρίσκει δουλειά ὅταν βγαίνει ἀπ' τό γυμνάσιο ἢ τό ἐγκαταλείπει ἐν μέση ὁδῶ.

Καθῶς γράφω αὐτές τίς γραμμές, τό ποσοστό ἀνεργίας σέ ἐθνική κλίμακα εἶναι λίγο παραπάνω ἀπό 7% γιά ὅλες τίς κατηγορίες ἡλικιῶν, ἢ ἀνεργία ὅμως στοὺς νέους ἡλικίας κάτω τῶν εἰκοσιένα εἶναι περίπου 17%, ἢ ὑπερδιπλάσια ἀπ' τό ποσοστό ἀνεργίας σέ ἐθνική κλίμακα γιά ὅλες τίς κατηγορίες τῶν ἐργατῶν. Αὐτοὶ οἱ νέοι ἀποτελοῦν τήν κύρια φροντίδα μου, ἰδιαίτερα ὅταν συνωστίζονται σέ μεγάλους ἀριθμούς μέσα στίς φτωχοσυνοικίες τῶν μεγάλων πόλεων. Τί μπορούν νά σημαίνουν γι' αὐτούς τοὺς νέους λέξεις ὅπως «ἐλευθερία» και «ἰσότητα δυνατοτήτων»; Μὲ τί εἶδους ζήλο και ἀφοσίωση μπορούμε νά περιμένουμε ὅτι θά ἀντισταθοῦν στήν ἀδυσώπητη πίεση τοῦ κομμουνισμοῦ⁹³.

Κύρια «φροντίδα» τοῦ Κόναντ δέν εἶναι λοιπόν τό ὅτι «αὐτοὶ οἱ νέοι», ὅπως και ἐκεῖνοι πού εἶναι περισσότερο τυχεροὶ και βρίσκουν δουλειά, παραμένουν ἀγράμματοι και ἀμαθεῖς — ἀλλά μόνο ὅτι ἔτσι πιθανόν γά ἐξασθενήσει ἢ ἀντίστασή τους ὅτὸν κομμουνισμό και νά μετατραποῦν σέ «κοινωνικό δυναμίτη». Γιά μιάν ἀκόμα φορά εἶναι πρὸς τιμὴν τοῦ κ. Κόναντ ὅτι παρουσίασε καθαρά και χωρὶς ἐξωραϊσμοὺς τό πραγματικό ἐνδιαφέρον τῆς κυρίαρχης τάξης γιά τήν κατάσταση τῆς ἐκπαίδευσης. Ὁ ὁμὸς ρεαλισμὸς του ἀσφαλῶς ρίχνει περισσότερο φῶς στίς συνθήκες πού ἐπικρατοῦν παρά ἢ φλυαρία γιά τήν «ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀτόμου» και τήν «πνευματική ἀνύψωση τῶν ἐλεύθερων ἀνθρώπων». Και ὁμως ἀποτελεῖ ἐπίσης συντριπτική μαρτυρία γιά τήν πολιτιστική χρεωκοπία τῆς κοινωνίας μας, ὅταν ἕνος πρώην πρόεδρος ἐνὸς ἀπ' τά μεγαλύτερα πανεπιστήμια τῆς χώρας θεωρεῖ τά 80 - 85% τοῦ ἔθνους ὡς «μὴ ἐκπαιδευσιμα», και διακηρύσσει μὲ

93. Conant, "Slums and Suburbs", σελ. 34.

την ίδια ευκολία ότι «ένα αίσθημα αηδιασμένης κόπωσης με καταλαμβάνει σα μās λέγουν ότι οφείλουμε να πούμε τί έννοοϋμε με τή λέξη παιδεία». Ο Κόναντ απ' τήν πλευρά του είναι «ετοιμος να όρίσει τήν εκπαίδευση σαν αυτό ποδ γίνεται στα σχολεία και στα κολλέγια»⁹⁴. Αν αυτό δέν αποτελεϊ όλοσχερῆ κι άνεπιφύλαχτη άπάρνηση όλόκληρης τῆς οδμανιστικής παράδοσης τῆς άνθρωπότητας, τότε τί είναι, παρακαλοϋμε;

---

94. Αναφέρεται στο Δελτίο του Συμβούλιου για τή Βασική Έκπαίδευση, Ιανουάριος 1960.

Τὸ παράλογο σύστημα

I

Εἶναι οὐσιώδεις χαρακτηριστικὸ τοῦ καπιταλισμοῦ ὅτι τόσο τὰ ἀγαθὰ ὅσο καὶ ἡ ἐργατικὴ δύναμη ἀγοράζονται καὶ πουλιούνται κατὰ κανόνα στὴν ἀγορά. Σὲ μιὰ τέτια κοινωνία, οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὰ ἄτομα κατευθύνονται ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῆς ἀνταλλαγῆς ἰσοδύναμων, τὴν ἀρχὴ τοῦ *quid pro quo*¹ — ὄχι μόνο στὰ οἰκονομικὰ ζητήματα ἀλλὰ καὶ στὶς ἄλλες πλευρὲς τῆς ζωῆς.

Αὐτὸ δὲ σημαίνει ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσοδύναμης ἀνταλλαγῆς ἐφαρμόζεται ἢ ἐφαρμόστηκε ποτὲ γενικὰ στὴν καπιταλιστικὴ κοινωνία. Ὅπως ἔδειξε τόσο πειστικὰ ὁ Μάρξ στὰ τελευταῖα κεφάλαια τοῦ πρώτου τόμου τοῦ «Κεφάλαιου», ἡ πρωταρχικὴ συσσώρευση συντελέστηκε μὲ τὴ βία καὶ τὴν ἀρπαγὴ, καὶ ἡ ἴδια μέθοδος ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι σὲ καθημερινὴ χρῆση σ' ὄλες τὶς ἐξαρτημένες ἀπ' τὸν καπιταλισμὸ ἀποικιακὲς καὶ μισοαποικιακὲς χώρες. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ ἰδεολογικὴ κυριαρχία τοῦ *quid pro quo* γίνεται ὄλο καὶ πιὸ ἀπόλυτη. Στὶς μεταξὺ τους σχέσεις καὶ σ' αὐτὰ πού διδάσκουν σὲ κείνους πού ἐξουσιάζουν, οἱ καπιταλιστὲς ἐφαρμόζουν πέρα γιὰ πέρα τὴν ἀρχὴ τοῦ *quid pro quo* τόσον σὰν ὁδηγοῦ δράσης, ὅσο καὶ σὰν κανόνα ἠθικῆς.

Ἡ τοποθέτηση αὐτὴ καθρεφτίζει ἓνα σημαντικὸ βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρὸς στὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καὶ στὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρώπινης συνείδησης. Μόνο πάνω σ' αὐτὴ τὴ βάση τῆς ἰσοδύναμης ἀνταλλαγῆς ἦταν δυνατὸ νὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ πιὸ ὀρθολογικὴ χρησιμοποίηση τῶν ἀνθρώπινων καὶ ὕλικῶν πόρων πού καὶ ὑπῆρξε τὸ κεντρικὸ ἐπίτευγμα τοῦ καπιταλισμοῦ². Ταυτόχρονα δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ποτὲ ὅτι ἡ λογικὴ

1. *Quid pro quo* = ἡ λατινικὴ αὐτὴ ἔκφραση σημαίνει ἀνταπόδοση ἐναντι ἀνταλλάγματος, ἀνταπόδοση ἴσων. Δηλαδή εἶναι ταυτόσημη μὲ τὴν ἔκφραση ἀνταλλαγῆς ἰσοδύναμων, γι' αὐτὸ καὶ πιὸ κάτω τὴν ἀφήνουμε ἀμετάφραστη (Σ.Μ.).

2. Ὁ Μάρξ Βέμπερ ἔφτασε στὸ σημεῖο νὰ πανηγυρίσει τὴν εἰσαγωγὴ τοῦ διπλογραφικοῦ συστήματος, τοῦ κλασικοῦ αὐτοῦ τέκνου τῆς ἀρχῆς τοῦ ἰσοδύναμου, σὰν ὀρόσημο στὴν πορεία τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας.